

Αθηναϊκό Ακαδημαϊκό Περιοδικό

Εξαμηνιαίο Επιστημονικό Περιοδικό

eISSN: 2732-7698 | ISSN: 2732-7655

Περιεχόμενα

Από τη Σύνταξη του Περιοδικού

Γρηγόριος Θ. Παπανίκος: [80 Χρόνια από τη Λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου - Ανθρώπινες Απώλειες στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο](#)
(Επιφυλλίδα)

Επιστημονικά Άρθρα

Γρηγόριος Θ. Παπανίκος: [Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική στον 21ο Αιώνα: Συγκριτική Μελέτη των Έξι Πρωθυπουργών](#)

Ιωάννης-Διονύσιος Σαλαβράκος: [Γερμανική Υψηλή Στρατηγική 1939-1942: Από Τοπικό σε Παγκόσμιο Πόλεμο](#)

Οϊντίνποσα Πουλάτοβνα Ιμαμχοτζάεβα: [Η Λησμονημένη Οδύσσεια: Οι Έλληνες στην Καρδιά της Ασίας](#)

Γεώργιος Ζουριδάκης: [Η «Κωδικοποίηση» της Επιτάχυνσης της Δικαιοσύνης και το \(Α\)Τελέσφορο Αυτής: Σκέψεις Πάνω στους Ν 5108/2024 και Ν 5221/2025](#)

Σύντομα Άρθρα

Ατλιχάν Ονάτ Καρατσαλί: [Μεταξύ Αρχαίων Μνημείων και Σημερινών Στιγμών: Το Ημερολόγιο Ενός Σύγχρονου Φιλέλληνα](#)

Βιβλιοπαρουσιάσεις

Γρηγόρης Θ. Παπανίκος: [Νικολάου Γ. Νικολούδη, Στιγμές και Μορφές της Νεοελληνικής Ιστορίας: Η Διαμόρφωση του Ελληνικού Κράτους και της Ελληνικής Κοινωνίας έως το 2012](#)

Νικόλαος Γ. Νικολούδης: [Χάρη Ξηρουχάκη, Καμία Μάχη Χωρίς Αυτόν. Χαράλαμπος Σειραδάκης 1886-1970](#)

Αφροδίτη Παπανίκου: [Η Πολυπλοκότητα της Ανθρώπινης Συμπεριφοράς: Ανάλυση μέσα από Δύο Οπτικές](#)

Επιστολές- Νέα-Ανακοινώσεις

Τόμος 5, Τεύχος 2, Οκτώβριος 2025

URL: <https://www.atiner.gr/aap> Email: aap@atiner.gr

Ιδιοκτησία: Αθηναϊκό Ινστιτούτο (ΑΘΙΝ) – Ownership: Athens Institute (ATHIN) Χαλκοκονδύλη 9, 10677 Αθήνα, Ελλάδα. Τηλ: + 30 210 3634210 E: aap@atiner.gr ΑΦΜ/VAT: 090300238
Εκδότης: Γρηγόριος Θ. Παπανίκος, Πρόεδρος, Αθηναϊκό Ινστιτούτο (ΑΘΙΝ) Publisher: Gregory T. Papanikos, President, Athens Institute (ATHIN)
Αρχισυντάκτης: Λάμπρος Απ. Πυργιώτης, Ανώτερος Ερευνητής, Αθηναϊκό Ινστιτούτο (ΑΘΙΝ) Chief Editor: Lampros Ap. Pyrgiotis, Senior Research Fellow, Athens Institute (ATHIN)
Γενικός Διευθυντής Έκδοσης: Νικόλαος Πάππας, Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Σαμ Χιούστον, ΗΠΑ. General Managing Editor: Nicholas Pappas, Professor, Sam Houston University, USA.
Σύμβουλος Σύνταξης: Γεώργιος Ζουριδάκης, Ερευνητής, Αθηναϊκό Ινστιτούτο (ΑΘΙΝ). Editorial Consultnat: George Zouridakis, Research Fellow, Athens Institute (ATHIN).
Υπεύθυνη Έκδοσης: Όλγα Γκούντα, Ερευνήτρια, ΑΘΙΝ. Managing Editor: Olga Gkounta, Researcher, ATHIN.
Σύμβουλος Έκδοσης: Αφροδίτη Παπανίκου, Διευθυντής Τμήματος Εκδόσεων, Αθηναϊκό Ινστιτούτο (ΑΘΙΝ). Publishing Consultant: Afrodete Papanikou, Director of Publications Department, Athens Institute (ATHIN).
Συντακτική Επιτροπή – Editorial Board
1. Μαρία Ειρήνη Αυγουλά, Αναπληρώτρια Λέκτορας, Πανεπιστήμιο Λα Τρομπ, Αυστραλία. Maria-Irini Avgoulas, Associate Lecturer, La Trobe University, Australia. 2. Ραφαέλα Βασιλειάδου, Λέκτορας, Ανοιχτό Πανεπιστήμιο, Ηνωμένο Βασίλειο. Rafaela Vasiliadou, Lecturer, Open University, UK. 3. Γεώργιος Ζαχαριάδης, Αναπληρωτής Καθηγητής και Διευθυντής, Εργαστήριο Δημόσιας Υγείας του Νιούφανλαντ και Λάμπραντορ, Πανεπιστήμιο του Νιούφανλαντ, Καναδάς. George Zahariadis, Associate Professor and Director, Newfoundland and Labrador Provincial Public Health Laboratory, Memorial University of Newfoundland, Canada. 4. Δημόκριτος Καββαδίας, Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Βρυξελλών, Βέλγιο. Dimokritos Kavvadias, Professor, University of Brussels, Belgium. 5. Γεώργιος Καρράς, Καθηγητής, Πανεπιστήμιο του Ιλινόις στο Σικάγο, ΗΠΑ. George Karras, Professor, University of Illinois at Chicago, USA. 6. Αθανάσιος Μιχαλάκας, Αναπληρωτής Καθηγητής, Κρατικό Πανεπιστήμιο Νέας Υόρκης, ΗΠΑ. Athanasios Mihalakas, Assistant Professor, The State University of New York, USA. 7. Νικόλαος Ν. Πατρίκιος, Καθηγητής, Αρχιτεκτονική Σχολή, Πανεπιστήμιο Μαϊάμι, ΗΠΑ. Nicholas N. Patricios, Professor, School of Architecture, University of Miami, USA. 8. Χαράλαμπος Σταμέλος, Επιστημονικός Συνεργάτης, Ευρωπαϊκό Πανεπιστήμιο Κύπρου, Κύπρος. Charalambos Stamelos, Research Fellow, European University of Cyprus, Cyprus. 9. Γεώργιος Ε. Τράντας, Μεταδιδακτορικός Συνεργάτης Marie Skłodowska-Curie, Πανεπιστήμιο Άστον, Ηνωμένο Βασίλειο. Georgios E. Trantas, Marie Skłodowska-Curie Postdoctoral Fellow, Aston University, UK. 10. Θεόδωρος Τραφαλίσ, Καθηγητής, Πανεπιστήμιο της Οκλαχόμα, ΗΠΑ. Theodore Trafalis, Professor, The University of Oklahoma, USA. 11. Τατιάνα Τσακιροπούλου-Σάμερς, Αναπληρώτρια Καθηγή-τρια, Πανεπιστήμιο της Αλαμπάμα, ΗΠΑ. Tatiana Tsakiropoulou-Summers, Associate Professor, The University of Alabama, USA.

Αναλυτικά Περιεχόμενα

Από τη Σύνταξη του Περιοδικού (σ. 3)

Η Επιφυλλίδα του Εκδότη

Γρηγόριος Θ. Παπανίκος: [80 Χρόνια από τη Λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου - Ανθρώπινες Απώλειες στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο](#) (σσ. 5-10)

Επιστημονικά Άρθρα

1. **Γρηγόριος Θ. Παπανίκος:** [Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική στον 21ο Αιώνα: Συγκριτική Μελέτη των Έξι Πρωθυπουργών](#) (σσ. 11-36)
2. **Ιωάννης-Διονύσιος Σαλαβράκος:** [Γερμανική Υψηλή Στρατηγική 1939-1942: Από Τοπικό σε Παγκόσμιο Πόλεμο](#) (σσ. 37-56)
3. **Οϊντίνποσα Πουλάτοβνα Ιμαμχοτζάεβα:** [Η Λησμονημένη Οδύσσεια: Οι Έλληνες στην Καρδιά της Ασίας](#) (σσ. 57-70)
4. **Γεώργιος Ζουριδάκης:** [Η «Κωδικοποίηση» της Επιτάχυνσης της Δικαιοσύνης και το \(Α\)Τελέσφορο Αυτής: Σκέψεις Πάνω στους Ν 5108/2024 και Ν 5221/2025](#) (σσ. 71-84)

Σύντομα Άρθρα

1. **Ατλίχάν Ονάτ Καρατσαλί:** [Μεταξύ Αρχαίων Μνημείων και Σημερινών Στιγμών: Το Ημερολόγιο Ενός Σύγχρονου Φιλέλληνα](#) (σσ. 85-96)

Βιβλιοπαρουσιάσεις

1. **Γρηγόρης Θ. Παπανίκος:** [Νικόλαου Γ. Νικολούδη, Στιγμές και Μορφές της Νεοελληνικής Ιστορίας: Η Διαμόρφωση του Ελληνικού Κράτους και της Ελληνικής Κοινωνίας έως το 2012](#) (σσ. 97-102)

2. **Νικόλαος Γ. Νικολούδης:** [Χάρη Ξηρουχάκη, Καμία Μάχη Χωρίς Αυτόν. Χαράλαμπος Σειραδάκης 1886-1970](#) (σσ. 103-106)
3. **Αφροδίτη Παπανίκου:** [Η Πολυπλοκότητα της Ανθρώπινης Συμπεριφοράς: Ανάλυση μέσα από Δύο Οπτικές](#) (σσ. 107-112)

Επιστολές-Νέα-Ανακοινώσεις (σ. 113)

1. ***Ανοικτή Εκδήλωση:*** «Κρυφή Εκπαίδευση: Χαρακτηριστικές Περιστάσεις και Περιπτώσεις Μελέτης», 27 Μαρτίου 2025
2. ***Ανοικτή Εκδήλωση:*** «Ποιες χώρες, ποιοι λαοί και ποια πρόσωπα είπαν ΟΧΙ στις δυνάμεις του Άξονα κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο!», 30 Οκτωβρίου 2025
3. 19^ο Ετήσιο Διεθνές Συνέδριο Μεσογειακών Σπουδών, 30-31 Μαρτίου κ' 1-2 Απριλίου 2026
4. 20^ο Ετήσιο Διεθνές Συνέδριο Κοινωνιολογίας, 4-8 Μαΐου 2026

Από τη Σύνταξη του Περιοδικού

Ελληνογραμμαμικότητα και Ακαδημαϊκός Φιλελληνισμός Ο Ελληνισμός ως Ζώσα Γραμμή

Το *Αθηναϊκό Ακαδημαϊκό Περιοδικό* αποτελεί μία ιδιότυπη συμβολή στον ελληνικό και διεθνή ακαδημαϊκό χώρο. Δεν προσδιορίζεται ως ελληνοπρεπές ή ελληνοκεντρικό, αλλά ως «ελληνογραμμαμικό», όρος που αναφέρεται τόσο στη γενεαλογική γραμμή της καταγωγής όσο και στη φιλοσοφική σύλληψη της γραμμικότητας του χρόνου. Το «ελληνογραμμαμικό» στοιχείο δηλώνει, επομένως, μία καταγωγική γραμμή που θεμελιώνεται στον ελληνικό στοχασμό για τον χρόνο. Δεν αποτελεί ιδεολογική πρόταση, αλλά μία ερμηνευτική τοποθέτηση: μία γραμμή που ανοίγει στον οικουμενικό διάλογο και καθιστά το *Περιοδικό* όχι μόνο τόπο επιστημονικής συνάντησης, αλλά και γέφυρα ανάμεσα στον ελληνικό στοχασμό και την παγκόσμια αναζήτηση νοήματος.

Σε αυτή ακριβώς τη γραμμή εγγράφεται και η συγκυρία της παρούσας έκδοσης, που συμπίπτει με την ιστορική μνήμη της 28^{ης} Οκτωβρίου 1940. Η επικείμενη εκδήλωση του *Αθηναϊκού Ινστιτούτου*, υπό την αιγίδα του *Περιοδικού* μας, με θέμα «*Ποιες χώρες, ποιοι λαοί και ποια πρόσωπα είπαν ΟΧΙ στις δυνάμεις του Άξονα κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο!*» υπενθυμίζει ότι η άρνηση της βίας, η υπεράσπιση της ελευθερίας και η πίστη στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια αποτελούν στάση πανανθρώπινη. Ο Ελληνισμός, ως ιστορική και πνευματική οντότητα, συνδέθηκε οργανικά με αυτή τη στάση και συνεχίζει να μεταφέρει στην οικουμένη το μήνυμα ότι η αξία του ανθρώπου και η ελευθερία του δεν υπόκεινται σε διαπραγμάτευση.

Από εκεί πηγάζει και η διαχρονική σημασία του φιλελληνισμού. Ο φιλελληνισμός καθιερώθηκε τον 19ο αιώνα ως ιδεολογικό και πολιτικό κίνημα και ως πολιτισμικό ρεύμα, όταν, όπως μας θυμίζει η ιστορία, λαοί και πρόσωπα σε όλη την Ευρώπη και πέραν αυτής στάθηκαν στο πλευρό της Ελλάδας, αναγνωρίζοντας σε αυτή όχι μόνο έναν εθνικό αγώνα, αλλά και μία πανανθρώπινη αξίωση ελευθερίας. Ο φιλελληνισμός δεν περιορίζεται στον θαυμασμό για την αρχαιότητα: είναι ενεργή στάση συμπαράστασης, συνεργασίας και πνευματικής συμπόρευσης. Στην περίπτωση μας, ανανεώνεται ως «ακαδημαϊκός φιλελληνισμός», ο οποίος καλλιεργείται μέσω της έρευνας, του διαλόγου και της ανταλλαγής γνώσεων. Σε αυτό το πεδίο, το *Αθηναϊκό Ινστιτούτο* έχει καθοριστικό ρόλο, δημιουργώντας ένα διεθνές δίκτυο, όπου η μελέτη του ελληνικού πνεύματος συνδυάζεται με την παγκόσμια ακαδημαϊκή παραγωγή, και όπου η Ελλάδα προβάλλει όχι μόνο ως αντικείμενο μελέτης, αλλά και ως πηγή έμπνευσης.

Την ίδια στιγμή, η σημερινή συγκυρία μάς φέρνει αντιμέτωπους με ένα δύσκολο ζήτημα: εάν η δημογραφική συρρίκνωση της Ελλάδας ισοδυναμεί και με μία συρρίκνωση του ίδιου του Ελληνισμού. Η απάντηση δεν είναι μονοσήμαντη. Ο Ελληνισμός δεν μετριέται μόνο με αριθμούς: μετριέται με τη δύναμη του πολιτισμού του, τη ζωντάνια της γλώσσας, την αντοχή της μνήμης και τη δημιουργική παρουσία των Ελλήνων σε κάθε γωνιά του κόσμου. Η οικουμενικότητα του ελληνικού πνεύματος αποτελεί την καλύτερη εγγύηση ότι, ακόμη και σε περιόδους δημογραφικής κάμψης, η ουσία του Ελληνισμού παραμένει ζώσα και γόνιμη. Ωστόσο, «καλὸν Ἕλληνα ὄντα φιλέλληνα εἶναι» (Ξενοφώντας, *Αγησίλαος*, 7.4).

Σε αυτή την πορεία, το *Αθηναϊκό Ακαδημαϊκό Περιοδικό* φιλοδοξεί να συνεχίσει να συμβάλλει ως χώρος συνάντησης και στοχασμού. Αντλώντας από το παρελθόν, με ευθύνη απέναντι στο παρόν και με γνώση για το μέλλον, υπηρετεί την αποστολή του: να ενώνει την επιστημονική έρευνα με τον πολιτισμό, τον ελληνικό με τον οικουμενικό λόγο, και να καλλιεργεί έναν ακαδημαϊκό φιλελληνισμό, που ανοίγει νέους δρόμους στην αλληλοκατανόηση και τη συνεργασία.

Δρ Λάμπρος Απ. Πουργιώτης
Αρχισυντάκτης

Επιφυλλίδα

~ 80 Χρόνια από τη Λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου ~ Ανθρώπινες Απώλειες στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

Γρηγόριος Θ. Παπανίκος
Πρόεδρος, Αθηναϊκό Ινστιτούτο

Το Αθηναϊκό Ακαδημαϊκό Περιοδικό σε κάθε τεύχος του περιλαμβάνει μία επιφυλλίδα, δηλαδή ένα κείμενο δοκιμιακού χαρακτήρα με κριτικό και επιστημονικό περιεχόμενο, την επιμέλεια της οποίας έχει ο Γρηγόριος Θ. Παπανίκος. Επιπλέον, το περιοδικό δημοσιεύει επιστολές αναγνωστών που αναφέρονται στα ζητήματα τα οποία αναδεικνύονται στις επιφυλλίδες, συμβάλλοντας κατ' αυτόν τον τρόπο στην καλλιέργεια δημόσιου επιστημονικού διαλόγου. Στο παρόν τεύχος εξετάζονται οι ανθρώπινες απώλειες κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Εισαγωγικά

Πέρασαν ογδόντα χρόνια από τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Στην Ευρώπη, η ειρήνη ήρθε στις 8 Μαΐου 1945, την Ημέρα της Νίκης στην Ευρώπη (V-E Day), όταν η ναζιστική Γερμανία υπέγραψε την άνευ όρων παράδοσή της. Στην Ασία, όμως, οι μάχες συνεχίστηκαν μέχρι τις 2 Σεπτεμβρίου 1945, όταν η Ιαπωνία κατέθεσε επισήμως τα όπλα στο αμερικανικό θωρηκτό USS *Missouri*, έπειτα από τους καταστροφικούς βομβαρδισμούς στη Χιροσίμα και το Ναγκασάκι.¹

Για τους Έλληνες, η λήξη του πολέμου δεν έφερε την πολυπόθητη ανάσα. Σχεδόν αμέσως ξεκίνησε ο Εμφύλιος, που θα κρατούσε έως τις 29 Αυγούστου 1949. Όπως έχω εξηγήσει στον Παπανίκο (2020), οι σπόροι της σύγκρουσης είχαν ήδη φυτευτεί πολύ πριν από το τέλος της Κατοχής, όταν η χώρα βρισκόταν ακόμη υπό ναζιστική κυριαρχία.

Οι πόλεμοι αφήνουν πίσω τους πολλά δεινά, αλλά το μεγαλύτερο όλων είναι οι ανθρώπινες ζωές που χάνονται.² Στην παρούσα επιφυλλίδα θα επιχειρήσουμε να αποτυπώσουμε το μέγεθος αυτής της τραγωδίας. Αρχικά, θα δούμε τις απώλειες ανά χώρα και στη συνέχεια θα τις εξετάσουμε ως ποσοστό του συνολικού πληθυσμού κάθε χώρας το 1940, ώστε να αντιληφθούμε όχι μόνο τον αριθμό, αλλά και το μέγεθος της ανθρώπινης θυσίας.

¹Η σημερινή «κομμουνιστική» Κίνα γιόρτασε με μια μεγαλοπρεπή φέστα τα 80 χρόνια από τη συνθηκολόγηση της Ιαπωνίας, παρέα με άλλους «δημοκρατικούς» ηγέτες. Το ενδιαφέρον είναι ότι τότε δεν είχε καμία συμμετοχή στη συνθηκολόγηση. Κι ο εθνικιστής Κινέζος στρατηγός που υπέγραψε εκ μέρους της Κίνας, την έκανε για την Ταϊβάν το 1950.

²Στο Παπανίκο (2026) αναλύονται οι επιδράσεις του Πρώτου και του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου στο βιοτικό επίπεδο των λαών, όπως αυτό αποτυπώνεται στο κατά κεφαλήν Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ).

Οι Συνολικές Απώλειες ανά Χώρα

Ο Πίνακας 1 παρουσιάζει τις συνολικές απώλειες ανθρώπινων ζώων ανά χώρα.

Πίνακας 1. Συνολικές Ανθρώπινες Απώλειες στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο κατά Χώρα

Χώρα	Σύνολο Απωλειών	Χώρα	Σύνολο Απωλειών
Κίνα	21941000	Κιργιζία	120000
Ρωσία	13950000	Αιθιοπία	100000
Ουκρανία	6850000	Τουρκμενιστάν	100000
Γερμανία	6591000	Φινλανδία	96800
Πολωνία	6060000	Βέλγιο	88000
Ιαπωνία	3100000	Εσθονία	83000
Ινδία	3087000	Καναδάς	43600
Λευκορωσία	2290000	Αυστραλία	40400
Φιλιππίνες	1398500	Αλβανία	30000
Μιανμάρ	1002600	Βουλγαρία	21500
Ουγγαρία	864000	Παπούα Νέα Γουινέα	15000
Ελλάδα	806900	Νότια Αφρική	11900
Καζακστάν	660000	Νέα Ζηλανδία	11700
Γαλλία	600000	Νορβηγία	10200
Ουζμπεκιστάν	550000	Ταϊλάνδη	7600
Ρουμανία	500000	Λουξεμβούργο	7106
Ιταλία	494200	Δανία	6000
Ηνωμένο Βασίλειο	450900	Ιρλανδία	5100
Ηνωμένες Πολιτείες	419400	Σουηδία	2100
Αυστρία	385000	Βραζιλία	2000
Λιθουανία	375000	Αίγυπτος	1100
Τσεχία	366000	Ιράκ	700
Αζερμπαϊτζάν	300000	Μογγολία	300
Γεωργία	300000	Ιράν	200
Λετονία	260000	Τουρκία	200
Κάτω Χώρες	210000	Ισλανδία	200
Αρμενία	180000	Μεξικό	100
Μολδαβία	170000	Κούβα	100
Τατζικιστάν	120000	Ελβετία	100

Πηγή: <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/world-war-two-casualties-by-country>

Τα προβλήματα με τη μέτρηση των ανθρώπινων απωλειών βλ. Encyclopaedia Britannica (2025).

Ο αριθμός αυτός περιλαμβάνει τόσο όσους σκοτώθηκαν στις μάχες όσο και όσους πέθαναν από την πείνα και τις αρρώστιες που προκάλεσε ο πόλεμος. Οι χώρες που βρέθηκαν υπό ναζιστική ή ιαπωνική κατοχή υπέφεραν ιδιαίτερα. Η ακρίβεια των στοιχείων έχει ελεγχθεί από το *Encyclopaedia Britannica* (2025) και δεν θα επεκταθώ περαιτέρω εδώ.

Ο Πίνακας 2 παρουσιάζει τα βασικά στατιστικά στοιχεία. Συνολικά, οι ανθρώπινες απώλειες ανήλθαν σε 75 εκατομμύρια. Αυτό που αξίζει να επισημανθεί είναι ότι οι συνέπειες του πολέμου δεν ήταν ίδιες για όλες τις χώρες. Τα στοιχεία αποτυπώνουν μεγάλη ασυμμετρία, γεγονός που σημαίνει ότι ορισμένες χώρες υπέστησαν πολύ μεγαλύτερες απώλειες από άλλες. Η κατανομή είναι «κυρτωμένη» και περιλαμβάνει πολλές ακραίες τιμές, δηλαδή εξαιρετικά μεγάλες απώλειες σε ορισμένες περιπτώσεις, που κάνουν τα συνολικά δεδομένα να φαίνονται ακόμη πιο άνισα. Επιπλέον, η τυπική απόκλιση είναι πολύ υψηλή, κάτι που δείχνει πόσο διαφορετικά επηρεάστηκαν οι χώρες. Τέλος, ο έλεγχος Jarque-Bera δείχνει ότι η κατανομή δεν είναι κανονική. Το συμπέρασμα αυτό δεν αλλάζει αν λάβουμε υπόψη το μέγεθος του πληθυσμού, όπως θα δούμε στο επόμενο μέρος.

Πίνακας 2. Συνοπτικά Στοιχεία Ανθρώπινων Απωλειών στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

Στατιστική Μέτρηση	Τιμή
Μέσος Όρος	3306432
Διάμεσος	835450
Μέγιστη Τιμή	21941000
Ελάχιστη Τιμή	100
Τυπική Απόκλιση	3596926
Ασυμμετρία	4,26
Κύρτωση	22,37
Σύνολο Απωλειών	75086506
Jarque-Bera	1082
Πιθανότητα	0
Αριθμός Χωρών	58

Οι Απώλειες Αναλογικά με τον Πληθυσμό της Χώρας

Ο Πίνακας 3 δίνει καλύτερη εικόνα των απωλειών. Η Λευκορωσία έχασε σχεδόν το ένα τρίτο του πληθυσμού της, ενώ η Πολωνία και η Ουκρανία περίπου το ένα πέμπτο. Από τις μεγάλες χώρες, η Ρωσία υπέστη απώλειες περίπου 15% του πληθυσμού της. Η Κίνα έχασε το 4,29% και η Ιαπωνία το 4,21% του πληθυσμού τους. Έχει ενδιαφέρον ότι χώρες όπως οι ΗΠΑ, το Ηνωμένο Βασίλειο, η Γαλλία και η Ιταλία, που αναφέρονται συχνά στα βιβλία ιστορίας, υπέστησαν απώλειες μικρότερες του 1,5% του πληθυσμού τους.

Πίνακας 3. Ανθρώπινες Απώλειες στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (% επί του Πληθυσμού)

Χώρα	Ποσοστό	Χώρα	Ποσοστό
Λευκορωσία	31,66%	Λουξεμβούργο	2,367%
Πολωνία	20,98%	Παπούα Νέα Γουινέα	1,573%
Ουκρανία	20,19%	Γαλλία	1,487%
Λιθουανία	15,29%	Ιταλία	1,133%
Ρωσία	14,94%	Βέλγιο	1,058%
Αρμενία	14,44%	Ηνωμένο Βασίλειο	0,937%
Λετονία	13,53%	Ινδία	0,826%
Καζακιστάν	11,07%	Νέα Ζηλανδία	0,714%
Ελλάδα	11,04%	Αυστραλία	0,580%
Αζερμπαϊτζάν	10,54%	Αιθιοπία	0,572%
Ουζμπεκιστάν	9,77%	Καναδάς	0,381%
Φιλιππίνες	9,67%	Νορβηγία	0,341%
Γεωργία	9,39%	Βουλγαρία	0,327%
Ουγγαρία	9,37%	Ηνωμένες Πολιτείες	0,324%
Γερμανία	9,19%	Ιρλανδία	0,175%
Τουρκμενιστάν	9,13%	Ισλανδία	0,165%
Τατζικιστάν	8,73%	Δανία	0,156%
Μολδαβία	7,93%	Νότια Αφρική	0,111%
Κιργιζία	7,57%	Ταϊλάνδη	0,048%
Εσθονία	7,42%	Μογγολία	0,040%
Μιανμάρ	6,63%	Σουηδία	0,033%
Αυστρία	5,72%	Ιράκ	0,017%
Κίνα	4,29%	Αίγυπτος	0,007%
Ιαπωνία	4,21%	Βραζιλία	0,005%
Τσεχία	3,28%	Ελβετία	0,002%
Ρουμανία	3,16%	Κούβα	0,002%
Αλβανία	2,73%	Ιράν	0,001%
Φινλανδία	2,62%	Τουρκία	0,001%
Κάτω Χώρες	2,37%	Μεξικό	0,001%

Πηγή: Our World in Data (<https://ourworldindata.org/search?q=population%20in%20history>) για τον πληθυσμό. Οι απώλειες ανά χώρα βλ. Πίνακα 1.

Τα συνοπτικά στατιστικά στοιχεία των ποσοστών του Πίνακα 3 δίνονται στον Πίνακα 4. Ο μέσος όρος των απωλειών σε ανθρώπινες ζωές ήταν 5,18% του πληθυσμού. Τα ποσοστά παρουσιάζουν πολύ μεγάλες αποκλίσεις και οι απώλειες δεν κατανέμονται ίσα.

Πίνακας 4. Συνοπτικά Στοιχεία Ανθρώπινων Απωλειών στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (% επί του Πληθυσμού)

Στατιστική Μέτρηση	Τιμή
Μέσος Όρος	5,18
Διάμεσος	2,37
Μέγιστη Τιμή	31,66
Ελάχιστη Τιμή	0,000005
Τυπική Απόκλιση	0,066
Ασυμμετρία	1,7
Κύρτωση	6,34
Jarque-Bera	54,91
Πιθανότητα	0
Αριθμός Χωρών	58

Συμπεράσματα

Πολλές μελέτες έχουν αναδείξει την πολυπλοκότητα των επιδράσεων των μεγάλων πολέμων, όπως έχω παρουσιάσει στο Παπανίκος (2026). Οι απώλειες σε ανθρώπινες ζωές αποτελούν τη μεγαλύτερη ζημία ενός παγκοσμίου πολέμου. Έχει ενδιαφέρον ότι χώρες που στην ιστορία του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου έχουν γραφτεί με χρυσά γράμματα – όπως οι ΗΠΑ και το ΗΒ – υπέστησαν σχετικά πολύ μικρές απώλειες σε ανθρώπινες ζωές σε σύγκριση με άλλες χώρες. Αν αυτό συνδυαστεί με τα οικονομικά οφέλη που αποκόμισαν από τον πόλεμο, κυρίως οι ΗΠΑ, τότε αναδεικνύεται ότι ακόμη και στους πολέμους οι ανισότητες δεν εκλείπουν: άλλοι αποκτούν τη δόξα και άλλοι υπέφεραν.

Βιβλιογραφία

- Encyclopaedia Britannica. (2025, August 25). *World War II - Human and material cost*. Encyclopaedia Britannica. <https://www.britannica.com/event/World-War-II/Human-and-material-cost>
- Παπανίκος, Γ.Θ. (2020). *Ο Ελληνικός Εμφύλιος της Δεκαετίας του 1940*. Αθήνα: ATINER.
- Παπανίκος, Γ. Θ. (2026). Οι επιπτώσεις του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ. *Αθηναϊκό Ακαδημαϊκό Περιοδικό*, 6(1), 1–28.

Επιστημονικό Άρθρο

Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική στον 21ο Αιώνα: Συγκριτική Μελέτη των Έξι Πρωθυπουργών

Γρηγόρης Θ. Παπανίκος
Πρόεδρος, Αθηναϊκό Ινστιτούτο

Η ελληνική εξωτερική πολιτική αποτελεί πεδίο έντονων πολιτικών αντιπαραθέσεων μεταξύ των κομμάτων, με τη δημόσια συζήτηση να χαρακτηρίζεται συχνά από όρους όπως «προδότες», «μειοδότες», «προσκυνημένοι» και «γερμανοτσολιάδες». Στο παρόν άρθρο εξετάζω την ελληνική εξωτερική πολιτική μέσα από το πρίσμα της θεωρίας του πολιτικού ρεαλισμού στις διεθνείς σχέσεις, όπως αυτή διαμορφώθηκε αρχικά από τον Θουκυδίδη —ιδίως στον διάλογο Αθηναίων–Μηλίων— και επανερμηνεύτηκε στο πρώτο μισό του προηγούμενου αιώνα, οδηγώντας σε αυτό που σήμερα αποκαλείται «κλασικός ρεαλισμός». Η ανάλυση επικεντρώνεται στην εξωτερική πολιτική των έξι εκλεγμένων πρωθυπουργών του 21ου αιώνα, εξετάζοντας τόσο τη στρατηγική τους προσέγγιση όσο και τα αποτελέσματά της. Πιστός στις αρχές του πολιτικού ρεαλισμού, αξιοποιώ παράλληλα εργαλεία τεχνητής νοημοσύνης και άλλους διαθέσιμους δείκτες για την ποσοτική και ποιοτική αξιολόγηση των επιτευγμάτων τους. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στις διαπραγματεύσεις και τις συμφωνίες Αποκλειστικών Οικονομικών Ζωνών (ΑΟΖ), ως κρίσιμα στοιχεία της εθνικής στρατηγικής. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι, αν και δεν παρατηρούνται ουσιαστικές διαφοροποιήσεις ως προς την επιδίωξη των στρατηγικών στόχων του πολιτικού ρεαλισμού —την επιβίωση, την ασφάλεια και την εδαφική ακεραιότητα του κράτους και του έθνους— οι διαφορές είναι εμφανείς στις διαπραγματεύσεις και στις συμφωνίες ΑΟΖ. Η συνολική και ειδική αξιολόγηση των επιτευγμάτων αναδεικνύει τον Κυριάκο Μητσοτάκη ως τον πιο επιτυχημένο πρωθυπουργό του 21ου αιώνα στην αποτελεσματικότητα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, χωρίς ωστόσο η απόστασή του από τους υπόλοιπους να είναι ιδιαίτερα μεγάλη.

Λέξεις-κλειδιά: Διεθνείς Σχέσεις, Εξωτερική Πολιτική, Δείκτες, Τεχνητή Νοημοσύνη, Ελλάδα, ΑΟΖ, Κώστας Σημίτης, Κώστας Καραμανλής, Γιώργος Παπανδρέου, Αντώνης Σαμαράς, Αλέξης Τσίπρας, Κυριάκος Μητσοτάκης.

Εισαγωγή

Η ελληνική εξωτερική πολιτική παραμένει σταθερή από το 1830, όπως έχω εξηγήσει στο Papanikos (2022a). Οι Έλληνες, γνήσιοι απόγονοι του Θουκυδίδη, γνωρίζουν πολύ καλά τον διάλογο Αθηναίων και Μηλίων· γνωρίζουν ότι είναι προτιμότερο να διατηρούν καλές σχέσεις με μια μεγάλη δύναμη — κατά προτίμηση τη μεγαλύτερη — διότι το κόστος ευκαιρίας μιας άλλης επιλογής μπορεί να είναι η ίδια τους η ύπαρξη ως έθνος και η επιβίωση ως κρατική οντότητα. Οι Μήλιοι το έμαθαν, αλλά δεν έμεινε κανείς από αυτούς να μας το πει. Το ίδιο συνέβη και με τους Καρχηδονίους: εξαφανίστηκαν από τον χάρτη. Οι Έλληνες, αντιθέτως, έχουν

καταφέρει όχι μόνο να παραμείνουν στον παγκόσμιο χάρτη, αλλά και να αυξάνουν το ποσοστό τους επ' αυτού.

Η πτώση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όπως ανέλυσα (Papanikos, 2025a), εντάσσεται στην «παγίδα του Θουκυδίδη»: η άνοδος της Μεγάλης Βρετανίας στη Μεσόγειο και τα Βαλκάνια υπονόμωσε την οθωμανική ισχύ και άνοιξε τον δρόμο για την ελληνική ανεξαρτησία από το οθωμανικό ζυγό. Από τότε έως το 1947, η Ελλάδα κινούνταν στη σφαίρα επιρροής του Λονδίνου· κατόπιν, την ηγεμονία ανέλαβαν οι Ηνωμένες Πολιτείες. Σήμερα, με τις ΗΠΑ ως μοναδική υπερδύναμη, η ελληνική εξωτερική πολιτική οφείλει να χειρίζεται με στρατηγική ευφυΐα τη σχέση αυτή, ώστε η εξυπηρέτηση των αμερικανικών συμφερόντων να συμβαδίζει με την προώθηση των ελληνικών.¹

Με όρους μάρκετινγκ, αυτή η εξωτερική πολιτική θυμίζει «συνδυαστική πώληση προϊόντων» (commodity bundling). Παράδειγμα: η στρατηγική εξυπηρέτηση των αμερικανικών συμφερόντων στην Αλεξανδρούπολη μπορεί να «πακεταριστεί» και να παρουσιαστεί διεθνώς ως ένα ενιαίο προϊόν που καλύπτει τις ανάγκες μιας υπερδύναμης φιλικής προς την Ελλάδα. Το κόστος για τη χώρα είναι υπαρκτό — μια συνειδητή θυσία — αλλά, όταν η μεγάλη δύναμη και η Ελλάδα μοιράζονται κοινό όραμα, η θυσία μετατρέπεται σε επένδυση στρατηγικής αξίας. Εσκεμμένα δεν χρησιμοποιήσα εισαγωγικά σε πολλές λέξεις, αφήνοντάς το στη φαντασία και την οξυδέρκεια του αναγνώστη.

Το γεγονός ότι η Ελλάδα, παράλληλα, προωθεί και το δικό της «προϊόν» — την αμυντική της θωράκιση απέναντι σε βόρειους ή ανατολικούς γείτονες — πρέπει να μένει στο παρασκήνιο. Αυτό το δεύτερο «προϊόν» δεν χρειάζεται να διαφημίζεται· πωλείται πακέτο με το «προϊόν» που καλύπτει τα αμερικανικά συμφέροντα. Εκεί έγκειται η ουσία μιας έξυπνης εξωτερικής πολιτικής.

Στο πλαίσιο αυτής της στρατηγικής, κινητοποιούνται οι αρμενικές, εβραϊκές, ελληνικές, και κυπριακές ομάδες πίεσης στην Ουάσιγκτον, οι οποίες μεθοδικά και επίμονα διαμορφώνουν και προωθούν το ευρύτερο αφήγημα — ήδη με απτά αποτελέσματα. Η παρουσία αυτών των ομάδων, καθώς και εκλεγμένων εκπροσώπων ελληνικής καταγωγής στη Γερουσία και στο Κογκρέσο, συνιστά ισχυρό στρατηγικό πλεονέκτημα για την ελληνική διπλωματία.

Η ελληνική εξωτερική πολιτική, παρά τα σκαμπανεβάσματα στις σχέσεις με την εκάστοτε υπερδύναμη, παρέμεινε σταθερή στη στρατηγική της κατεύθυνση και δικαιώθηκε πλήρως: όχι μόνο διασφάλισε την εθνική επιβίωση, αλλά πέτυχε και γεωγραφική επέκταση. Από το 1830, η Ελλάδα δεν έχει χάσει ούτε σπιθαμή εδάφους που της κατοχυρώθηκε με διεθνείς συνθήκες· αντίθετα, διεύρυνε σταθερά την επικράτειά της, ενώ η Τουρκία — την οποία πολλοί επικαλούνται ως παράδειγμα προς μίμηση στην εξωτερική πολιτική — βρίσκεται σε διαρκή εδαφική συρρίκνωση, σε πολέμους και σε παταγώδεις διπλωματικές

¹ Αυτός είναι και ο λόγος που, στην επιστημονική ιστοριογραφία, τα πρόσωπα έχουν πολύ μικρή σημασία, τουλάχιστον όσον αφορά τις διεθνείς σχέσεις. Αυτό δεν ισχύει μόνο για την Ελλάδα, αλλά για όλες τις χώρες του κόσμου. Ο Θουκυδίδης το διατυπώνει ξεκάθαρα: οποιαδήποτε χώρα με παγκόσμια ισχύ θα ενεργούσε όπως οι Αθηναίοι στους Μηλίους. Είναι χαρακτηριστικό ότι, σε αυτόν τον διάλογο, δεν αναφέρεται ούτε ένα πρόσωπο. Στην Ελλάδα, αλλά και διεθνώς, έχουμε την τάση να αφηγούμαστε ιστοριούλες περί «μεγάλων» ηγετών, οι οποίοι στην πραγματικότητα έκαναν ό,τι θα έκανε οποιοσδήποτε υπό τις ίδιες συνθήκες.

αποτυχίες. Δύο από τις σημαντικότερες είναι: (α) η μη ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Ε.) και την ευρωζώνη και (β) η μη εκπλήρωση του στόχου να ηγηθεί του μουσουλμανικού κόσμου μέσω της «Μουσουλμανικής Αδελφότητας».

Η μεγαλύτερη αποτυχία της Τουρκίας έγκειται στο γεγονός ότι η χώρα στερείται θετικής φήμης. Ακόμη και πολλοί Τούρκοι δεν την επιθυμούν. Το κριτήριο που προτείνω είναι το ακόλουθο πείραμα σκέψης: εάν τα σύνορα μεταξύ Τουρκίας και Ελλάδας άνοιγαν πλήρως, πόσοι Έλληνες θα επέλεγαν τη μόνιμη εγκατάσταση στην Τουρκία και πόσοι Τούρκοι θα επέλεγαν τη μόνιμη εγκατάσταση στην Ελλάδα; Στη διεθνή βιβλιογραφία η θεωρία αυτή αποκαλείται «ψηφίζω με τα πόδια μου» (vote with my feet).

Υπήρχαν, ωστόσο, και αμφισβητήσεις. Τη δεκαετία του 1940 πολλοί υποστήριζαν ότι η Σοβιετική Ένωση θα μπορούσε να αποτελέσει μια εναλλακτική επιλογή. Ωστόσο, με τη Συμφωνία της Τεχεράνης, η Σοβιετική Ένωση αποδέχθηκε την ένταξη της Ελλάδας στη βρετανική σφαίρα επιρροής, όπως έχω αναλύσει στο Παπανίκος (2020). Ενδεχόμενη υπαγωγή της Ελλάδας στη σοβιετική σφαίρα θα είχε πιθανότατα τις ίδιες συνέπειες που παρατηρήθηκαν στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης — χαρακτηριστικό παράδειγμα η Ανατολική Γερμανία, της οποίας η σύγκριση με τη Δυτική Γερμανία ανέδειξε σημαντικές κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες. Επιπλέον, όπως είχε επισημάνει ο Μαρξ, η ιστορία τείνει να επαναλαμβάνεται ως φάρσα· πράγματι, η προσδοκία ότι η Ρωσία θα παρείχε οικονομική στήριξη το 2015 ώστε να αποφευχθεί το τρίτο μνημόνιο μπορεί να θεωρηθεί ενδεικτική μιας τέτοιας επανάληψης.

Από το 1975, η Ελλάδα έχει σταθερό οικονομικό προσανατολισμό προς την Ε.Ε.-Ευρωζώνη και πολιτικοστρατιωτικό προς τις Ηνωμένες Πολιτείες. Αυτή ήταν —και παραμένει— η καλύτερη επιλογή. Η θέση της χώρας θα ήταν πολύ χειρότερη αν είχε ακολουθήσει διαφορετική στρατηγική στην εξωτερική της πολιτική. Και όταν λέω «χειρότερη», αναφέρομαι κυρίως στις οικονομικές επιδόσεις των κατώτερων και μεσαίων νοικοκυριών, που αποτελούν και το 80% του ελληνικού λαού.

Υπάρχουν, βέβαια, και κάποιοι που έχουν «συμφέρον» να βλέπουν τη χώρα να φτωχοποιείται, ώστε να εμφανίζονται ως σωτήρες, επιβάλλοντας οποιαδήποτε μορφή δικτατορίας, κεκαλυμμένη ή μη — όπως άλλωστε συνέβη επανειλημμένα στην ιστορία — μέσω της ρητορικής του λαϊκιστικού εθνικισμού και της πατριδοκαπηλίας. Αν ποτέ κυβερνήσουν σοβαρά την Ελλάδα, υπάρχει ο κίνδυνος να μετατρέψουν τα Δωδεκάνησα στα «Επτάνησα του Αιγαίου». Καραδοκούν για να επωφεληθούν από κάθε είδους κρίση — είτε πολεμική είτε μεγάλη οικονομική καταστροφή που οδηγεί στην εξαθλίωση των μαζών — για να χρησιμοποιήσω κι εγώ τη συνήθη «καραμέλα».

Στο «αυτοί» δεν περιλαμβάνονται οι αποκαλούμενοι «κωλοτούμπηδες»: πρόκειται για πολιτικά πρόσωπα που, παρά την ασυνέπειά τους, θεωρούνται σε μεγάλο βαθμό ακίνδυνα και, σε ορισμένες περιπτώσεις, ακόμη και ωφέλιμα. Είναι εκείνοι που διακηρύσσουν ότι θα καταργήσουν τα μνημόνια «με έναν νόμο και ένα άρθρο». Αυτοί μπορούν να θεωρηθούν οι γνήσιοι πολιτικοί κληρονόμοι του Περικλή, οι οποίοι, όπως αναφέρει ο Πλούταρχος στην προσωπογραφία του Περικλή, διαθέτουν την ικανότητα να παρουσιάζουν μια

προσωπική ήττα ως μεγαλειώδη νίκη, ακόμη και όταν το αποτέλεσμα είναι σαφώς αρνητικό.

Από το 1975, η ελληνική εξωτερική πολιτική έχει καταγράψει σημαντικές επιτυχίες. Η πιο σπουδαία είναι η συμμετοχή στην Ε.Ε. και, ακόμη σημαντικότερη, η ένταξη στην ευρωζώνη. Οι πολίτες όλων των χωρών των Βαλκανίων και της Μεσογείου θα ήθελαν να βρίσκονται στη θέση των Ελλήνων. Όλοι αυτοί οι λαοί διακινδυνεύουν ακόμη και τη ζωή τους για να φτάσουν στην Ελλάδα και να αποκτήσουν ελληνικό διαβατήριο. Όπως ανέφερα, αν ανοίξουν τα σύνορα, θαλάσσια και ηπειρωτικά, η Ελλάδα θα πλημμυρίσει από Τούρκους, Αιγύπτιους, Σύριους, Λίβυους και πολλούς άλλους. Γιατί; Η απάντηση είναι απλή: σε σχέση με αυτές τις χώρες, η Ελλάδα είναι μια δυνατή και ευημερούσα χώρα. Είναι επίγειος παράδεισος, όσο κι αν κακοφαίνεται σε μερικούς.

Είναι κρίσιμο να επισημανθεί ότι οι ενδογενείς αντιλήψεις των Ελλήνων σχετικά με τη χώρα τους και τα δίκαιά της έχουν περιορισμένη έως ανύπαρκτη βαρύτητα στο επίπεδο του διεθνούς συστήματος. Στο πλαίσιο της ρεαλιστικής παράδοσης, η διεθνής πολιτική καθορίζεται πρωτίστως από τον συσχετισμό ισχύος και όχι από την εσωτερική αυτοαντίληψη ενός κράτους. Συνεπώς, για την ελληνική εξωτερική πολιτική, το ουσιώδες δεν είναι το πώς οι ίδιοι οι Έλληνες νοηματοδοτούν την Ελλάδα, αλλά το πώς αυτή προσλαμβάνεται και αξιολογείται από τρίτους δρώντες του διεθνούς συστήματος. Ιδιαίτερη σημασία αποκτούν οι ηγεμονικοί δρώντες –με χαρακτηριστικό παράδειγμα τις Ηνωμένες Πολιτείες– οι οποίοι, ως κυρίαρχοι στον παγκόσμιο συσχετισμό ισχύος, διαμορφώνουν όχι μόνο τις στρατηγικές ισορροπίες, αλλά και το πλαίσιο νομιμοποίησης εντός του οποίου κινούνται οι λοιπές κρατικές οντότητες.

Στο παρόν άρθρο συγκρίνεται η εξωτερική πολιτική των έξι πρωθυπουργών του 21^{ου} αιώνα, αξιοποιώντας και τις δυνατότητες που μας δίνει η τεχνητή νοημοσύνη μέσα στο πλαίσιο που αναφέρθηκε παραπάνω. Η μελέτη διαρθρώνεται σε έξι διακριτά μέρη, εκ των οποίων το πρώτο συνιστά την παρούσα εισαγωγή. Στο δεύτερο μέρος επιχειρείται συνοπτική παρουσίαση του θεωρητικού πλαισίου του πολιτικού ρεαλισμού στις διεθνείς σχέσεις, όπως αυτό διαμορφώθηκε, αφ' ενός, από τον Θουκυδίδη και, αφ' ετέρου, στον εικοστό αιώνα, από εξέχουσες μορφές του κλάδου, όπως ο Hans Morgenthau (1904–1980). Το τρίτο μέρος αφιερώνεται στην ανάλυση της στρατηγικής που ακολουθεί η ελληνική εξωτερική πολιτική από το 1975 μέχρι σήμερα. Στο τέταρτο μέρος προβαίνουμε σε συγκριτική θεώρηση των έξι πρωθυπουργών του 21ου αιώνα, βάσει συγκεκριμένων κριτηρίων ευθυγραμμισμένων με τις βασικές αρχές της θεωρίας του πολιτικού ρεαλισμού. Το πέμπτο μέρος επικεντρώνεται στο πολυσύνθετο και ακανθώδες ζήτημα της Αποκλειστικής Οικονομικής Ζώνης (ΑΟΖ). Τέλος, στο έκτο μέρος συνοψίζονται τα κυριότερα συμπεράσματα και προεκτάσεις της παρούσας έρευνας.

Διεθνείς Σχέσεις υπό το Πρίσμα του Πολιτικού Ρεαλισμού

Η προσέγγισή μου είναι θουκυδίδεια, δηλαδή εντάσσεται στον χώρο του πολιτικού ρεαλισμού, τον οποίο —σε αντίθεση με πολλούς άλλους ερευνητές— θεωρώ συμπληρωματικό προς τον πολιτικό ιδεαλισμό και τον ουτοπισμό. Το να

ονειρεύομαι μια άλλη πραγματικότητα δεν είναι κακό· το να πιστεύεις όμως ότι τη ζεις είναι εξαιρετικά επικίνδυνο στις διεθνείς σχέσεις.

Σε μια ιδανική παγκόσμια τάξη πραγμάτων, η *ισοπολιτεία* θα αποτελεί ισότιμο κριτήριο μιας ιδανικής δημοκρατικής πολιτείας μαζί με εκείνα της *ισονομίας*, της *ισηγورίας*, της *ισοκρατίας* και της *ισοτέλειας* (βλ. Papanikos, 2022b). Θα είναι ο νέος πολιτικός ρεαλισμός. Θα επιβληθεί ως οικονομική και πολιτική ανάγκη. Αυτό το πολύ σημαντικό θεωρητικό θέμα δεν αποτελεί αντικείμενο του παρόντος άρθρου.

Οι διεθνείς σχέσεις, ως ξεχωριστό αντικείμενο επιστημονικής γνώσης, είναι γέννημα-θρέμμα του εικοστού αιώνα, κυρίως ως μια προσπάθεια εξήγησης του Α΄ και Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.² Ο πολιτικός ρεαλισμός γεννήθηκε ταυτόχρονα με το αντικείμενο των διεθνών σχέσεων. Το πρώτο πανεπιστημιακό πρόγραμμα διεθνών σχέσεων χρονολογείται από το 1919, στο Πανεπιστήμιο Τζορτζτάουν των ΗΠΑ.

Οι δύο συγγραφείς που θα μπορούσαν να θεωρηθούν πρωτοπόροι του πολιτικού ρεαλισμού είναι οι Carr (1946) και Morgenthau (1958). Για τον πρώτο, έχω γράψει το βιβλίο *What is History? An Assessment of Carr's Monograph* (Papanikos, 2020). Υπάρχουν εκατοντάδες αξιόλογα εγχειρίδια εισαγωγής στο αντικείμενο των διεθνών σχέσεων· βλ., για παράδειγμα, το εγχειρίδιο των Baylis et al. (2023). Όσα ακολουθούν στο παρόν μέρος αφορούν τη θουκυδίδεια προσέγγιση του πολιτικού ρεαλισμού και την αναβίωσή της τον 20ό αιώνα.

Η Μηλιακή Διαμάχη και ο Πολιτικός Ρεαλισμός: Μια Θεωρητική Ανάγνωση

Ο Θουκυδίδης διατύπωσε τη θεωρία του με βασικό στόχο την αποτροπή των μελλοντικών γενεών από την επανάληψη των ίδιων σφαλμάτων, ιδίως όσον αφορά την εμπλοκή σε παρατεταμένους πολέμους, και κυρίως σε εμφύλιες συγκρούσεις. Παρά ταύτα, επιχειρηματολογεί ότι η ανθρώπινη φύση τείνει να επαναλαμβάνει αυτά τα λάθη, δηλαδή να εισέρχεται σε πολεμικές συγκρούσεις. Εάν, λοιπόν, αυτή η τάση είναι εγγενής στον άνθρωπο, η θεωρία του στερείται πρακτικής αποτελεσματικότητας — γεγονός που επιβεβαιώνεται από την αδυναμία της να αποτρέψει σημαντικές και μακρόχρονες πολεμικές αναμετρήσεις. Για μια εις βάθος

²Συγκεκριμένα, για τη δεκαετία του 1930, βλ. Kristensen & Wæver (2024). Στην εν λόγω ανασκόπηση της διαμάχης μεταξύ ρεαλισμού και ιδεαλισμού, οι συγγραφείς αμφισβητούν την ίδια την ύπαρξή της. Η παρούσα ανάλυση υιοθετεί διαφορετική θέση: η διαμάχη όχι μόνο υπήρξε ιστορικά, αλλά συνεχίζει να υφίσταται τόσο στο θεωρητικό επίπεδο όσο και στην πρακτική εφαρμογή των διεθνών σχέσεων. Ωστόσο, συμφωνώ με τη διαπίστωση των συγγραφέων ότι είναι δύσκολο να εντοπιστούν γνήσιοι εκπρόσωποι του ιδεαλισμού στον κλάδο των διεθνών σχέσεων, δεδομένου ότι η φύση του κλάδου επικεντρώνεται πρωτίστως στην πρακτική διάσταση. Ζητήματα ιδεαλισμού και ουτοπίας στις διακρατικές σχέσεις αποτελούν περισσότερο αντικείμενο της ηθικής φιλοσοφίας, παρά του επιστημονικού πεδίου των διεθνών σχέσεων. Δεν συμφωνώ με την άποψη των συγγραφέων ότι ο πολιτικός ρεαλισμός μπορεί να χαρακτηριστεί προ-φασιστικός. Το γεγονός ότι ορισμένα φασιστικά καθεστώτα τον υιοθέτησαν δεν υποδηλώνει κατ' ανάγκην οποιαδήποτε εγγενή σύνδεση με ιδεολογίες αυτού του τύπου. Ο πολιτικός ρεαλισμός υπήρχε πολύ πριν από τα καθεστώτα αυτά, με τον Θουκυδίδη να αποτελεί έναν από τους πρώτους στοχαστές που τον διατύπωσε συστηματικά. Ακόμη και ο Ηρόδοτος —αν και ακολουθεί μια προσέγγιση διαφορετική από εκείνη του Θουκυδίδη— μπορεί να θεωρηθεί ως ένας από τους πρωτοπόρους της θεωρίας του πολιτικού ρεαλισμού στις διεθνείς σχέσεις.

ανάλυση της θεωρίας των πολέμων γενικότερα, και ειδικότερα των εμφυλίων συγκρούσεων, ανατρέξτε στα κεφάλαια 2 και 3 του βιβλίου μου (Παπανίκος, 2020).

Ο Θουκυδίδης παραμένει, μέχρι σήμερα, ένα από τα πλέον διαβασμένα και σχολιασμένα έργα της κλασικής γραμματείας — τόσο τον προηγούμενο όσο και τον τρέχοντα αιώνα. Εμβληματικό παράδειγμα της επικαιρότητάς του αποτελεί η λεγόμενη «παγίδα του Θουκυδίδη», η οποία περιγράφει τον σχεδόν νομοτελειακό χαρακτήρα της σύγκρουσης μεταξύ μιας ανερχόμενης και μιας κυρίαρχης δύναμης. Η θεωρία αυτή έχει βρει εφαρμογές σε πλήθος ιστορικών και σύγχρονων περιπτώσεων· για την ανάλυσή της στην Οθωμανική Αυτοκρατορία βλ. Papanikos (2025a). Στο πεδίο των διεθνών σχέσεων, ο περίφημος διάλογος που παραθέτει ο Θουκυδίδης στο πέμπτο βιβλίο της *Ιστορίας* του — γνωστός ως «Διάλογος των Μηλίων» — θεωρείται θεμέλιο του πολιτικού ρεαλισμού, ρεύμα που εξακολουθεί να επηρεάζει καθοριστικά την ανάλυση και την άσκηση εξωτερικής πολιτικής.

Ο πολιτικός ρεαλισμός ορίζει ως ελάχιστη επιδίωξη των κρατών τη σωτηρία και την επιβίωσή τους. Για την σωτηρία μιλούν οι Αθηναίοι και οι Μήλιοι ήδη από την έναρξη του διαλόγου τους. Οι Αθηναίοι λένε: ας μιλήσουμε για το παρόν, δηλαδή «περί **σωτηρίας** βουλευσόντες τῇ πόλει» (Βιβλίο E, §87). Και απαντούν οι Μήλιοι: «ἡ μέντοι σύνοδος καὶ περὶ **σωτηρίας** ἦδε πάρεστι» (Βιβλίο E, §88, προστέθηκαν τα έντονα γράμματα). Οι Αθηναίοι θέτουν το θέμα ωμά, δηλαδή ρεαλιστικά:

τὰ δυνατὰ δ' ἐξ ὧν ἑκάτεροι ἀληθῶς φρονοῦμεν διαπράσσεσθαι, ἐπισταμένους πρὸς εἰδότας ὅτι δίκαια μὲν ἐν τῷ ἀνθρωπείῳ λόγῳ ἀπὸ τῆς ἴσης ἀνάγκης κρίνεται, δυνατὰ δὲ οἱ προύχοντες πράσσουσι καὶ οἱ ἀσθενεῖς ξυγχωροῦσιν. (Βιβλίο E, §89)

Το απόσπασμα της Μηλιακής διαμάχης στον Θουκυδίδη (*Ιστορίαι*, Βιβλίο E) αποτελεί θεμελιώδη αναφορά για την κατανόηση του κλασικού ρεαλισμού στις διεθνείς σχέσεις. Οι Αθηναίοι απευθύνονται στους Μηλίους με κυνικό πολιτικό ρεαλισμό, διατυπώνοντας την αρχή ότι στις διεθνείς σχέσεις το δίκαιο υφίσταται μόνο όταν οι εμπλεκόμενοι έχουν ισοδύναμη ισχύ. Η φράση τους αποτυπώνει καθαρά το δόγμα της ισχύος: **«το δίκαιον [...] ἐν τοῖς ἴσοις ἀνάγκη, οἱ δὲ δυνατοὶ πράσσουσι καὶ οἱ ἀσθενεῖς ξυγχωροῦσιν»** (Βιβλ. E', §89–§111).

Η παραδοχή αυτή συνιστά την ουσία της ρεαλιστικής θεωρίας, όπως διατυπώθηκε αιώνες αργότερα από τον Hans J. Morgenthau (1954), ο οποίος υποστηρίζει ότι το κράτος ενεργεί βάσει του συμφέροντός του, οριζόμενου σε όρους ισχύος. Το δίκαιο και η ηθική έχουν δευτερεύοντα ρόλο, ενώ η επιβίωση με κάθε μέσο υπερισχύει.

Η στάση των Μηλίων, οι οποίοι πίστευαν ότι η Σπάρτη (οι Λακεδαιμόνιοι) θα τους βοηθούσε, ερμηνεύεται από τον πολιτικό ρεαλισμό ως αφελής. Στο πλαίσιο της διεθνούς πολιτικής, η ελπίδα σε ηθική ή συμμαχική επέμβαση δεν έχει ουσιαστικό αντίκρισμα, όταν δεν συνοδεύεται από επαρκή ισχύ.

Το ίδιο φαινόμενο παρατηρείται και στη σύγχρονη εποχή: η Ρωσία αδυνατεί να αποτρέψει τις αμερικανικές επεμβάσεις σε χώρες όπως το Ιράν ή η Συρία, ενώ η Τουρκία παρέχει ρητορική υποστήριξη στους Παλαιστίνιους, χωρίς ωστόσο να δύναται να ανατρέψει τις στρατηγικές ισορροπίες που επιβάλλει η αμερικανική υπερδύναμη μέσω του Ισραήλ.

Να σημειωθεί ότι πολλοί αφελείς περί τα διεθνή διαμαρτύρονται για την εισβολή στη Γάζα από το Ισραήλ, ενώ καμία εισβολή στη Γάζα, στο Λίβανο, στη Συρία ή στο Ιράν δεν θα είχε πραγματοποιηθεί χωρίς την ανοιχτή στήριξη των ΗΠΑ. Επιπλέον, όσοι καταγγέλλουν την εισβολή επικαλούνται ζητήματα αρχών και δικαίου, αλλά δεν εκφράζουν τον ίδιο ζήλο για την εισβολή της Τουρκίας στην Κύπρο ή της Ρωσίας στην Ουκρανία. Η στάση αυτή, αν και δεν μπορεί να εξηγηθεί βάσει ηθικών αρχών, καθίσταται προβλέψιμη όταν ληφθούν υπόψη οι αρχές του πολιτικού ρεαλισμού και τα ιδιοτελή συμφέροντα όσων διαμαρτύρονται. Δεν θα επεκταθώ περαιτέρω σε αυτό το θέμα, αφήνοντας την ανάλυση ως άσκηση στον ενδιαφερόμενο και αμερόληπτο αναγνώστη.³

Αντίστροφα, οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής –ως η μόνη ηγεμονική δύναμη του διεθνούς συστήματος– διαθέτουν τη στρατιωτική και πολιτική ισχύ να υποστηρίξουν στρατιωτικά την Ουκρανία απέναντι στη ρωσική εισβολή, ακόμη και εντός του εδάφους της Ρωσίας. Χωρίς την υποστήριξη αυτή, η Ουκρανία θα είχε πιθανότατα καταρρεύσει σε λίγες εβδομάδες, γεγονός που υπογραμμίζει τη σημασία της ισχύος και των συμμαχιών στην επιβίωση των κρατών. Το γιατί το κάνουν αυτοί οι ΗΠΑ έχει μεγάλο ενδιαφέρον. Η Ρωσική επέμβαση εξυπηρετεί τα εθνικά συμφέροντα των ΗΠΑ, κυρίως τα οικονομικά.⁴

Η αθηναϊκή στάση κορυφώνεται στην εξής παραδοχή: δεν είναι εκείνοι που εφηύραν την αρχή του ισχυρότερου, αλλά την εφαρμόζουν, διότι αυτή είναι η φύση της διεθνούς πραγματικότητας· και θα την εφαρμόζαν και οι ίδιοι οι Μήλιοι, αν είχαν την ισχύ να το πράξουν (Θουκυδίδης, Ε', §105). Οι Αθηναίοι προσφέρουν στους Μηλίους την επιλογή μεταξύ υποταγής με καταβολή φόρου ή καταστροφής. Οι Μήλιοι επιλέγουν την αντίσταση, με τραγικά αποτελέσματα: οι ενήλικοι άνδρες θανατώνονται, ενώ οι γυναίκες και τα παιδιά πωλούνται ως δούλοι. Το νησί στη συνέχεια αποικίζεται από 500 Αθηναίους (Βιβλ. Ε', §89).

Η Μηλιακή διαμάχη παραμένει αδιάψευστο παράδειγμα της κλασικής ρεαλιστικής οπτικής: η ισχύς, η οποία γεννά φόβο, καθορίζει το δίκαιο, και όχι το αντίστροφο. Η ηθική και το (διεθνές) δίκαιο μπορεί να επικαλούνται, αλλά δεν μπορούν να εξασφαλίσουν την επιβίωση ενός κράτους, αν δεν συνοδεύονται από τα απαραίτητα εργαλεία ισχύος: ισχυρή οικονομία, πληθυσμό αρκετό και νέο, στρατιωτική δύναμη και αξιόπιστους συμμάχους. Στον κόσμο των κρατών, η αδυναμία δεν δικαιώνεται· τιμωρείται.

Στην επόμενη υποενότητα εξετάζουμε τη σύγχρονη εκδοχή του πολιτικού ρεαλισμού, όπως αυτή αναπτύχθηκε από τον σημαντικότερο θεωρητικό του.

³Η δική μου θεώρηση των διεθνών σχέσεων και της άσκησης εξωτερικής πολιτικής δεν περιορίζεται μόνο στο κράτος, αλλά επεκτείνεται σε κάθε άτομο ή ομάδα ατόμων. Εξωτερική πολιτική ασκούν όλοι όσοι, έστω και άτυπα, εκπροσωπούν τη χώρα τους. Σε αυτό το πλαίσιο, και σύμφωνα με τον κλασικό πολιτικό ρεαλισμό, έχει νόημα το γεγονός ότι όσοι διαμαρτύρονται μόνο για την εισβολή του Ισραήλ –και όχι για όλες τις εισβολές– να «κυνηγούν» Ισραηλινούς τουρίστες στην Ελλάδα, καθώς όλοι αυτοί, τόσο ατομικά όσο και συλλογικά, θεωρούνται «υπεύθυνοι» για ό,τι συμβαίνει στη Γάζα.

⁴Την εισβολή των Ρώσων στην Ουκρανία την έχω αναλύσει, από διάφορες πτυχές, σε μία σειρά άρθρων (βλ. Παπανίκος, 2022 κ' 2024· Papanikos, 2022c, 2022δ, 2022ε, 2022f, & 2022g).

Οι Έξι Θέσεις του Morgenthau

Ο πολιτικός ρεαλισμός, ως θεωρητικό πλαίσιο των διεθνών σχέσεων, εμφανίστηκε παράλληλα με την ίδρυση αυτοτελών τμημάτων της επιστήμης των διεθνών σχέσεων. Ο Morgenthau αναγνωρίζεται ως ο πλέον αντιπροσωπευτικός εκπρόσωπος αυτής της προσέγγισης. Εξέθεσε έξι θεμελιώδεις θέσεις, οι οποίες συνοπτικά μπορούν να διατυπωθούν ως εξής (Morgenthau, 1954):

1. Ανθρώπινη Φύση και Ατομικό Συμφέρον
2. Ισχύς ως Θεμέλιο του Εθνικού Συμφέροντος
3. Η Δύναμη ως Ουσία του Εθνικού Συμφέροντος
4. Ηθική και Πολιτική: Συγκλίσεις και Αντιθέσεις
5. Εθνική έναντι Οικουμενικής Ηθικής
6. Διεθνείς Σχέσεις ως Αυτόνομη Επιστήμη

Ο ενδιαφερόμενος αναγνώστης μπορεί να ανατρέξει σε πληθώρα βιβλίων και άρθρων που αναλύουν διεξοδικά τις ανωτέρω θέσεις. Το πρωτοποριακό στοιχείο που εισάγεται με αυτές είναι η θεσμοθέτηση των διεθνών σχέσεων ως αυτοτελούς επιστημονικού κλάδου.

Η έννοια της ανθρώπινης φύσης συνιστά κεντρικό άξονα τόσο στη σκέψη του Θουκυδίδη όσο και στο θεωρητικό πλαίσιο του πολιτικού ρεαλισμού. Το κρίσιμο ερώτημα που ανακύπτει είναι κατά πόσο η ανθρώπινη φύση μεταβάλλεται ή παραμένει αμετάβλητη διαχρονικά. Και αυτό δεν είναι σαφές σε αυτή τη βιβλιογραφία του πολιτικού ρεαλισμού παρ' όλο που απασχόλησε την κλασική αρχαία ελληνική φιλοσοφία.⁵ Ενδεχομένως η παιδεία να δύναται να διαμορφώσει μια διαφοροποιημένη «φύση». Εφαρμόζοντας την υπόθεση αυτή στο πεδίο των διεθνών σχέσεων και ειδικότερα στο δίλημμα μεταξύ πολέμου και ειρήνης μέσω διαπραγμάτευσης, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι κοινωνίες με υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης ενδέχεται να εμπλέκονται σε λιγότερες ένοπλες συρράξεις και, κυρίως, να υφίστανται μικρότερες απώλειες σε ανθρώπινες ζωές. Η εν λόγω υπόθεση είναι ελέγξιμη εμπειρικά, γεγονός στο οποίο αποδίδει ιδιαίτερη μεθοδολογική βαρύτητα και ο Morgenthau.⁶

Κεντρική θέση στον θεωρητικό πυρήνα του πολιτικού ρεαλισμού κατέχει η έννοια του εθνικού συμφέροντος, η οποία συχνά αναφέρεται από πολιτικούς δρώντες και συχνά ταυτίζεται με τη συνολική ισχύ μιας κρατικής οντότητας. Στη σχετική επιστημονική βιβλιογραφία, η ισχύς ορίζεται ως σύνθετος και πολυδιάστατος δείκτης, που ενσωματώνει μεταβλητές όπως η στρατιωτική ικανότητα, η οικονομική ευρωστία, η εσωτερική πολιτική σταθερότητα, καθώς και άλλους παράγοντες που επηρεάζουν την ικανότητα ενός κράτους να προωθεί και να διασφαλίζει τα συμφέροντά του στο διεθνές σύστημα.

⁵Το θέμα είναι κατά πόσο η αρετή διδάσκεται ή όχι. Ο Πρωταγόρας, στον ομώνυμο πλατωνικό διάλογο, ισχυρίζεται ότι, με αμοιβή, μπορεί να κάνει τους νέους της Αθήνας ενάρετους πολίτες και, έτσι οπλισμένοι, να διοικήσουν την πόλη και το νοικοκυριό τους. Ο Σωκράτης, ωστόσο, είχε τις αμφιβολίες του. Αυτή τη διάσταση του πλατωνικού διαλόγου έχω αναλύσει στο Papanikos (2025b & 2025c).

⁶Η ανασκόπηση των ποσοτικών μελετών που πραγματοποιήσαν οι Østby και Urdal (2010) δεν διαμφεύει αυτή την υπόθεση.

Η θεωρία των διεθνών σχέσεων θα πρέπει να περιορίζει τη χρήση του όρου «ισχύς» μόνο σε εκείνη που δημιουργεί φόβο μεταξύ κυρίαρχων κρατικών οντοτήτων. Η ισχύς που απορρέει από την πίστη, τον σεβασμό, την αναγνώριση ή την πολιτισμική συνάφεια αποτελεί αντικείμενο μελέτης άλλων επιστημών. Για παράδειγμα, η Ελλάδα χαίρει μεγάλης εκτίμησης, που μεταφράζεται σε ισχύ όχι μόνο στον δυτικό κόσμο αλλά και παγκοσμίως, λόγω της ιστορικής της συνεισφοράς στην παγκόσμια παιδεία και πολιτιστική κληρονομιά. Η ισχύς αυτή μπορεί να αξιοποιηθεί από τους ιθύνοντες της ελληνικής διπλωματίας, αλλά δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι αποτελεί το επιστημονικό γνωστικό αντικείμενο της θεωρίας των διεθνών σχέσεων. Ωστόσο, αυτή η ισχύς δεν έχει καμία σχέση με τον «φόβο».

Ο πολιτικός ρεαλισμός, μολονότι αναγνωρίζει την ύπαρξη της ηθικής τόσο στο κρατικό όσο και στο διεθνές επίπεδο, δεν την αντιμετωπίζει ως καθοριστικό παράγοντα στη διαμόρφωση της πολιτικής συμπεριφοράς. Η εν λόγω παράμετρος ενδέχεται να παρουσιάζει συσχέτιση με το επίπεδο παιδείας ενός λαού και τον βαθμό δημοκρατίας που επικρατεί στο εκάστοτε πολιτειακό σύστημα. Σε πολιτειακές οντότητες όπου υφίσταται πολιτική ελευθερία και, κατ' επέκταση, δημοκρατία, οι πολίτες που εμφορούνται από ηθικές αρχές δύνανται —όταν πρόκειται για μεγάλες δυνάμεις, όπως οι Ηνωμένες Πολιτείες— να επηρεάσουν ή και να επιβάλουν μια διεθνώς προσανατολισμένη ηθική στάση της χώρας τους, η οποία να ερείδεται σε θεμελιώδεις αξίες, όπως το δικαίωμα στη ζωή και η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.⁷ Εντούτοις, ακόμη και ο σεβασμός αυτών των αξιών φαίνεται να εξαρτάται από το επίπεδο οικονομικής ευρωστίας, όπως τεκμηριώνεται στην εμπειρική μου μελέτη (Papanikos, 2025d).

Ο επιστημονικός κλάδος των διεθνών σχέσεων και της εξωτερικής πολιτικής διαθέτει σημαντικές προοπτικές, όπως επισημαίνουν πρόσφατα οι Coward et al. (2024). Οι συγγραφείς εντοπίζουν τέσσερις μελλοντικές τάσεις: πρώτον, την ανάπτυξη επιστημονικών νόμων που διέπουν τις παγκόσμιες διακρατικές σχέσεις· δεύτερον, την εμπειρική επαλήθευση υποθέσεων που προκύπτουν από τη θεωρία του πολιτικού ρεαλισμού· τρίτον, τη διαμόρφωση ενός ιδεατού πλαισίου διεξαγωγής των διεθνών σχέσεων, όπου η ουτοπία, αν και απουσιάζει σήμερα, μπορεί να αποκτήσει υπόσταση στο μέλλον· και τέταρτον, τη μελέτη της προ-διαμορφωτικής πολιτικής (prefigurative politics), δηλαδή πολιτικών πρακτικών όπου οι συμμετέχοντες διαμορφώνουν εκ των προτέρων σχέσεις, δομές και αξίες που αντικατοπτρίζουν την κοινωνία που επιθυμούν να οικοδομήσουν. Αν αυτές οι πρακτικές δεν υλοποιηθούν ποτέ, θα παραμείνουν σε επίπεδο πλατωνικής ισοπολιτείας, αντίστοιχο της ιδανικής πολιτείας της πόλης-κράτους. Οψόμεθα!

Τέλος, η εξέλιξη ποσοτικών και ποιοτικών δεικτών που συνδέονται άμεσα ή έμμεσα με το πεδίο των διεθνών σχέσεων δημιουργεί τις αναγκαίες προϋποθέσεις

⁷Σε μία γνήσια δημοκρατία, οι πολίτες βγαίνουν στο «δρόμο» και διαμαρτύρονται. Σε μία κατ' επίφαση δημοκρατία, όπως η Ρωσία ή η Κίνα, όπου οι ηγέτες θα αλλάξουν μόνο όταν πεθάνουν, δεν κουνιέται φύλλο. Ακόμη και στο «φασιστικό» και σε πόλεμο ευρισκόμενο Ισραήλ γίνονται διαδηλώσεις κατά του πολέμου. Αλήθεια, πόσες διαδηλώσεις έγιναν ενάντια στο θεοκρατικό, φασιστικό καθεστώς της Χαμάς, το οποίο κατέσφαξε αθώους Ισραηλινούς και πήρε ομήρους όποιους εύρισκε μπροστά του; Τέτοια καθεστώτα δεν ευημερούν ούτε σήμερα, ούτε μπορούν να επιβιώσουν στο μέλλον. Αν ανοίξουν τα σύνορα, οι ηγέτες τους θα μείνουν μόνοι.

για τη σε βάθος και μεθοδολογικά αυτοτελή επιστημονική διερεύνηση του αντικειμένου. Επιπροσθέτως, η ραγδαία πρόοδος της τεχνητής νοημοσύνης προσφέρει ένα πρόσθετο και ιδιαίτερα χρήσιμο εργαλείο για την ανάλυση και την εμπειρική επαλήθευση ερευνητικών υποθέσεων στο συγκεκριμένο πεδίο. Ενδεικτικά, στο παρόν άρθρο αξιοποιούνται τέτοιες δυνατότητες με σκοπό τη διερεύνηση του ερευνητικού ερωτήματος: «Ποιος εκλεγμένος Έλληνας πρωθυπουργός στον 21^ο αιώνα επέδειξε την υψηλότερη επίδοση στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής;».

Ο Πολιτικός Ρεαλισμός της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής

Αναφέρθηκα ήδη στην εισαγωγή στην «εξυπνάδα» της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Η Ελλάδα επιβίωσε ως εθνική ταυτότητα —με την έννοια του Ηροδότου, αλλά και εν μέρει του Ισοκράτη (Papanikos, 2024)— επί χιλιάδες χρόνια, με ή χωρίς ανεξάρτητη κρατική οντότητα. Το πέτυχε εφαρμόζοντας μια έξυπνη πολιτική διεθνών σχέσεων,⁸ όπως αποδεικνύεται εκ του αποτελέσματος. Τι επιτεύχθηκε;

Πρώτον, το ελληνικό έθνος διατηρήθηκε, σε αντίθεση με άλλους ιστορικούς λαούς της Μεσογείου, οι οποίοι έχουν εξαφανιστεί.

Δεύτερον, ιδρύθηκε, για πρώτη φορά στην ιστορία του, μια διεθνώς αναγνωρισμένη κρατική οντότητα το 1830, η οποία εξακολουθεί να υφίσταται έως σήμερα· έως τότε, δεν είχε υπάρξει ενιαία και κυρίαρχη ελληνική πολιτική δομή.

Τρίτον, η γεωγραφική έκταση της εν λόγω κρατικής οντότητας παρουσιάζει συνεχή αύξηση από το 1830, όπως έχει αναλυθεί στο Παπανίκος (2023).

Πώς, αλήθεια, τα κατάφερε; Μα φυσικά, ακολουθώντας τον Θουκυδίδη και την πολιτική του ρεαλισμού στις εξωτερικές της συμμαχίες. Καμία άλλη χώρα στα Βαλκάνια ή στην Ανατολική Μεσόγειο δεν έχει να επιδείξει τόσο μεγάλες επιτυχίες στην εξωτερική πολιτική.

Ποια είναι τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής; Πρωτίστως, ο πραγματισμός που τη διέπει — στοιχείο το οποίο όλες ανεξαιρέτως οι κυβερνήσεις έχουν ακολουθήσει με συνέπεια, ιδίως μετά το 1975. Δύο βασικά χαρακτηριστικά αυτής της πολιτικής σήμερα είναι τα εξής:

- 1ο. **Οικονομικά**, η Ελλάδα εντάσσεται στην Ευρώπη, ήτοι στην Ε.Ε. και στην Ευρωζώνη.
- 2ο. **Στρατιωτικά και γεωπολιτικά**, υπάγεται στη σφαίρα επιρροής των Ηνωμένων Πολιτειών. Τα γεωστρατηγικά της συμφέροντα περιορίζονται

⁸Όπως ήδη αναφέρθηκε, οι διεθνείς σχέσεις δεν περιορίζονται αποκλειστικά στις αυτόνομες κρατικές οντότητες. Πριν το 1830, οι Έλληνες και οι οργανώσεις τους ασκούσαν σημαντική επιρροή σε ολόκληρη την Ευρώπη, καθώς και στην Οθωμανική Αυτοκρατορία υπέρ του ελληνικού έθνους. Οι εύποροι αυτοί Έλληνες επηρέαζαν τις κυβερνήσεις της Ευρώπης και των Ηνωμένων Πολιτειών, συμβάλλοντας καθοριστικά στη διατήρηση και ενίσχυση του ελληνικού έθνους. Τα ελληνικά σχολεία διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο, παρά τις άμεσες και έμμεσες διώξεις στις οποίες υπόκειντο. Το ζήτημα αυτό αναλύεται διεξοδικά στο βιβλίο μου (Παπανίκος, 2025α), παρουσιάζεται συνοπτικότερα στο άρθρο μου (Παπανίκος, 2025β) και εξετάζεται περαιτέρω στον διάλογο που είχα με την τεχνητή νοημοσύνη (Παπανίκος, 2025γ). Αυτόν τον ρόλο σήμερα έχουν αναλάβει οι ελληνικές οργανώσεις του εξωτερικού, κυρίως όμως το λεγόμενο ελληνικό λόμπι των ΗΠΑ, με εξαιρετικές ενέργειες που προάγουν τα ελληνικά εθνικά συμφέροντα. Αποτελεί τη μεγαλύτερη δύναμη της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής.

στην Ανατολική Μεσόγειο και στα Βαλκάνια, και ορθώς έχει εστιάσει την προσοχή της σε αυτές τις δύο περιοχές.

Σε ό,τι αφορά το πρώτο χαρακτηριστικό, η Ελλάδα είναι πλήρως ενσωματωμένη στο ευρωπαϊκό οικονομικό και νομισματικό πλαίσιο, αποτελώντας κράτος-μέλος τόσο της Ε.Ε. όσο και της Ευρωζώνης. Οι περισσότερες χώρες της γεωπολιτικής περιοχής των Βαλκανίων και της Ανατολικής Μεσογείου επιδιώκουν να ενταχθούν στην Ε.Ε., με χαρακτηριστικό παράδειγμα την Τουρκία.⁹ Ακόμη και το Ισραήλ έχει εκφράσει ατύπως το ενδιαφέρον του να συμμετάσχει στην Ε.Ε., τουλάχιστον όπως εκφράζεται από κάποια δημοσιεύματα στα ΜΜΕ.¹⁰ Αυτή την επιθυμία του Ισραήλ θα μπορούσαν να εκμεταλλευτούν η ελληνική και η κυπριακή εξωτερική πολιτική.¹¹

Στο στρατιωτικό και πολιτικό πεδίο, η Ελλάδα διατηρεί σταθερούς στρατηγικούς δεσμούς με τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, τη μοναδική, κατά γενική ομολογία, υπερδύναμη στο παγκόσμιο σύστημα ισχύος κατά τον 21ο αιώνα.

Αξίζει να επισημανθεί μία συχνή παρανόηση, η οποία εντοπίζεται τόσο στον δημόσιο διάλογο όσο και σε κύκλους ειδικών, αναφορικά με τη στρατηγική της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Η Ε.Ε. δεν συνιστά κυρίαρχη κρατική οντότητα, όπως αυτή ορίζεται στη θεωρία των διεθνών σχέσεων. Ως εκ τούτου, δεν διαθέτει ούτε μπορεί να αποκτήσει την πολιτική και στρατιωτική ισχύ που χαρακτηρίζει τα κυρίαρχα κράτη. Η Ε.Ε. δεν συγκροτήθηκε με σκοπό τη μετεξέλιξή της σε πλήρως κυρίαρχο πολιτικό μόρφωμα και, συνεπώς, δεν είναι σε θέση να διαμορφώσει ενιαία και δεσμευτική κοινή εξωτερική πολιτική. Αν και τα κράτη-μέλη έχουν τη δυνατότητα να εναρμονίζουν τις θέσεις τους στον τομέα αυτό, δεν υφίσταται υπερκείμενος θεσμός με αρμοδιότητα επιβολής τέτοιας εναρμόνισης. Η «αναρχία», με την ετυμολογική της έννοια («χωρίς αρχή»), αποτελεί δομικό χαρακτηριστικό του συστήματος εξωτερικής πολιτικής της Ένωσης· το γεγονός αυτό, ωστόσο, δεν συνεπάγεται αναγκαστικά την ύπαρξη χάους. Παρ' όλα αυτά, συγκεκριμένες πολιτικές και κοινωνικές ομάδες στην Ελλάδα, οι οποίες επιθυμούν την αποχώρηση της χώρας από την Ε.Ε. για λόγους άσχετους προς τα προαναφερθέντα, συχνά επικαλούνται την εν λόγω αδυναμία προς ενίσχυση των επιχειρημάτων τους. Οι συγκεκριμένοι παράγοντες δεν επιδιώκουν την ενίσχυση και ενοποίηση της Ε.Ε. και της ευρωζώνης· αντιθέτως, εστιάζουν στις, κατά την κρίση τους, αδυναμίες της, με στόχο να υπονομεύσουν τη συνοχή της και, κατ' επέκταση, να απομονώσουν την Ελλάδα από αυτήν. Επιτίθενται στην Ε.Ε. σε κάθε ευκαιρία. Για παράδειγμα, εκφράζουν

⁹Μόνο το 3% της έκτασης της Τουρκίας βρίσκεται γεωγραφικά στην Ευρωπαϊκή Ήπειρο.

¹⁰Βλ., για παράδειγμα, [“It's Time for Israel To Join the European Union”](#), The Media line, 14/8/2025. Ένα από τα επιχειρήματα των Ισραηλινών που υποστηρίζουν αυτή την άποψη είναι η περίπτωση της Κύπρου: γεωγραφικά ανήκει στην Ασία, αλλά πολιτικά και πολιτισμικά θεωρείται μέρος της Ευρώπης, και εντούτοις είναι μέλος της Ε.Ε. και της ευρωζώνης. Γιατί να μην ισχύει το ίδιο και για το Ισραήλ;

¹¹Στο πλαίσιο της θεωρίας του πολιτικού ρεαλισμού που διέπει τη φιλοσοφία του παρόντος άρθρου, το Ισραήλ μπορεί να θεωρηθεί υπόδειγμα στρατηγικής για την Ελλάδα. Μία χώρα με πληθυσμό αντίστοιχο της Ελλάδας καταφέρνει, με τη στήριξη των ΗΠΑ, να αντιμετωπίζει επιτυχώς όλες τις χώρες της περιοχής της. Σύμφωνα με τον πολιτικό ρεαλισμό, το Ισραήλ γνωρίζει δύο βασικά: (α) για την επιβίωσή του πρέπει να μπορεί να πολεμήσει μόνο του και (β) η διασφάλιση της επιβίωσης απαιτεί συμμαχίες, κυρίως με τη μοναδική υπερδύναμη της εποχής, τις ΗΠΑ.

έντονες ανησυχίες για τον πληθωρισμό και την αύξηση των τιμών, παρά το γεγονός ότι, μετά την υιοθέτηση του ευρώ, η Ελλάδα δεν έχει καταγράψει χαμηλότερα επίπεδα πληθωρισμού από τα σημερινά.

Πολιτειακά, η Ελλάδα λειτουργεί ως φιλελεύθερη κοινοβουλευτική δημοκρατία. Σύμφωνα με καθιερωμένους διεθνείς δείκτες (π.χ. Freedom House, Economist Intelligence Unit, V-Dem), η χώρα καταγράφει σταθερά υψηλές επιδόσεις στην ποιότητα της δημοκρατίας, υπερβαίνοντας αισθητά τα αντίστοιχα επίπεδα των γειτονικών κρατών της Βαλκανικής και της Ανατολικής Μεσογείου. Ως σύγχρονη δυτική δημοκρατία, η Ελλάδα ασκεί την πολιτική εξουσία μέσω εκλεγμένων κυβερνήσεων, οι οποίες εναλλάσσονται ειρηνικά στο πλαίσιο θεσμοθετημένων εκλογικών διαδικασιών. Από τις απαρχές του 21ου αιώνα, η χώρα έχει αναδείξει έξι διαφορετικούς πρωθυπουργούς, εξέλιξη που αποτυπώνει τη θεσμική και πολιτική της σταθερότητα, καθώς και το επίπεδο δημοκρατικής ωριμότητας που, στον γεωπολιτικό της περίγυρο, παραμένει χωρίς άμεσο αντίστοιχο.¹²

Στο επόμενο μέρος της μελέτης, θα επιχειρηθεί η αξιολόγηση της εξωτερικής πολιτικής των έξι αυτών πρωθυπουργών, με έμφαση στην επίτευξη ή προώθηση των γεωστρατηγικών στόχων της χώρας. Η αξιολόγηση θα βασιστεί σε ανάλυση δημόσιων λόγων, πολιτικών κειμένων και στρατηγικών επιλογών εξωτερικής πολιτικής.

Η διαδικασία αυτή θα υποστηριχθεί και με τη χρήση του ChatGPT-5, ενός προηγμένου γλωσσικού μοντέλου τεχνητής νοημοσύνης (Large Language Model), το οποίο έχει εκπαιδευτεί σε εκτενή όγκο πολιτικού, ιστορικού και διπλωματικού λόγου. Η αξιοποίηση του ChatGPT στοχεύει στην ενίσχυση της αντικειμενικότητας της ανάλυσης, παρέχοντας δυνατότητες θεματικής ομαδοποίησης, σύνοψης, αξιολόγησης ύφους και συγκριτικής αποτίμησης της ρητορικής και στρατηγικής των εκάστοτε κυβερνήσεων. Η τεχνητή νοημοσύνη εφαρμόζεται σε ερευνητικά και πρακτικά πεδία για περισσότερο από πενήντα έτη. Ωστόσο, η μαζική και εκτεταμένη χρήση της αποτελεί σχετικά πρόσφατο φαινόμενο, καθιστώντας την πλέον ένα πολύτιμο εργαλείο ανάλυσης. Η ορθή και αποτελεσματική χρήση της προϋποθέτει εμπεριστατωμένη γνώση και εξειδίκευση. Ο Erskine (2024) διερευνά διεξοδικά τη χρήση της τεχνητής νοημοσύνης στις διεθνείς σχέσεις.

¹²Ενδεικτικό παράδειγμα αυταρχικής διολίσθησης αποτελεί η Τουρκία, όπου ο πρόεδρος προβαίνει σε επαναλαμβανόμενες συνταγματικές αναθεωρήσεις και συστηματική περιστολή του πολιτικού πλουραλισμού μέσω διώξεων αντιφρονούντων, με στόχο τη θεσμική παγίωση της εξουσίας του. Αντίστοιχη στρατηγική υιοθετεί και η Ρωσία, όπου η εκτελεστική εξουσία επιδιώκει τον αποκλεισμό ή τον έλεγχο της αντιπολίτευσης. Σε τέτοια καθεστώτα, τα οποία χαρακτηρίζονται από περιορισμένη θεσμική λογοδοσία και αποδυνάμωση των ελέγχων και ισορροπιών, οι πολίτες στερούνται των προϋποθέσεων ουσιαστικής ευημερίας, ενώ τα κράτη αυτά καταδικάζονται σε περιθωριοποίηση στο διεθνές σύστημα. Ως εκ τούτου, τείνουν να αναπαράγουν τον ρόλο των «αναγκαίων παριών» στο πλαίσιο της διεθνούς διακυβέρνησης.

Η Εξωτερικής Πολιτικής των Έξι Πρωθυπουργών του 21^{ου} Αιώνα

Το παρόν τμήμα της εργασίας αξιοποιεί μεθόδους τεχνητής νοημοσύνης, καθώς και δύο διεθνώς αναγνωρισμένους δείκτες, με σκοπό τη συγκριτική ανάλυση των διεθνών σχέσεων των έξι Ελλήνων πρωθυπουργών του 21ου αιώνα.

Τα Ευρήματα της Τεχνητής Νοημοσύνης

Η τεχνητή νοημοσύνη κλήθηκε να συγκρίνει τους πρωθυπουργούς βάσει των ακόλουθων τριών κύριων αξόνων:

1. Στρατηγικός προσανατολισμός (συμμαχίες, εντάξεις, ισορροπία ΗΠΑ–Ε.Ε. –ΝΑΤΟ–Ρωσία–Κίνα)
2. Διαχείριση εθνικών ζητημάτων (Κυπριακό, ελληνοτουρκικά, Βαλκάνια, μεταναστευτικό)
3. Διπλωματικό ύφος και θεσμική στρατηγική (πολυμέρεια, δημόσια ρητορική, διεθνές κύρος)

Ο Πίνακας 1 παρουσιάζει τη βαθμολογία των έξι πρωθυπουργών βάσει των τριών κριτηρίων που προαναφέρθηκαν. Ο Κυριάκος Μητσοτάκης συγκεντρώνει την υψηλότερη βαθμολογία, με 26 μονάδες, ακολουθούμενος από τον Κώστα Σημίτη με 25, γεγονός που αποδίδεται, μεταξύ άλλων, στη συμβολή του τελευταίου στην ένταξη της Κύπρου στην Ε.Ε. Αντιθέτως, οι χαμηλότερες βαθμολογίες, με 20 μονάδες, αποδόθηκαν στον Κώστα Καραμανλή και τον Αντώνη Σαμαρά. Συνολικά, ωστόσο, οι διαφορές παραμένουν σχετικά περιορισμένες.

Είναι αξιοσημείωτο ότι, παρά το γεγονός ότι οι δύο εν λόγω πρωθυπουργοί κατατάσσονται από την τεχνητή νοημοσύνη ως οι πλέον ανεπιτυχείς εντός του 21ου αιώνα στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής, εξακολουθούν να ασκούν κριτική στον Κυριάκο Μητσοτάκη για τη διαχείριση της εξωτερικής του πολιτικής. Λαμβάνοντας υπόψη την κοινή κομματική τους καταγωγή, δύναται να διατυπωθεί η υπόθεση ότι η κριτική αυτή υποκινείται εν μέρει από ανταγωνιστικά κίνητρα και φθόνο απέναντι στις επιτυχίες του Μητσοτάκη σε ζητήματα Αποκλειστικής Οικονομικής Ζώνης (ΑΟΖ), τομέα στον οποίο και οι ίδιοι επιχείρησαν δράσεις, χωρίς ωστόσο να καταφέρουν να επιτύχουν, όπως τεκμηριώνεται εκτενώς στο επόμενο μέρος της παρούσας μελέτης.

Ο Κυριάκος Μητσοτάκης είναι καλύτερος από όλους τους διατελέσαντες πρωθυπουργούς τον 21^ο αιώνα στη διαχείριση εθνικών ζητημάτων. Αυτό σχετίζεται και με την ΑΟΖ που ήδη προανέφερα. Ο χειρότερος πρωθυπουργός στη διαχείριση των εθνικών θεμάτων ήταν ο Γιώργος Παπανδρέου (6 πόντους) ακολουθούμενος από τους Κώστα Καραμανλή και Αντώνη Σαμαρά με 7 πόντους.

Πίνακας 1. Αξιολόγηση των Ελλήνων πρωθυπουργών του 21ου αιώνα

Πρωθυπουργός	Γεωστρατηγικός Προσανατολισμός	Διαχείριση Εθνικών Ζητημάτων	Διπλωματικό Ύψος & Θεσμική Στρατηγική	Συνολική Βαθμολογία
Κώστας Σημίτης	9	8	8	25
Κώστας Καραμανλής	7	7	6	20
Γιώργος Παπανδρέου	8	6	8	22
Αντώνης Σαμαράς	7	7	6	20
Αλέξης Τσίπρας	8	8	7	23
Κυριάκος Μητσοτάκης	9	9	8	26

Πηγή: ChatGPT-5.

Ο Κώστας Σημίτης και ο Κυριάκος Μητσοτάκης ισοβαθμούν στην πρώτη θέση ως προς τον γεωστρατηγικό προσανατολισμό. Και οι δύο είχαν διαγνώσει ότι η μοναδική παγκόσμια δύναμη με την οποία η Ελλάδα οφείλει να εμβαθύνει τη γεωστρατηγική της συνεργασία είναι οι Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής. Ο πρώτος κατέκτησε αυτή τη συνειδητοποίηση μέσα από προσωπικές εμπειρίες, με τη χαρακτηριστική φράση «ευχαριστούμε τους Αμερικάνους», ενώ ο δεύτερος ήταν ήδη εξοικειωμένος, τόσο λόγω οικογενειακής παράδοσης όσο και εξαιτίας των αντίστοιχων ακαδημαϊκών σπουδών του στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Σημειώνεται επίσης ότι οι υπόλοιποι πρωθυπουργοί αξιολογήθηκαν με σχετικά υψηλές βαθμολογίες, καθώς κανένας δεν έλαβε λιγότερους από 7 πόντους.

Αξιοσημείωτο είναι ότι τρεις πρωθυπουργοί ισοβαθμούν στον τομέα του διπλωματικού ύψους και της θεσμικής στρατηγικής: ο Κώστας Σημίτης, ο Γιώργος Παπανδρέου και ο Κυριάκος Μητσοτάκης. Η συγκέντρωση 8 βαθμών από τον Γεώργιο Παπανδρέου δεν αποτελεί έκπληξη, δεδομένου ότι διαθέτει το απαραίτητο διπλωματικό ύψος, ωστόσο παρουσιάζει υστέρηση ως προς την αποτελεσματικότητα στην εφαρμογή των πολιτικών του.

Δεδομένης της επιδίωξης για μια πιο λεπτομερή και δυναμική συγκριτική ανάλυση, υποβλήθηκε αίτημα προς την τεχνητή νοημοσύνη για την αξιολόγηση των έξι πρωθυπουργών βάσει των κριτηρίων του Πίνακα 2. Τα αποτελέσματα της αντίστοιχης βαθμολόγησης παρουσιάζονται στον Πίνακα 3.

Πίνακας 2. Κριτήρια Αξιολόγησης

αα	Κριτήριο	Περιγραφή
1	Γεωστρατηγική αναβάθμιση	Βελτίωση του διεθνούς ρόλου και της επιρροής της Ελλάδας
2	Συμμαχίες & Διπλωματία	Σύναψη σημαντικών συμφωνιών/εμβάθυνση στρατηγικών σχέσεων
3	Διαχείριση κρίσεων & εθνικών ζητημάτων	Απόδοση σε Κυπριακό, ελληνοτουρκικά, ΠΓΔΜ, μεταναστευτικό
4	Καινοτομία & Πρωτοβουλίες	Διεθνείς πρωτοβουλίες, νέες διπλωματικές πρακτικές, ήπια ισχύς (soft power)
5	Θεσμική σταθερότητα & συνέπεια	Συνέπεια, σοβαρότητα, συνέχεια πολιτικής, θεσμικό αποτύπωμα

Παρατηρείται ανακατανομή στην κατάταξη των έξι πρωθυπουργών, εξαιτίας της ενσωμάτωσης του κριτηρίου των «κρίσεων» στη συνολική βαθμολογία. Ο Γεώργιος Παπανδρέου υποβαθμίζεται σημαντικά λόγω της διαχείρισης της οικονομικής κρίσης στο πεδίο των διεθνών σχέσεων, η οποία κατέληξε σε επώδυνη παραίτηση και πολιτική απαξίωση. Τρεις πρωθυπουργοί βαθμολογούνται με 6 μονάδες, ενώ δύο με 7 μονάδες. Τα γενικά συμπεράσματα που προέκυψαν από τον Πίνακα 1 παραμένουν αμετάβλητα.

Κατά το πλαίσιο της θεωρίας των διεθνών σχέσεων, και ιδίως υπό το πρίσμα του κριτηρίου της επιβίωσης ως έθνους και κυρίαρχης κρατικής οντότητας, οι έξι πρωθυπουργοί επέδειξαν εφαρμογή επιτυχούς εξωτερικής πολιτικής. Παρά τις διαφοροποιήσεις στην επικοινωνιακή τους ρητορική, καθοριστικός παράγοντας αξιολόγησης παραμένει η ουσία της πολιτικής, η οποία αποτιμάται μέσα από τα αντικειμενικά αποτελέσματα.

Πίνακας 3. Βαθμολογία (0–10 βαθμοί ανά κριτήριο)

αα	Πρωθυπουργός	Γεωστρατηγική	Συμμαχίες	Κρίσεις	Καινοτομία	Θεσμικότητα	Σύνολο
1	Κώστας Σημίτης	7	8	6	5	9	35/50
2	Κώστας Καραμανλής	7	7	7	5	7	33/50
3	Γιώργος Παπανδρέου	5	6	4	8	6	29/50
4	Αντώνης Σαμαράς	6	6	6	4	7	29/50
5	Αλέξης Τσίπρας	7	7	6	7	6	33/50
6	Κυριάκος Μητσοτάκης	9	9	7	7	9	41/50

Πηγή: ChatGPT-5.

Επισημαίνεται ότι, σύμφωνα με τα θεμελιώδη αξιώματα της θεωρίας του πολιτικού ρεαλισμού, το πρωτεύον μέλημα είναι η επιτυχής επίτευξη συγκεκριμένων αποτελεσμάτων· οι προθέσεις και τα κίνητρα δεν συνεκτιμώνται ως ουσιώδη

στοιχεία. Ομοίως, οι ηθικές διαστάσεις των επιδιώξεων, είτε θεωρηθούν δίκαιες είτε μη, δεν αποτελούν κριτήρια αξιολόγησης.

Ως Έλληνας πολίτης, με κατοχυρωμένο το ηθικό δικαίωμα λόγω της ιστορίας, επιθυμώ την ενσωμάτωση της Μεγάλης Ελλάδας και της Μεγάλης Ιδέας στη σύγχρονη ελληνική κρατική οντότητα, περιλαμβάνοντας τη Magna Grecia, τη Βόρεια Ήπειρο, το Βυζάντιο, τον Πόντο και τα νησιά του Αιγαίου Πελάγους, ακόμη και τη Μασσαλία, και γιατί όχι τις Ηράκλειες Στήλες. Πρόκειται για την πατρίδα της καρδιάς μου. Ωστόσο, καθοριστικής σημασίας παραμένει η διαύγεια και η ρεαλιστική αποτίμηση της πατρίδας του νοός μου. Το παρόν άρθρο επιδιώκει να παραμείνει προσηλωμένο στη διαύγεια και στον ρεαλισμό.

Η άσκηση των διεθνών σχέσεων απαιτεί προσήλωση στη λογική και στην ψυχραιμία, και όχι στον παρορμητισμό ή στο θυμικό. Σοβαρές εθνικές καταστροφές συχνά συνδέονται με υπερπατριωτικές κινήσεις που χαρακτηρίζονται από έλλειψη ορθολογισμού και υπερβολικό συναισθηματισμό. Η τεχνητή νοημοσύνη κατέδειξε ότι και οι έξι πρωθυπουργοί, λίγο-πολύ, ακολούθησαν τον δρόμο του ορθολογισμού, δηλαδή του πολιτικού ρεαλισμού. Η ελαφρά υπεροχή του Κυριάκου Μητσοτάκη αποδίδεται στην επιτυχή ολοκλήρωση δύο συμφωνιών για την Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη (ΑΟΖ).

Στη θεωρία των διεθνών σχέσεων υφίσταται ένα επιπρόσθετο κριτήριο αξιολόγησης, αυτό της γεωγραφικής επέκτασης, το οποίο αποκτά ιδιαίτερη σημασία σε γεωστρατηγικό επίπεδο. Εν προκειμένω, η ελληνική εξωτερική πολιτική έχει επιδείξει σημαντική επιτυχία μέσω της διεύρυνσης της ΑΟΖ. Η σύναψη συμφωνιών οριοθέτησης ΑΟΖ με γειτονικά κράτη συνιστά θεσμική κατοχύρωση της ενίσχυσης της κρατικής κυριαρχίας και εδαφικής δικαιοδοσίας. Η Ελλάδα έχει επιτύχει τέτοιες συμφωνίες με την Ιταλία και την Αίγυπτο, οι οποίες αναλύονται στο επόμενο τμήμα της παρούσας μελέτης.

Προτού παρουσιαστούν τα ευρήματα για τις συμφωνίες ΑΟΖ, κρίνεται σκόπιμη η εξέταση δύο διεθνώς αναγνωρισμένων δεικτών, οι οποίοι αξιολογούν –έστω και έμμεσα– τις επιδόσεις της εξωτερικής πολιτικής των κρατών. Ο πρώτος είναι ο **Παγκόσμιος Δείκτης Ειρήνης (Global Peace Index)** και ο δεύτερος ο **Παγκόσμιος Δείκτης Ήπιας Ισχύος (Global Soft Power Index)**. Αμφότεροι, ωστόσο, διαθέτουν περιορισμένη χρονική εμβέλεια, γεγονός που δεν επιτρέπει την πλήρη σύγκριση όλων των πρωθυπουργών του 21ου αιώνα. Παρά τον περιορισμό αυτό, τα δεδομένα που αφορούν την Ελλάδα εναρμονίζονται σε γενικές γραμμές με τα αποτελέσματα που προέκυψαν από την ανάλυση μέσω τεχνητής νοημοσύνης.

Ο Παγκόσμιος Δείκτης Ειρήνης

Είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι η προαναφερθείσα «ποσοτική» ανάλυση αποτελεί προϊόν τεχνητής νοημοσύνης. Παρά ταύτα, το αφήγημά της δεν αποκλίνει ουσιαδώς από την πραγματικότητα. Ωστόσο, η θεωρία του πολιτικού ρεαλισμού, προκειμένου να υποβληθεί σε εμπειρικό έλεγχο, προϋποθέτει την ύπαρξη αξιόπιστων ποσοτικών δεδομένων. Επί του παρόντος, διατίθενται πολλαπλοί δείκτες οι οποίοι μπορούν να αξιοποιηθούν, χωρίς ωστόσο να περιλαμβάνουν χρονοσειρές από το 2000. Από ότι γνωρίζω, ο μόνος δείκτης που προσφέρει πλήρη και συνεχή

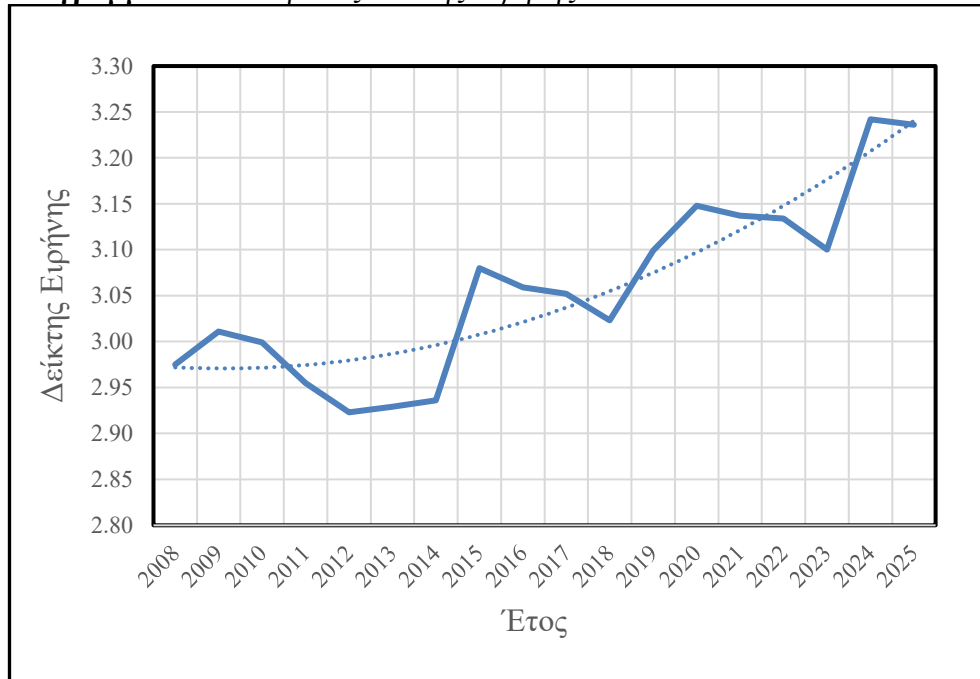
χρονολογική κάλυψη από το 2008 έως το 2025 είναι ο **Global Peace Index (GPI)**, ο οποίος αναπτύχθηκε από το *Institute for Economics & Peace*. Σύμφωνα με τα στοιχεία της επίσημης ιστοσελίδας του GPI:

Ο Παγκόσμιος Δείκτης Ειρήνης καλύπτει το 99,7% του παγκόσμιου πληθυσμού και υπολογίζεται χρησιμοποιώντας 23 ποιοτικούς και ποσοτικούς δείκτες από ιδιαίτερα αξιόπιστες πηγές, και μετρά την κατάσταση της ειρήνης σε τρεις τομείς:

- το επίπεδο της Κοινωνικής Ασφάλειας και Προστασίας,
- την έκταση των Συνεχιζόμενων Εγχώριων και Διεθνών Συγκρούσεων,
- και τον βαθμό Στρατιωτικοποίησης.

Στην παρούσα ανάλυση αξιοποιήθηκαν τα διαθέσιμα στατιστικά δεδομένα για την περίοδο 2008–2025, ως εναλλακτικός δείκτης αξιολόγησης των επιδόσεων των Ελλήνων πρωθυπουργών στον 21ο αιώνα. Το Διάγραμμα 1 απεικονίζει την ποσοτική απόδοση της Ελλάδας καθ' όλη τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου.

Διάγραμμα 1. Ο Ελληνικός Δείκτης Ειρήνης

Πηγή: <https://www.visionofhumanity.org/maps/#/>

Το Διάγραμμα 1 δεν αναιρεί το αφήγημα που παρήχθη από την τεχνητή νοημοσύνη· αντιθέτως, ενδέχεται να το ενισχύει. Προς ερμηνεία των ευρημάτων, διατυπώνονται τρεις κύριες παρατηρήσεις:

- (1) Ο εξεταζόμενος δείκτης δεν καταγράφει ουσιώδη μεταβλητότητα, παρά την ενδεχόμενη οπτική εντύπωση του αντιθέτου που μπορεί να προκαλεί η γραφική απεικόνιση. Εάν θεωρηθεί ότι ο δείκτης αυτός αποτυπώνει την εξωτερική απήχηση (ή ισχύ) της Ελλάδας, οι διακυμάνσεις στην περίοδο 2008–2025 υπήρξαν αμελητέες. Ο υπολογισθείς συντελεστής μεταβλητότητας

— ο λόγος της τυπικής απόκλισης προς τον μέσο όρο — ανέρχεται σε μόλις 3%, τιμή που υποδηλώνει εξαιρετικά περιορισμένη διακύμανση. Υπό το πρίσμα αυτό, οι πρωθυπουργοί της εξεταζόμενης περιόδου παρουσίασαν, σε γενικές γραμμές, συγκρίσιμες ποσοτικές επιδόσεις.

(2) Παρά τις βραχυπρόθεσμες διακυμάνσεις, η μακροχρόνια τάση του δείκτη είναι σαφώς ανοδική, με αυξανόμενο ρυθμό ανόδου μετά το 2019. Κατά την περίοδο 2008–2014, οι τιμές του δείκτη παρέμειναν κάτω από το 3 (ήτοι κάτω του 60% της μέγιστης δυνατής τιμής, η οποία ισούται με 5). Το 2024 καταγράφηκε η μέγιστη τιμή των 3,242 μονάδων.

(3) Η χρονική αντιστοίχιση των δεδομένων με τις αντίστοιχες πρωθυπουργίες αποκαλύπτει ότι επί των κυβερνήσεων Κώστα Καραμανλή, Γιώργου Παπανδρέου και Αντώνη Σαμαρά, οι τιμές του δείκτη διατηρήθηκαν σε σχετικά χαμηλά επίπεδα, με τις ελάχιστες τιμές να σημειώνονται κατά την πρωθυπουργία του Γιώργου Παπανδρέου. Επί Αλέξη Τσίπρα, ο δείκτης σημείωσε απότομη άνοδο το 2015, η οποία ακολουθήθηκε από συνεχή πτωτική πορεία κατά την επόμενη τριετία. Αντιθέτως, κατά την πρωθυπουργία του Κυριάκου Μητσοτάκη, οι τιμές του δείκτη ανήλθαν στα υψηλότερα επίπεδα της περιόδου αναφοράς, παρά την ύπαρξη επιμέρους διακυμάνσεων· μάλιστα, ακόμη και η χαμηλότερη καταγεγραμμένη τιμή της περιόδου αυτής υπερέβη όλες τις αντίστοιχες τιμές των προηγούμενων πρωθυπουργιών για τις οποίες υπάρχουν διαθέσιμα δεδομένα.

Στο Διάγραμμα 1 δεν περιλαμβάνεται ο Κώστας Σημίτης, ο οποίος, σύμφωνα με τα αποτελέσματα της τεχνητής νοημοσύνης, φέρεται να είχε τη δεύτερη υψηλότερη επίδοση μετά τον Κυριάκο Μητσοτάκη. Η παρουσία αντίστοιχων δεδομένων για τον ίδιο θα επέτρεπε την επαλήθευση του αν πράγματι κατείχε τη δεύτερη θέση ή εάν ενδεχομένως υπερείχε του Κυριάκου Μητσοτάκη.

Οι διαθέσιμοι δείκτες που σχετίζονται με την παρούσα ανάλυση είτε δεν πληρούν τα απαιτούμενα κριτήρια για να θεωρηθούν κατάλληλοι για διαχρονικές συγκρίσεις είτε καλύπτουν περιορισμένο χρονικό εύρος. Ο Παγκόσμιος Δείκτης Ήπιας Ισχύος, ο οποίος εξετάζεται στην επόμενη υποενότητα, είναι διαθέσιμος μόνο για τα τελευταία έξι έτη, δεν καλύπτει το σύνολο των χωρών και δεν βασίζεται σε σταθερή μεθοδολογία.

Ο Παγκόσμιος Δείκτης της Ήπιας Ισχύος

Ο Παγκόσμιος Δείκτης της Ήπιας Ισχύος (Global Soft Power Index) είναι μια ετήσια έρευνα της Brand Finance που κατατάσσει και αξιολογεί τις χώρες βάσει της ικανότητάς τους να επηρεάζουν άλλες, μέσω ελκυστικότητας και πειθούς — όχι μέσω άμεσης εξουσίας ή καταναγκασμού.

Η τελευταία έκθεση είναι διαθέσιμη για το 2025. Τα προηγούμενα χρόνια η έρευνα αυτή δεν συμπεριλάμβανε όλες τις χώρες και η μεθοδολογία ήταν διαφορετική.¹³ Το 2025 και το 2024 συμπεριελήφθησαν 193 χώρες (βλ. Πίνακα 4).

¹³Βλ. Brand Finance (2025) για μία σύντομη περιγραφή της μεθοδολογίας.

Από το 2020, η βαθμολογία της Ελλάδος παρουσιάζει βελτίωση, ωστόσο η σχετική της θέση παραμένει σχεδόν αμετάβλητη. Φυσικά, ούτε και αυτός ο δείκτης μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τη σύγκριση των επιδόσεων των έξι πρωθυπουργών, καθώς δεν υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία.

Το μόνο συμπέρασμα που μπορεί να εξαχθεί αφορά τον Κυριάκο Μητσοτάκη, κατά τη διάρκεια της θητείας του οποίου ο δείκτης ήπιας ισχύος της Ελλάδος αυξήθηκε.

Πίνακας 4. Ο Ελληνικός Δείκτης της Ήπιας Ισχύος

Έτος	Αριθμός Χωρών	Θέση της Ελλάδος	Βαθμολογία της Ελλάδος
2020	60	34	36.6
2021	105	31	39.8
2022	120	33	40.4
2023	121	36	44.3
2024	193	36	45.6
2025	193	34	46.8

Πηγή: Ετήσιες Εκθέσεις της Brand Finance.

Το γενικό συμπέρασμα αυτού του μέρους είναι ότι ο Κυριάκος Μητσοτάκης ήταν καλύτερος, αν και οι διαφορές ήταν πολύ μικρές. Το μεγαλύτερο επίτευγμά του είναι οι συμφωνίες ΑΟΖ που υπέγραψε με την Ιταλία και την Αίγυπτο. Το θέμα αυτό εξετάζεται στο αμέσως επόμενο μέρος.

Οι Ελληνικές Αποκλειστικές Οικονομικές Ζώνες (ΑΟΖ)

Σε όλα τα θέματα, οι έξι πρωθυπουργοί ακολούθησαν την πεπατημένη όσον αφορά τα διεθνή ζητήματα. Κανείς τους δεν παρέκκλινε, παρά τη ρητορική τους, καθώς στον πολιτικό ρεαλισμό αυτό που μετράει είναι ό,τι κάνεις και όχι ό,τι λες ότι κάνεις. Φυσικά, οι προθέσεις δεν έχουν απολύτως καμία σημασία· το αποτέλεσμα είναι που μετράει. Οι στρατηγικοί στόχοι παρέμεναν οι ίδιοι και θα τολμούσα να πω ότι η τακτική ήταν επίσης η ίδια, με ασήμαντες διαφορές που κυρίως είχαν στόχο την εσωτερική πολιτική σκηνή.

Σύμφωνα με το πρώτο κριτήριο του πολιτικού ρεαλισμού, όλοι οι πρωθυπουργοί συνέχισαν να διασφαλίζουν την επιβίωση του έθνους και τη διατήρηση της ελληνικής κρατικής οντότητας. Το δεύτερο κριτήριο είναι η αύξηση της έκτασης της χώρας. Κανείς δεν αύξησε την έκταση της χώρας. Η Ελλάδα είχε και εξακολουθεί να έχει, από το 1947—με την ενσωμάτωση των Δωδεκανήσων—, περίπου 132.000 τετραγωνικά χιλιόμετρα. Όπως ανέφερα ήδη, η έκταση της χώρας συνέχιζε να αυξάνεται από το 1830. Ποτέ δεν μειώθηκε.

Σήμερα, η έννοια της αύξησης της έκτασης της χώρας μπορεί να επεκταθεί, περιλαμβάνοντας την ΑΟΖ, η οποία αποτελεί θαλάσσια περιοχή που εκτείνεται έως 200 ναυτικά μίλια (περίπου 370 χιλιόμετρα) από τις ακτές ενός κράτους, στο πλαίσιο της οποίας το κράτος διαθέτει ειδικά δικαιώματα για την εξερεύνηση και

εκμετάλλευση φυσικών πόρων, όπως η αλιεία, το πετρέλαιο και το φυσικό αέριο. Στην ΑΟΖ, το κράτος έχει την αρμοδιότητα να διαχειρίζεται και να προστατεύει τους θαλάσσιους πόρους του, ενώ άλλες χώρες διατηρούν το δικαίωμα ελεύθερης ναυσιπλοΐας και υπερπτήσεων, χωρίς όμως να μπορούν να εκμεταλλεύονται τους φυσικούς πόρους χωρίς σχετική άδεια. Η ΑΟΖ καθίσταται, συνεπώς, κρίσιμη για την προστασία των οικονομικών και περιβαλλοντικών συμφερόντων του κράτους στη θαλάσσια περιοχή.

Ποιοι πρωθυπουργοί κατόρθωσαν να υπογράψουν συμφωνίες για την ΑΟΖ και, σε ευρύτερη έννοια, να επεκτείνουν την έκταση της χώρας μέσω διμερών συμφωνιών; Όλοι οι πρωθυπουργοί επιδίωξαν τη διαπραγμάτευση και την επίτευξη συμφωνιών με τις γειτονικές χώρες, όπως τεκμηριώνεται στον Πίνακα 5.

Με εξαίρεση την Ιταλία και την Αίγυπτο, δεν έχει υπογραφεί άλλη συμφωνία ΑΟΖ. Ο μοναδικός πρωθυπουργός που το κατόρθωσε είναι ο Κυριάκος Μητσοτάκης. Υπέβαλε την ακόλουθη ερώτηση στην τεχνητή νοημοσύνη: «Πώς θα βαθμολογούσες τους έξι Έλληνες πρωθυπουργούς του 21ου αιώνα όσον αφορά την επιτυχία τους στην υπογραφή συμφωνίας ΑΟΖ;». Η απάντηση παρουσιάζεται στον Πίνακα 6.

Όπως ανέφερα παραπάνω, η στρατηγική της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής παραμένει σταθερή. Κανένας πρωθυπουργός δεν την τροποποίησε, παρά τις διάφορες μεγαλοστομίες. Να την υπενθυμίσω: οικονομικά, τα στρατηγικά συμφέροντα της Ελλάδας συνδέονται με την Ε.Ε. και την Ευρωζώνη, ενώ τα γεωπολιτικά συνδέονται με τις Ηνωμένες Πολιτείες. Επισημαίνεται επίσης ότι αυτή η στρατηγική έχει διαχρονικό χαρακτήρα· δεν ασχολήθηκα με το αν θα έπρεπε να είναι διαφορετική, αν και έκανα δύο-τρεις κυνικές παρατηρήσεις. Συνεπώς, η κοινή στρατηγική καθορίζει και το πλαίσιο των τακτικών κινήσεων. Αυτό σημαίνει ότι, κατά προσέγγιση, όλοι οι πρωθυπουργοί του 21ου αιώνα επιχείρησαν να συμφωνήσουν για ΑΟΖ με τις χώρες με τις οποίες η Ελλάδα έχει θαλάσσια σύνορα. Υπέβαλα στην τεχνητή νοημοσύνη αίτημα να υπολογίσει τη συμβολή κάθε πρωθυπουργού στις υποθέσεις ΑΟΖ. Η απάντηση παρουσιάζεται στον Πίνακα 7.

Πίνακας 5. Χρονολόγιο Ελληνικών Κινήσεων για ΑΟΖ (2000–2025)

Έτος	Ενέργεια / Γεγονός	Πρωθυπουργός	Σημείωση
2001–2004	Επαφές χαμηλού επιπέδου για πιθανή οριοθέτηση με Λιβύη & Αίγυπτο	Κώστας Σημίτης	Χωρίς ουσιαστική πρόοδο, κυρίως διερευνητικές συνομιλίες.
2005–2009	Έναρξη τεχνικών συνομιλιών με Αίγυπτο & Αλβανία	Κώστας Καραμανλής	Με Αλβανία υπογράφεται συμφωνία το 2009 (αργότερα ακυρώθηκε από το Συνταγματικό Δικαστήριο της Αλβανίας).
2009–2011	Προσπάθεια προώθησης συμφωνίας με Κύπρο και Αίγυπτο	Γιώργος Παπανδρέου	Το ζήτημα μπλοκάρει λόγω φόβου τουρκικής αντίδρασης και εκλογικών πιέσεων στην Αίγυπτο.
2012	Η συμφωνία Ελλάδας – Αλβανίας του 2009 ακυρώνεται από την Αλβανία	Λουκάς Παπαδήμος	Τυπικά η ακύρωση γίνεται επί υπηρεσιακής διακυβέρνησης.
2012–2015	Στο παρασκήνιο διαπραγματεύσεις με Ιταλία & Αίγυπτο	Αντώνης Σαμαράς	Μικρή πρόοδος, αλλά εκκρεμότητες σε αλιευτικά δικαιώματα και στο Καστελόριζο.

Έτος	Ενέργεια / Γεγονός	Πρωθυπουργός	Σημείωση
2015–2019	Καμία νέα υπογραφή, διατήρηση επαφών με Ιταλία & Αίγυπτο	Αλέξης Τσίπρας	Υπάρχουν επαφές, αλλά προτεραιότητα δίνεται στη Συμφωνία των Πρεσπών και σε οικονομικά θέματα.
2019 (Νοέμβριος)	Υπογραφή τουρκολιβυκού μνημονίου	—	Εξωτερική πρόκληση που επιταχύνει τις ελληνικές κινήσεις για ΑΟΖ.
2020 (Ιούνιος)	Υπογραφή συμφωνίας Ελλάδας – Ιταλίας για ΑΟΖ	Κυριάκος Μητσοτάκης	Πρώτη οριοθέτηση ΑΟΖ στην ιστορία της Ελλάδας.
2020 (Αύγουστος)	Υπογραφή μερικής οριοθέτησης ΑΟΖ Ελλάδας – Αιγύπτου	Κυριάκος Μητσοτάκης	Στρατηγική απάντηση στο τουρκολιβυκό μνημόνιο.
2020 (Οκτώβριος)	Συμφωνία Ελλάδας – Αλβανίας να παραπεμφθεί το ζήτημα στη Χάγη	Κυριάκος Μητσοτάκης	Αποφεύγεται πολιτική ένταση, αναμονή για διεθνή διαιτησία.
2021–2025	Συνεχιζόμενες επαφές για πιθανή οριοθέτηση με Κύπρο και Λιβύη	Κυριάκος Μητσοτάκης	Καμία υπογραφή μέχρι σήμερα.

Πίνακας 6. Αξιολόγηση με βάση την Επιτυχία σε Συμφωνίες ΑΟΖ

Πρωθυπουργός	Αποτέλεσμα σε συμφωνίες ΑΟΖ	Βαθμός (0–10)
Κυριάκος Μητσοτάκης	Ιταλία (2020), Αίγυπτος (2020) – σημαντικά και διεθνώς αναγνωρισμένα	10
Όλοι οι άλλοι	Κανένα αντίστοιχο επίτευγμα	0

Πίνακας 7. Συμβολή των Εξι Πρωθυπουργών σε Υποθέσεις ΑΟΖ (2000–2025)

Πρωθυπουργός	Περίοδος	Βασική δράση για ΑΟΖ	Συμβολή	Βαθμοί (0–10)
Κώστας Σημίτης	1996–2004	Διερευνητικές επαφές με Λιβύη & Αίγυπτο, χωρίς ουσία	5%	0.5
Κώστας Καραμανλής	2004–2009	Έναρξη τεχνικών συνομιλιών με Αίγυπτο και Αλβανία, υπογραφή (αλλά ακύρωση) συμφωνίας με Αλβανία	15%	1.5
Γιώργος Παπανδρέου	2009–2011	Συνέχιση επαφών με Αίγυπτο, αλλά αδιέξοδο λόγω τουρκικών πιέσεων	5%	0.5
Αντώνης Σαμαράς	2012–2015	Προώθηση συνομιλιών με Ιταλία & Αίγυπτο, επίλυση αλιευτικών διαφορών με Ιταλία	20%	2
Αλέξης Τσίπρας	2015–2019	Διατήρηση διαύλων επικοινωνίας, καμία νέα κίνηση	5%	0.5
Κυριάκος Μητσοτάκης	2019–σήμερα	Υπογραφή συμφωνιών ΑΟΖ με Ιταλία (2020) και Αίγυπτο (2020), παραπομπή με Αλβανία στη Χάγη	50%	10

Σε αντίθεση με τα προηγούμενα ευρήματα, ο Αντώνης Σαμαράς κατατάσσεται δεύτερος με συμβολή 20% στις διαπραγματεύσεις που οδήγησαν στις δύο συμφωνίες ΑΟΖ, οι οποίες τελικά υπεγράφησαν κατά την πρωθυπουργία του Κυριάκου Μητσοτάκη. Ακολουθεί ο Κώστας Καραμανλής με 15%. Δεδομένου ότι και οι τρεις πρωθυπουργοί προέρχονται από τη Νέα Δημοκρατία, δεν μπορεί να διαψευσθεί η υπόθεση ότι η Νέα Δημοκρατία υπήρξε ιδιαίτερα ενεργή στην υλοποίηση των συμφωνιών ΑΟΖ.

Να κλείσω επισημαίνοντας ότι το διεθνές δίκαιο έχει περιορισμένη επίδραση στις διεθνείς σχέσεις.¹⁴ Ο φοιτητής των διεθνών σχέσεων και της εξωτερικής πολιτικής μαθαίνει από νωρίς ότι «As students of International Relations, our default position is to assume that **international law** matters little to international politics. The power and interests of states are what matters, and law is either a servant of the powerful or an irrelevant curiosity» (Baylis et al., 2023, p. 294 – τα έντονα γράμματα στο πρωτότυπο).

Παρά ταύτα, πολλοί στην Ελλάδα επικαλούνται το διεθνές δίκαιο για την οριοθέτηση της ΑΟΖ και συχνά προτείνουν την προσφυγή στο Διεθνές Δικαστήριο χωρίς περαιτέρω ανάλυση. Ωστόσο, η αποτελεσματικότητα μιας τέτοιας προσφυγής δεν είναι εγγυημένη· υφίστανται προηγούμενα (δεδικασμένα) κυρίως για θέματα νησιών, αλλά η εφαρμογή τους εξαρτάται από τις συγκεκριμένες συνθήκες. Η διερεύνηση αυτών των ζητημάτων υπάγεται σε ειδικούς και δεν θα αποτελέσει αντικείμενο της παρούσας ανάλυσης. Για ζητήματα που αφορούν τις ελληνοτουρκικές σχέσεις και το διεθνές δίκαιο, βλ. Van Dyke (2005).

Συμπέρασμα

Υπάρχει μία σημαντική διάκριση στον πολιτικό ρεαλισμό μεταξύ της ήπιας δύναμης (soft power) και της σκληρής δύναμης (hard power). Η πρώτη σημαίνει διπλωματία και συμμαχίες, ενώ η δεύτερη σημαίνει πόλεμο. Η Ελλάδα έχει επιλέξει πολύ σωστά την πρώτη, διότι μέχρι στιγμής ό,τι έχει κατοχυρώσει με συνθήκες δεν έχει παραβιαστεί. Η Ελλάδα είναι μία ισχυρή χώρα. Έχει πολύ ισχυρές συμμαχίες, αλλά θα πρέπει να διαθέτει και ισχυρή αποτρεπτική ισχύ, που σημαίνει σκληρή δύναμη (hard power). Σε περίπτωση πολέμου, κανείς δεν θα έρθει να πολεμήσει μαζί σου, μπορεί όμως να σε βοηθήσει. Τα δύο πρόσφατα παραδείγματα της Ουκρανίας και του Ισραήλ είναι χαρακτηριστικά. Η Ουκρανία, χωρίς τους συμμάχους της, δεν θα είχε καθηλώσει τη Ρωσία σε έναν πόλεμο που διανύει τον τέταρτο χρόνο. Χωρίς τις ΗΠΑ, το Ισραήλ δεν θα είχε κατατροπώσει όλους τους αντιπάλους του στην περιοχή με σκληρή (πολεμική) δύναμη — Ιράν, Συρία, Γάζα, Λίβανο — και με ήπια δύναμη — Τουρκία, Ρωσία, Αίγυπτο και όλες τις άλλες χώρες της περιοχής. Για παράδειγμα, η Τουρκία, παρά τις κραυγές, δεν

¹⁴Ελληνες και Τούρκοι επιστήμονες συχνότατα επικαλούνται το διεθνές δίκαιο προκειμένου να τεκμηριώσουν τις θέσεις τους. Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις συνιστούν πολυδιάστατο και ακανθώδες ζήτημα, εντός του οποίου αναφέρονται πλήθος διαφορών. Ο Van Dyke (2005) προέβη σε ανασκόπηση των διαφορών αυτών υπό το πρίσμα του διεθνούς δικαίου, παραθέτοντας τα επιχειρήματα της Ελλάδας και της Τουρκίας, και κυρίως επιχειρεί σύγκριση αυτών προς αντίστοιχες διαφορές άλλων κρατών, τα οποία προσέφυγαν στο Διεθνές Δικαστήριο.

έχει τολμήσει να τα βάλει με το Ισραήλ των 10 εκατομμυρίων. Γιατί; Απλά ο πολιτικός ρεαλισμός της Τουρκίας της υποδεικνύει ποια είναι τα όριά της.

Το γενικό συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι η ελληνική εξωτερική πολιτική του 21ου αιώνα, από όλους ανεξαιρέτως τους πρωθυπουργούς, παραμένει σταθερή και προσηλωμένη στους στρατηγικούς στόχους που θέτει ο πολιτικός ρεαλισμός στις σημερινές καταστάσεις. Γεωπολιτικά, η Ελλάδα συμμαχεί με τις ΗΠΑ. Οικονομικά, συμμαχεί με την Ε.Ε. και κυρίως με τις χώρες της ευρωζώνης. Αυτή η πολιτική θα πρέπει να συνεχιστεί. Τα τελευταία χρόνια, αυτή η προσέγγιση έχει αποδώσει καρπούς, όπως οι συμφωνίες για ΑΟΖ με την Ιταλία και την Αίγυπτο. Αποτελούν παράδειγμα που κανείς πλέον από τους γείτονες της Ελλάδας δεν μπορεί να αγνοήσει μακροπρόθεσμα.

Η εξωτερική πολιτική ομοιάζει με το χρηματιστήριο: δεν προσφέρεται για βραχυπρόθεσμες κερδοσκοπίες· εκείνο που έχει σημασία είναι οι μακροπρόθεσμες αποδόσεις. Και ως προς τις μακροπρόθεσμες αποδόσεις της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, καμία χώρα των Βαλκανίων και της Ανατολικής Μεσογείου δεν μπορεί να συγκριθεί με την Ελλάδα. Γνωρίζω ότι τούτο δεν είναι αρεστό σε πολλούς, διότι —όπως θα σημειώνει και ο Θουκυδίδης— είναι στη φύση των ανθρώπων να γοητεύονται από τα μυθώδη και όχι από την αλήθεια.

Όπως αναφέρθηκε στην εισαγωγή, η παρούσα μελέτη δεν προσπάθησε να εξηγήσει θεωρητικά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ούτε να ελέγξει εμπειρικά μία συγκεκριμένη θεωρία. Απλά ήθελε να καταγράψει αυτό που οι οικονομολόγοι θα αποκαλούσαν τα θεμελιώδη δεδομένα (stylized facts) του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Βιβλιογραφία

- Baylis, J., Smith, S., & Owens, P. (2023). *The globalization of world politics: An introduction to international relations* (9th ed.). Oxford University Press.
- Brand Finance. (2025). *Global Soft Power Index 2025: China overtakes UK for the first time, US remains top-ranked nation brand*. Brand Finance. Retrieved 15 August 2025 from [here](#).
- Carr, E. H. (1946). *The twenty years' crisis, 1919–1939: An introduction to the study of international relations* (Original work published 1939). Macmillan.
- Coward, M., Paterson, M., Devetak, R., Moulin, C., Shah, N., Zehfuss, M., & Zevnik, A. (2024). On the horizon: The futures of IR. *Review of International Studies*, 50(3), 415–424.
- Erskine, T. (2024). AI and the future of IR: Disentangling flesh-and-blood, institutional, and synthetic moral agency in world politics. *Review of International Studies*, 50(3), 534–559.
- Θουκυδίδης. (2011). *Ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου* (Ν. Μ. Σκουτερόπουλος, Εισαγωγή, Μετάφραση & Σημειώσεις). Εκδόσεις Πόλις. (Πρωτότυπο έργο 5ος αιώνας π.Χ.)
- Kristensen, P. M., & Wæver, O. (2024). Realism–idealism debate in the International Studies Conference, 1933–1937. *Security Studies*, 33(4), 573–606. <https://doi.org/10.1080/09636412.2024.2414449>
- Morgenthau, H. J. (1954). *Politics among nations: The struggle for power and peace* (2nd ed.). New York, NY: Alfred A. Knopf.

- Østby, G., & Urdal, H. (2010). *Education and civil conflict: A review of the quantitative, empirical literature* (Background paper for the Education for All Global Monitoring Report 2011, The hidden crisis: Armed conflict and education). UNESCO.
- Παπανίκος, Γ. Θ. (2020). [Ο Ελληνικός Εμφύλιος της δεκαετίας του 1940](#). Αθηναϊκό Ινστιτούτο.
- Παπανίκος, Γ. Θ. (2022). [Θέσεις για το ρωσικό-ουκρανικό ζήτημα και την ελληνική εξωτερική πολιτική](#) [Κείμενο εργασίας 02/2022].
- Παπανίκος, Γ. Θ. (2023). [Η μοναρχία στην Ελλάδα](#). Αθηναϊκό Ακαδημαϊκό Περιοδικό, 3(1), 61–79.
- Παπανίκος, Γ. Θ. (2024). [Ο πόλεμος στην Ουκρανία τελείωσε: Η αποστολή εξετελέσθη με απόλυτη επιτυχία](#). Αθηναϊκό Ακαδημαϊκό Περιοδικό, 4(1), 5–10.
- Παπανίκος, Γ.Θ. (2025α). [Τα Ελληνικά Κρυφά Σχολεία: Μία κλειωμετρική προσέγγιση](#). Αθήνα: Αθηναϊκό Ινστιτούτο.
- Παπανίκος, Γ.Θ. (2025β). [Η Έκθεση Ντυτρόν το Μάιο του 1828 για την ελληνική παιδεία λίγο πριν και λίγο μετά το 1821](#). Αθηναϊκό Ακαδημαϊκό Περιοδικό, 5(1β), 1–14.
- Παπανίκος, Γ.Θ. (2025γ). [Υπήρξαν τα Κρυφά Σχολεία; Μια συζήτηση με την Τεχνητή Νοημοσύνη](#). Αθηναϊκό Ακαδημαϊκό Περιοδικό, 5(1), 1–15. <https://shorturl.at/4RTHu>
- Papanikos, G. T. (2020). [What is history? An assessment of Carr's monograph](#). Athens Institute for Education and Research.
- Papanikos, G. T. (2022a). [Wars and foreign interventions in Greece in the 1820s](#). *Athens Journal of History*, 8(1), 9–30.
- Papanikos, G. T. (2022b). [The five ancient criteria of democracy: the apotheosis of equality](#). *Athens Journal of Humanities & Arts*, 9(2), 105–120.
- Papanikos, G. T. (2022c). [The Ukrainian migrant flows to Greece due to the Russian-Belarus invasion](#). *Athens Journal of Social Sciences*, 9(4), 305–316.
- Papanikos, G. T. (2022d). [Europe, Ukraine and Russia: What is really at stake?](#) [Working paper 04/2022].
- Papanikos, G. T. (2022e). [The war in Ukraine and the MENA countries](#). *Athens Journal of Mediterranean Studies*, 8(3), 197–208.
- Papanikos, G. T. (2022f). [The Greek newspaper coverage of the Ukrainian war: The pre-invasion phase and the day of the invasion](#). *Athens Journal of Mass Media and Communications*, 9(4), 363–382.
- Papanikos, G. T. (2022g). [Europe, Ukraine, Russia and USA: A conspiracy theory approach](#) [Working paper 05/2022].
- Papanikos, G. T. (2024). [The national identity of ancient and modern Greeks](#). *Athens Journal of Mediterranean Studies*, 10(1), 63–80.
- Papanikos, G. T. (2025a). [Is the Thucydides trap relevant to the rise and fall of the Ottoman Empire? A cliometric analysis](#). *Athens Journal of Mediterranean Studies*, 11(2), 1–17.
- Papanikos, G. T. (2025b). [The educational system of Ancient Athens in Plato's Protagoras](#) (Working Paper No. 2025-2756-01, pp. 1–16). Athens Institute.
- Papanikos, G. T. (2025c). [Ethics and academic integrity: Lessons from Plato's Protagoras](#). *Athens Journal of Humanities & Arts*, 12, 1–21.
- Papanikos, G. T. (2025d). [Are human rights a luxury or a normal good?](#) *Athens Journal of Politics and International Affairs*, 1(1), 9–38.
- Van Dyke, J. M. (2005). An analysis of the Aegean disputes under international law. *Ocean Development & International Law*, 36(1), 63–117. <https://doi.org/10.1080/00908320590909088>

Greek Foreign Policy in the 21st Century: A Comparative Study of Six Prime Ministers

Gregory T. Papanikos
President, The Athens Institute

Greek foreign policy constitutes a field of intense political confrontation among the parties, with public discourse often marked by terms such as “traitors,” “sell-outs,” “submissives,” and “German collaborators.” This article examines Greek foreign policy through the lens of political realism in international relations, as initially formulated by Thucydides—particularly in the Melian Dialogue—and reinterpreted in the first half of the previous century, giving rise to what is now known as “classical realism.” The analysis focuses on the foreign policy of the six elected prime ministers of the 21st century, assessing both their strategic approach and their outcomes. Remaining faithful to the principles of political realism, I also employ artificial intelligence tools and other available indicators to conduct both a quantitative and qualitative evaluation of their achievements. Special emphasis is placed on negotiations and agreements regarding Exclusive Economic Zones (EEZs), as critical elements of national strategy. The results indicate that, although there are no substantial differences in the pursuit of the strategic objectives defined by political realism—namely the survival, security, and territorial integrity of the state and the nation—differences are evident in EEZ negotiations and agreements. The overall and specific evaluation of achievements highlights Kyriakos Mitsotakis as the most successful prime minister of the 21st century in terms of the effectiveness of Greek foreign policy, though his lead over the others is not particularly large.

Keywords: *International Relations, Foreign Policy, Indicators, Artificial Intelligence, Greece, EEZ (Exclusive Economic Zone), Kostas Simitis, Kostas Karamanlis, George Papandreou, Antonis Samaras, Alexis Tsipras, Kyriakos Mitsotakis.*

Επιστημονικό Άρθρο

Γερμανική Υψηλή Στρατηγική 1939-1942: Από Τοπικό σε Παγκόσμιο Πόλεμο*

Ιωάννης-Διονύσιος Σαλαβράκος
Επίκουρος Καθηγητής, Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων

Σκοπός της παρουσίασης είναι να αναλυθεί η μετατροπή του πολέμου του 1939-1942 σε παγκόσμια σύρραξη. Τα κοινωνικά φαινόμενα μπορούν να αναλυθούν με δύο τρόπους. Ο πρώτος είναι η επιφανειακή ανάλυση της στιγμής, όπου ο πόλεμος ή η οικονομική ανάπτυξη αποδίδονται σε αποφάσεις συγκεκριμένων ηγετών. Ένας ηγέτης, σε συγκεκριμένο τόπο και χρόνο, μπορεί να οδηγήσει μια χώρα σε θρίαμβο ή καταστροφή. Αυτή η προσέγγιση φωτίζει το “εδώ και τώρα” και συνήθως είναι αποδεκτή από την κοινωνία. Ο δεύτερος τρόπος σκέψης εστιάζει σε μακροχρόνιες τάσεις και αλλαγές. Σύμφωνα με αυτόν, τα ιστορικά γεγονότα είναι αποτέλεσμα διαδικασιών που αναπτύσσονται με τον χρόνο: δημογραφικών, οικονομικών, στρατιωτικών, τεχνολογικών, γεωπολιτικών και πολιτισμικών παραγόντων. Ο ηγέτης βρίσκει αυτούς τους παράγοντες διαμορφωμένους και ελάχιστα μπορεί να τους αλλάξει βραχυπρόθεσμα. Η αύξηση του πληθυσμού, του ΑΕΠ ή της στρατιωτικής ισχύος απαιτεί δεκαετίες. Αντίθετα, η τεχνολογία εξελίσσεται ταχύτερα και μπορεί να επηρεάσει ουσιαστικά την οικονομία και τον στρατιωτικό σχεδιασμό. Ο ηγέτης, λοιπόν, δεν είναι απόλυτος δημιουργός της ιστορίας, αλλά διαχειριστής ενός πλαισίου που συχνά τον περιορίζει. Μπορεί να κερδίσει χρόνο με συμμαχίες ή συμφωνίες, αλλά η διατήρηση της ισχύος είναι δύσκολη, καθώς η ιστορία δείχνει ότι ο σημερινός νικητής μπορεί να γίνει ο αυριανός ηττημένος.

Λέξεις κλειδιά: Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, Πολιτικό και Διπλωματικό Υπόβαθρο (1939–1941), Σχέδιο Μπαρμπαρόσσα, Στρατηγική του Άξονα, Μετατροπή Τοπικού Πολέμου σε Παγκόσμιο

Εισαγωγή

Η παρούσα μελέτη εξετάζει τη γερμανική υψηλή στρατηγική κατά την περίοδο 1939–1942, εστιάζοντας στη διαδικασία με την οποία ένας φαινομενικά τοπικός πόλεμος εξελίχθηκε σε παγκόσμια σύρραξη. Η ανάλυση κινείται σε δύο παράλληλους άξονες: από τη μία, τονίζεται η σημασία της ιστορικής στιγμής και των αποφάσεων συγκεκριμένων ηγετών· από την άλλη, αναδεικνύεται ο ρόλος των μακροχρόνιων τάσεων και δομών, όπως οι δημογραφικές, οικονομικές, στρατιωτικές και τεχνολογικές εξελίξεις.

Η Γερμανία, υπό την ηγεσία του Αδόλφο Χίτλερ, κατάφερε να επιβληθεί γρήγορα σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες μέσω της στρατηγικής του κεραυνοβόλου

*Το άρθρο εκφράζει προσωπικές απόψεις, δεν εκφράζει τις απόψεις της Στρατιωτικής Σχολής Ευελπίδων.

πολέμου (blitzkrieg), αλλά οι τακτικές νίκες δεν εξασφάλιζαν στρατηγική υπεροχή. Η πολεμική και διπλωματική συγκυρία, με την εμπλοκή της Ιαπωνίας, της ΕΣΣΔ και των Ηνωμένων Πολιτειών, δημιούργησε ένα παγκόσμιο πλαίσιο που καθιστούσε αναπόφευκτη τη μετατροπή του πολέμου σε παγκόσμια σύγκρουση.

Η μελέτη αυτή διερευνά επίσης τις στρατηγικές επιλογές της Γερμανίας, τις συμμαχίες και τους πολεμικούς σχεδιασμούς που οδήγησαν στην επίθεση κατά της ΕΣΣΔ και στη διεύρυνση της σύγκρουσης στον Ειρηνικό μέσω της Ιαπωνίας. Παράλληλα, αναδεικνύεται η αντίδραση των συμμάχων, η στρατιωτική και βιομηχανική αντοχή της ΕΣΣΔ και η σημασία της αμερικανικής εμπλοκής μέσω του Δανεισμού-Μίσθωσης (Lend-Lease)¹ και της στρατηγικής πίεσης στην Ιαπωνία.

Σκοπός της εργασίας είναι να κατανοηθεί πώς η συνδυασμένη δράση στρατηγικής, διπλωματίας και μακροπρόθεσμων δομών διαμόρφωσε την πορεία του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, μετατρέποντας έναν περιορισμένο ευρωπαϊκό πόλεμο σε παγκόσμια σύρραξη με καθοριστικές συνέπειες για την πορεία της ιστορίας.

Η παρούσα εργασία είναι οργανωμένη σε τέσσερα βασικά μέρη. Αρχικά, εξετάζεται το πολιτικό και διπλωματικό υπόβαθρο της περιόδου 1939–1941, αναλύοντας τις κινήσεις των μεγάλων δυνάμεων και τις στρατηγικές αποφάσεις που οδήγησαν στην κλιμάκωση του πολέμου σε παγκόσμια σύγκρουση. Στη συνέχεια, διερευνάται το στρατιωτικό υπόβαθρο, με έμφαση στη στρατηγική του κεραυνοβόλου πολέμου, τις εκστρατείες της Γερμανίας και της Ιαπωνίας, καθώς και την αντίσταση της ΕΣΣΔ. Τέλος, παρουσιάζεται η στρατιωτική πίεση που ασκήθηκε στη Βρετανία και, δευτερευόντως, στις ΗΠΑ και Σοβιετική Ένωση, αναδεικνύοντας πώς οι νίκες του Άξονα μετατρέπονταν σε έναν πόλεμο φθοράς απέναντι σε έναν συνασπισμό με τεράστια δημογραφική, οικονομική και βιομηχανική υπεροχή. Με αυτή τη διάρθρωση, η εργασία επιδιώκει να δώσει μια ολοκληρωμένη εικόνα της μετατροπής του τοπικού πολέμου σε παγκόσμια σύρραξη.

Πολιτικό και Διπλωματικό Υπόβαθρο

Η έκρηξη του πολέμου στην Ευρώπη τον Σεπτέμβριο του 1939 οδήγησε σε αρχικές εκτιμήσεις ότι θα επρόκειτο για μια σύρραξη περιορισμένου γεωγραφικού χαρακτήρα. Ωστόσο, στο παρασκήνιο, η σύγκρουση ανάμεσα στη Γερμανία και την Ιαπωνία από τη μία πλευρά και τις ΗΠΑ και την ΕΣΣΔ (από την άλλη θεωρούνταν νομοτελειακά αναμενόμενη. Οι ΗΠΑ είχαν υιοθετήσει πολιτική ανάσχεσης της ιαπωνικής επέκτασης στον Ειρηνικό (Pacific) και την Ασία (Asia). Η υπογραφή του Συμφώνου του Άξονα (Axis Pact) ενίσχυε τη θέση της Ιαπωνίας, αφού πλέον το Τόκιο συμμαχούσε με ισχυρές ευρωπαϊκές χώρες. Έτσι, από τον Σεπτέμβριο του 1940 και έπειτα, οι ΗΠΑ ακολουθούσαν προσεκτικά αλλά πλέον δημόσια μια αντιγερμανική πολιτική.

Οι ΗΠΑ προχώρησαν σε σημαντικές διπλωματικές κινήσεις, οι οποίες ουσιαστικά κατήργησαν την ουδέτερη, παθητική στάση τους και τις έφεραν στο πλευρό της Βρετανίας και αργότερα της ΕΣΣΔ. Μετά την πτώση της Γαλλίας, η Ουάσιγκτον υποσχέθηκε βοήθεια προς τους «αντιπάλους της βίας», δηλαδή τη Βρετανία.

¹Ο Παπανίκος (2026) εξετάζει και τον οικονομικό ρόλο των ΗΠΑ, συμπεριλαμβανομένου του χρηματοδοτικού μηχανισμού Δανεισμού-Μίσθωσης (Lend-Lease).

Πέρα από τις στρατιωτικές εξελίξεις, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσίαζαν και οι πολιτικές. Η Γερμανία, η Ιταλία και η Ιαπωνία υπέγραψαν στις 27 Σεπτεμβρίου 1940 στο Βερολίνο το Τριμερές Σύμφωνο του Άξονα (Tripartite Pact). Ένα μήνα αργότερα, στις 28 Οκτωβρίου 1940, η Ιταλία επιτέθηκε στην Ελλάδα. Αν και η κίνηση αυτή έγινε χωρίς τη συγκατάθεση ή τη γνώση του Χίτλερ, ο Άξονας εξακολουθούσε να προχωρά σε επεκτατικές ενέργειες σε μια στρατηγικά κρίσιμη περιοχή, την ανατολική Μεσόγειο. Τον Νοέμβριο του 1940 στο Σύμφωνο προστέθηκαν η Ουγγαρία, η Ρουμανία και η Σλοβακία.

Οι κινήσεις αυτές δεν μπορούσαν να αφήσουν αδιάφορες ούτε την ΕΣΣΔ ούτε τις ΗΠΑ. Η Σοβιετική Ένωση είχε απορρίψει την ένταξή της στο Τριμερές Σύμφωνο (Tripartite Pact) και ξεκαθάρισε στη Γερμανία ότι δεν επρόκειτο να παραιτηθεί από τα συμφέροντά της στην Ανατολική Ευρώπη (επίσκεψη του Σοβιετικού Υπουργού Εξωτερικών στο Βερολίνο, 12 Νοεμβρίου 1940). Μετά την αποτυχία των γερμανοσοβιετικών επαφών, τόσο το Βερολίνο όσο και η Μόσχα κατέστρωσαν πολεμικά σχέδια η μία εναντίον της άλλης.

Στις 18 Δεκεμβρίου 1940 ο Χίτλερ ζήτησε από το επιτελείο του την εκπόνηση σχεδίου βάσει του οποίου η ΕΣΣΔ θα έπρεπε να συντριβεί στρατιωτικά σε διάστημα 6–9 εβδομάδων (Οδηγία Αρ. 21). Η αρχική ημερομηνία έναρξης ορίστηκε η 15η Μαΐου 1941, αλλά λόγω του πολέμου στα Βαλκάνια (μετατέθηκε για τις 22 Ιουνίου 1941, έναν χρόνο μετά τη νίκη επί της Γαλλίας. Ο σχεδιασμός προέβλεπε ολοκλήρωση της εκστρατείας πριν από την έλευση του ρωσικού. Έτσι, η δύναμη εισβολής δεν εφοδιάστηκε με χειμερινά ρούχα.

Η αρχική αντίδραση πολλών στρατηγών και επιτελών του Ράιχ ήταν επιφυλακτική. Ο ναύαρχος Καρλ Ρέντερ (Karl Raeder) δήλωσε εξαρχής την αντίθεσή του, τονίζοντας ότι μια επίθεση κατά της ΕΣΣΔ θα οδηγούσε σε πόλεμο σε δύο μέτωπα, κάτι που ακόμα και ο Αδόλφος Χίτλερ στο «Mein Kampf» παραδεχόταν ότι θα ήταν καταστροφικό. Πρότεινε αντί γι' αυτό την κατάληψη του Γιβραλτάρ και μια μεγάλης κλίμακας επίθεση στη βόρεια Αφρική, με τη βοήθεια του κράτους του Βισύ και της Ιταλίας. Επίσης εισηγήθηκε την κατοχή των νησιών Αζορών, Καναρίων και Πράσινου Ακρωτηρίου στον Ατλαντικό.

Ο Χέρμαν Γκαίρινγκ (Hermann Goering) και ο Έρβιν Ρόμμελ (Erwin Rommel) υποστήριζαν επίσης τη συνέχιση του πολέμου εναντίον της Βρετανίας και την κατάκτηση της βόρειας Αφρικής και της Μέσης Ανατολής. Παράλληλα, στρατηγοί όπως οι Φραντς Χάλντερ (Franz Halder), Βάλτερ Μπράουχιτς (Walther Brauchitsch), Άλφρεντ Γιοντλ (Alfred Jodl), Έρβιν Μάνσταϊν (Erwin Manstein), Χάιντριχ Γκουντέριαν (Heinz Guderian) και Φέλιξ Μποκ (Felix Bock) διατηρούσαν σοβαρές αμφιβολίες για το Σχέδιο Μπαρμπαρόσα.²

Ο Αδόλφος Χίτλερ απαντώντας στις επιφυλάξεις τους, αντέταξε στρατιωτικά, πολιτικά και οικονομικά επιχειρήματα. Υποστήριξε —και σε μεγάλο βαθμό είχε δίκιο τότε— ότι η Βρετανία ήταν ουσιαστικά αποδυναμωμένη και δεν μπορούσε να διεξαγάγει επιχειρήσεις μεγάλης κλίμακας ούτε κατά της Γερμανίας ούτε κατά της κατεχόμενης Δυτικής Ευρώπης. Συνεπώς, το μοναδικό μέτωπο θα ήταν το ανατολικό, οπότε το Σχέδιο Μπαρμπαρόσα εξακολουθούσε να στηρίζεται στην αρχή του ενός μετώπου.

²Βλ. Keegan (1989, pp. 110-113).

Σε καθαρά στρατιωτικό επίπεδο, ο Αδόλφος Χίτλερ επικαλέστηκε τον Σοβιετοφινλανδικό πόλεμο για να αποδείξει τη χαμηλή μαχητική ικανότητα του Ερυθρού Στρατού. Υπογράμμισε ότι στον πόλεμο αυτό αποκαλύφθηκαν οι αδυναμίες του σε επίπεδο διοίκησης, δόγματος και τακτικής. Κατά τον Αδόλφο Χίτλερ, ο Ερυθρός Στρατός και η Ερυθρά Αεροπορία διέθεταν υλικό χαμηλής ποιότητας και ανεπαρκή εκπαίδευση. Έτσι, απέναντι στη Βέρμαχτ και τη Λουφτβάφε, που είχαν υψηλό ηθικό και μεγάλη εμπειρία, η ΕΣΣΔ μπορούσε να παρατάξει μεν τεράστιες δυνάμεις, αλλά με ελλιπή εκπαίδευση, παλαιό εξοπλισμό, κακή διοίκηση, λανθασμένα δόγματα και χαμηλό ηθικό.

Τέλος, η απόφαση του Χίτλερ, σε καθαρά στρατιωτικό επίπεδο, είχε ληφθεί βάσει εσφαλμένων πληροφοριών των γερμανικών μυστικών υπηρεσιών. Πράγματι, οι γερμανικές υπηρεσίες υπολόγιζαν τη σοβιετική στρατιωτική ισχύ σε 10.000 άρματα μάχης, ενώ στην πραγματικότητα η ΕΣΣΔ διέθετε 24.000 άρματα. Επιπλέον, η γερμανική εκτίμηση για την ισχύ της Ερυθράς Αεροπορίας ανερχόταν σε περίπου 10.000 αεροπλάνα, όταν στην πραγματικότητα η ΕΣΣΔ διέθετε 21.000.³ Ο ίδιος ο Χίτλερ αναγνώρισε το 1942 ότι δεν θα διέταζε την επίθεση κατά της ΕΣΣΔ, αν γνώριζε τον πραγματικό αριθμό των 24.000 αρμάτων μάχης.

Ωστόσο, και οι Σοβιετικοί έκαναν αντίστοιχες προετοιμασίες. Έτσι, οι στρατηγοί της ΕΣΣΔ είχαν καταστρώσει επιθετικά σχέδια εναντίον της Γερμανίας, έστω και αν αυτά δεν μπορούσαν ακόμη να υλοποιηθούν (Στρατηγικό Σχέδιο Ανάπτυξης Σοβιετικών Ενόπλων Δυνάμεων, Μάιος 1941). Είναι, επομένως, βέβαιο ότι την περίοδο Δεκεμβρίου 1940–Μαΐου 1941 και οι δύο πλευρές είχαν εκπονήσει σχέδια προληπτικού επιθετικού πολέμου, η μία εναντίον της άλλης.

Ενώ αυτά σχεδιάζονταν στο Βερολίνο, οι ΗΠΑ, μετά την αρχική βοήθεια προς τη Βρετανία, η οποία αφορούσε μόνο 50 παλαιά αντιτορπιλικά (Δεκέμβριος 1940), αποφάσισαν στις 11 Μαρτίου 1941 την υιοθέτηση του νόμου της Δανεισμού-Μίσθωσης (Lend-Lease Act), η οποία προέβλεπε την παροχή πολεμικού υλικού ύψους 13 δισεκατομμυρίων δολαρίων στη Βρετανία. Ήταν τεράστια στρατιωτική βοήθεια σε σχέση με τον Δεκέμβριο του 1940 και ταυτόχρονα ένα μήνυμα προς το Βερολίνο, το οποίο, όμως, εξακολουθούσε να προετοιμάζει την εισβολή στην ΕΣΣΔ. Παράλληλα, με βάση τη νέα νομοθεσία, οι ΗΠΑ μπορούσαν να χορηγήσουν βοήθεια σε κάθε ξένη χώρα της οποίας η άμυνα ήταν ζωτικής σημασίας για τα αμερικανικά συμφέροντα. Επιπλέον, από τις 16 Ιουνίου 1941, οι ΗΠΑ ζήτησαν από τη Γερμανία να κλείσει όλα τα προξενεία της στη χώρα, με εξαίρεση την πρεσβεία στην Ουάσιγκτον.

Μετά την έναρξη της γερμανικής επίθεσης στην ΕΣΣΔ (22 Ιουνίου 1941), ακολούθησε η υπογραφή της Χάρτας του Ατλαντικού με τη Βρετανία (14 Αυγούστου 1941), η οποία σαφώς αναφερόταν στην αποκατάσταση της ελευθερίας των λαών που βρίσκονταν υπό κατοχή. Επιπρόσθετα, από τις 16 Σεπτεμβρίου 1941, ο Ρούζβελτ είχε δώσει διαταγές στον αμερικανικό στόλο να επιτίθεται εναντίον των υποβρυχίων και άλλων πολεμικών πλοίων του Άξονα που εντοπίζονταν μεταξύ Ισλανδίας και ΗΠΑ. Τέλος, στις 28 Σεπτεμβρίου 1941, πολύ πριν εισέλθουν στον πόλεμο οι ΗΠΑ, έλαβε χώρα στη Μόσχα μια βρετανο-αμερικανική-σοβιετική

³Ο Κυριαζής (1986) αναφέρει ότι η αρχική γερμανική εκτίμηση ανερχόταν σε 6.000 σοβιετικά αεροπλάνα. Μετά από λίγες εβδομάδες, η εκτίμηση αναθεωρήθηκε σε 8.000 και, αργότερα, σε 9.000–10.000. Ωστόσο, όλες οι εκτιμήσεις ήταν λανθασμένες.

διάσκεψη. Εκεί αποφασίστηκε η χορήγηση αμερικανικού δανείου ύψους 1 δισεκατομμυρίου δολαρίων στην ΕΣΣΔ και, παράλληλα, η αποστολή όπλων και πρώτων υλών.⁴ Έτσι, η απόφαση του Χίτλερ να στηρίξει άμεσα τη σύμμαχό του Ιαπωνία δεν ήταν τυχαία.

Παράλληλα, όμως, με τις κινήσεις των ΗΠΑ, το Βερολίνο είχε τους δικούς του σχεδιασμούς. Όταν ο Χίτλερ αποφάσισε, τον Δεκέμβριο του 1940, την επίθεση κατά της ΕΣΣΔ, γνώριζε ότι η σύγκρουση θα μπορούσε να εξελιχθεί σε διμέτωπο πόλεμο. Ωστόσο, η εμπειρία του πολέμου 1914–1918 υπαγόρευε στη Γερμανία την αποφυγή ενός τέτοιου πολέμου. Έτσι, ο Χίτλερ έπρεπε οπωσδήποτε να δημιουργήσει ένα δεύτερο μέτωπο και στη Βρετανία. Το μέτωπο αυτό μπορούσε να δημιουργηθεί στην Ασία μέσω της Ιαπωνίας.

Στις 5 Μαρτίου 1941, λίγες ημέρες πριν από την υιοθέτηση του νόμου Δανεισμού-Μίσθωσης (Lend-Lease Act) από τις ΗΠΑ, ο Χίτλερ εκδίδει την Οδηγία Αριθμός 24. Η πρώτη παράγραφος της Οδηγίας ορίζει ότι:

“Σκοπός της συνεργασίας του Τριμερούς Συμφώνου πρέπει να είναι να επιβληθεί στην Ιαπωνία η ανάληψη δράσης στην Άπω Ανατολή το συντομότερο. Έτσι θα δεσμευθούν σημαντικές αγγλικές δυνάμεις και θα μετατοπισθεί η κύρια προσπάθεια των ΗΠΑ στον Ειρηνικό.”

Στην τρίτη παράγραφο της Οδηγίας Αριθμ. 24 τονιζόταν ότι:

“Η κατάληψη της Σιγκαπούρης, θέσης-κλειδί της Αγγλίας στην Άπω Ανατολή, θα αντιπροσώπευε αποφασιστική επιτυχία της ενιαίας στρατηγικής των Τριών Δυνάμεων. Επιθέσεις σε άλλες βρετανικές βάσεις – σε αμερικανικές ναυτικές βάσεις μόνο αν δεν μπορεί να αποτραπεί η είσοδος των ΗΠΑ στο πόλεμο – είναι δυνατό να καταστρέψουν το σύστημα των εχθρικών οχυρών θέσεων στη περιοχή και έτσι να δεσμεύσουν σημαντικές δυνάμεις όλων των ειδών...”⁵

Από την Οδηγία Αριθμός 24 του Χίτλερ γίνεται σαφές ότι ήδη το Μάρτιο του 1941 το Βερολίνο είχε στήσει το σκηνικό του παγκοσμίου πολέμου, ανεξάρτητα από το τι θα έπρατταν Μόσχα και Ουάσιγκτον.

Η επίθεση στην ΕΣΣΔ είχε αποφασισθεί και, παράλληλα, στην Ιαπωνία είχε δοθεί το πράσινο φως για επίθεση εναντίον της Βρετανίας, αλλά, αν χρειαζόταν, και κατά των ΗΠΑ (η τελευταία αυτή απόφαση έμενε στη διακριτική ευχέρεια της Ιαπωνίας). Η Οδηγία Αριθμός 24 έδινε στην Ιαπωνία τη δυνατότητα να επιτεθεί σε ναυτική βάση των ΗΠΑ (υπονοώντας προφανώς το Περλ Χάρμπορ), ενώ οι βάσεις στον Ειρηνικό, των ακόμα ουδέτερων ΗΠΑ, θεωρούνταν τμήμα των «εχθρικών θέσεων στη περιοχή». Ήταν σαφές ότι ο Χίτλερ είχε διαπράξει κολοσσιαίο στρατηγικό σφάλμα. Η Ιαπωνία δεν είχε το δημογραφικό, οικονομικό και στρατιωτικό δυναμικό να αντισταθμίσει τόσο τη Βρετανία όσο και τις ΗΠΑ ταυτόχρονα, για όσο χρονικό διάστημα το Βερολίνο θα είχε εμπλακεί στον τιτάνιο αγώνα με τη Μόσχα. Θα

⁴Βλ. Elleinstein (1997, σελ. 86).

⁵Το σύνολο των οδηγιών του Χίτλερ βρίσκεται στο βιβλίο Trevor-Roper (2004). Η Οδηγία Αριθμός 24 αναφέρεται στις σελίδες 104-106.

μπορούσε με επιτυχία να χρησιμοποιηθεί για τη δημιουργία ενός δευτέρου μετώπου εναντίον της Βρετανίας, αλλά όχι και εναντίον των ΗΠΑ.

Από τις 5 Μαρτίου, το Τόκιο, γνωρίζοντας τη θέση του Βερολίνου, σχεδίαζε τις κινήσεις του. Στις 13 Απριλίου 1941, η Ιαπωνία υπέγραψε σύμφωνο μη-επίθεσης με τη Μόσχα. Πλέον μπορούσε να επικεντρωθεί στο Ειρηνικό Ωκεανό.

Τα γεγονότα της τελευταίας εβδομάδας του Νοεμβρίου και της πρώτης εβδομάδας του Δεκεμβρίου αποδεικνύουν τη σύμπνοια σκοπών Βερολίνου-Ρώμης-Τόκιο. Οι τελικές διπλωματικές προτάσεις του Τόκιο στην Ουάσιγκτον δόθηκαν στις 20 Νοεμβρίου 1941 και οι ΗΠΑ τις απέρριψαν. Στις 30 Νοεμβρίου, το Τόκιο ενημέρωσε το Βερολίνο για το ναυάγιο των συνομιλιών. Στις 2 Δεκεμβρίου, ο πρέσβης της Ιαπωνίας στο Βερολίνο ζήτησε από τον Υπουργό Εξωτερικών του Ράιχ τη συμμετοχή στο πόλεμο εναντίον των ΗΠΑ. Παραδόξως, ήταν ο Μουσολίνι που πρώτος έδωσε τη συγκατάθεσή του, επειδή ο Χίτλερ δεν μπορούσε να ακροασθεί τον Υπουργό του επί των Εξωτερικών παρά μόνο το απόγευμα της 4ης Δεκεμβρίου.

Τελικά, στις 4 το απόγευμα της 5ης Δεκεμβρίου 1941, ο Ρίμπεντροπ δέχθηκε επίσημα τον Ιάπωνα πρέσβη και του δήλωσε ότι, εξ ονόματος τόσο του Χίτλερ όσο και του Μουσολίνι, Βερολίνο και Ρώμη θα υποστήριζαν την ιαπωνική επίθεση εναντίον των ΗΠΑ (Boog et al., 2001, p. 158).

Ωστόσο, στις 5 Δεκεμβρίου 1941 οι πολεμικές εξελίξεις θα έπρεπε να οδηγήσουν αλλού τα γεγονότα. Εκείνη την ημέρα, οι Σοβιετικοί αντεπιτέθηκαν στα περίχωρα της Μόσχας. Ήταν σαφές ότι η στρατηγική του κεραυνοβόλου πολέμου στη περίπτωση της ΕΣΣΔ είχε αποτύχει και πλέον θα έπρεπε να υιοθετηθεί στρατηγική ολοκληρωτικού πολέμου.

Είναι εκπληκτικό ότι ο Χίτλερ δεν ζήτησε στις 5 Δεκεμβρίου από το Τόκιο την αποκλειστική χρήση της στρατιωτικής του ισχύος εναντίον της Βρετανίας. Αντίστοιχα, είναι αξιοσημείωτο ότι το Τόκιο δεν ανέβαλε την επίθεση στις ΗΠΑ, παρά τη γνωστή πλέον σοβιετική αντεπίθεση της Μόσχας. Μία συνετή ιαπωνική ηγεσία δεν θα άρχιζε πόλεμο με τις ΗΠΑ, όταν ο ισχυρότερος σύμμαχός της δεν είχε κατορθώσει να εκπληρώσει πλήρως τους στρατηγικούς του στόχους – και αυτό το γνώριζε δύο εικοσιτετράωρα πριν την έναρξη της επίθεσης στο Περλ Χάρμπορ.

Αν το Τόκιο είχε την ελάχιστη σύνεση, θα ανακαλούσε τη δύναμη κρούσης και θα επανερχόταν στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων. Η κοντόφθαλμη και επιπόλαιη θεώρηση τόσο του Τόκιο όσο και του Βερολίνου και της Ρώμης υπήρξε καταστροφική για τους ίδιους και για ολόκληρη την υφήλιο. Αντικαθιστώντας τους πολέμους περιορισμένης επέκτασης (*limited expansion*) με ολοκληρωτικό πόλεμο (*total war*) εναντίον ΗΠΑ και ΕΣΣΔ, οι χώρες του Άξονα – ευτυχώς – οδηγήθηκαν στη καταστροφή. Μετά την επίθεση στο Περλ Χάρμπορ, η Γερμανία και η Ιταλία κήρυξαν τον πόλεμο στις ΗΠΑ στις 11 Δεκεμβρίου 1941, χωρίς οι ΗΠΑ να έχουν κηρύξει πόλεμο στις χώρες αυτές, αφού ο Ρούζβελτ στις 8 Δεκεμβρίου 1941 είχε κηρύξει πόλεμο μόνο κατά της Ιαπωνίας.

Το Στρατιωτικό Υπόβαθρο 1939-1941

Μεταξύ Σεπτεμβρίου 1939 και Ιουνίου 1941, η στρατηγική του κεραυνοβόλου πολέμου (*blitzkrieg*) φαίνεται να επιβραβεύεται. Σε καθαρά στρατιωτικό επίπεδο,

η Γερμανία είχε καταλάβει εννέα χώρες (Πολωνία, Δανία, Νορβηγία, Βέλγιο, Λουξεμβούργο, Ολλανδία, Γαλλία, Γιουγκοσλαβία και Ελλάδα). Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, ο γερμανικός στρατός νίκησε αντιπάλους συνολικής στρατιωτικής ισχύος 6.031.600 ανδρών (1.200.000 Πολωνούς, 6.600 Δανούς, 25.000 Νορβηγούς, 3.500.000 Βρετανούς, Γάλλους, Ολλανδούς, 1.000.000 Γιουγκοσλάβους και 300.000 Έλληνες). Οι απώλειες σε ανθρώπινες ζωές για την κατάληψη των ανωτέρω χωρών ήταν ελάχιστες. Η γερμανική πλευρά είχε απωλέσει περίπου 209.000 άνδρες, με 1.100 περίπου άρματα μάχης και τεθωρακισμένα οχήματα. Σε επίπεδο απωλειών στρατού ξηράς, οι γερμανικές απώλειες αποτελούσαν ένα πολύ μικρό κλάσμα των αντίστοιχων συμμαχικών.

Στις 6 Απριλίου 1941, οι Γερμανοί επιτίθενται στην Ελλάδα και μέχρι το τέλος Μαΐου την είχαν καταλάβει. Αυτός ο τελευταίος επιτυχημένος κεραυνοβόλος πόλεμος για τη Γερμανία είχε όμως κρυφά σημάδια ήττας. Σε τακτικό επίπεδο, η μεγαλύτερη απώλεια ήταν αυτή των μεταγωγικών αεροπλάνων και των επίλεκτων αλεξιπτωτιστών στη Μάχη της Κρήτης. Ο Χίτλερ δεν μπόρεσε να χρησιμοποιήσει ξανά αερομεταφερόμενες δυνάμεις σε όλη τη διάρκεια του πολέμου. Αν οι αλεξιπτωτιστές, το επίλεκτο αυτό σώμα, δεν είχαν αποδιοργανωθεί, τότε η χρήση τους εναντίον της ΕΣΣΔ και η κατάληψη των πετρελαιοπηγών του Καυκάσου από αυτούς θα ήταν βέβαιη.

Σε στρατηγικό επίπεδο, η μεγαλύτερη συνεισφορά της Ελλάδας στον συμμαχικό αγώνα δεν ήταν μόνο η χρονική καθυστέρηση της επιχείρησης Μπαρμπαρόσα. Ήταν η φθορά που υπέστη ο γερμανικός στρατός και η αεροπορία. Ειδικότερα, 1.200 άρματα μάχης που χρησιμοποιήθηκαν στην εκστρατεία αναγκάστηκαν να επανέλθουν στη Γερμανία, διασχίζοντας τεράστιες αποστάσεις, καταναλώνοντας μεγάλες ποσότητες καυσίμων και έχοντας άμεση ανάγκη αλλαγής των ερπυστριών τους. Εξαιτίας αυτής της φθοράς, η συνολική εξέλιξη της γερμανικής στρατιωτικής ισχύος μεταξύ 1ης Σεπτεμβρίου 1939 και 21ης Ιουνίου 1941 ήταν οριακά αυξητική.

Τον Δεκέμβριο του 1941, τόσο η ΕΣΣΔ όσο και οι ΗΠΑ δεν διέθεταν μεγάλη στρατιωτική δύναμη. Η πρώτη είχε χάσει σχεδόν το σύνολο του στρατιωτικού δυναμικού που διέθετε έξι μήνες νωρίτερα. Η δεύτερη εξακολουθούσε να έχει ελάχιστες χερσαίες δυνάμεις, ενώ είχε επίσης υποστεί μεγάλες απώλειες στη ναυτική και αεροπορική της ισχύ στον Ειρηνικό, αποτέλεσμα της ιαπωνικής επίθεσης.

Ο Elleinstein (1977) αναφέρει ότι οι γερμανικές νίκες του δευτέρου εξαμήνου του 1941 απέσπασαν από την ΕΣΣΔ το 40% του πληθυσμού, το 38% των σιτηρών, το 47% των χωραφιών σιταριού, το 84% των φρούτων και της ζάχαρης, το 38% των ζώων της κτηνοτροφίας, το 60% των χοίρων (συνολικά το 45% του ζωικού κεφαλαίου), το 58% του ατσαλιού, το 68% του μαντεμιού (χυτοσίδηρος), το 63% του κάρβουνου και το 60% του αλουμινίου. Την ίδια περίοδο, απωλέστησαν και 303 εργοστάσια πολεμοφοδίων, αφού βρέθηκαν υπό γερμανική κατοχή. Το δίμηνο Νοεμβρίου–Δεκεμβρίου 1941, τα ανθρακωρυχεία του Ντονμπάς δεν απέδωσαν παραγωγή, ενώ η παραγωγή ένσφαιρων τριβέων (ρουλεμάν) ήταν μόλις το ένα εικοστό της παραγωγής του Ιουνίου 1941 (Elleinstein, 1997, σσ. 119, 121, 125).

Μέσα σε αυτή την οικονομική καταστροφή, ο συγγραφέας τονίζει τη διάσωση 1.523 βιομηχανιών κατά την περίοδο Ιουλίου–Νοεμβρίου 1941. Ειδικότερα, μόνο από την περιοχή της Μόσχας μεταφέρθηκαν 498 επιχειρήσεις με 71.000 σιδηροδρομικά

βαγόνια. Για τη μεταφορά των χαλυβουργείων του Ζαπορόζιε χρειάστηκαν 8.000 βαγόνια. Σύμφωνα με τον ίδιο, 667 βιομηχανίες μεταφέρθηκαν στα Ουράλια, 226 στο Βόλγα, 244 στη δυτική Σιβηρία, 78 στην ανατολική Σιβηρία και 308 στην Κεντρική Ασία.

Η παραγωγή σε σημαντικά υλικά παρουσίασε αισθητή μείωση: η παραγωγή άνθρακα μειώθηκε από 165,9 εκ. τόνους το 1940 σε 75,5 εκ. το 1942, η παραγωγή πετρελαίου από 31,1 εκ. τόνους σε 22 εκ. τόνους, και η παραγωγή ατσαλιού από 18,3 εκ. τόνους σε 8,1 εκ. τόνους την ίδια περίοδο. Η παραγωγή ηλεκτρισμού μειώθηκε από 48,3 δισ. κύλοβατώρας σε 29,1 δισ. μεταξύ 1940 και 1942. Ωστόσο, η αξία της συνολικής βιομηχανικής παραγωγής παρουσίασε αύξηση από 39,4 δισ. ρούβλια το 1940, σε 48,1 δισ. το 1941 και σε 74,9 δισ. το 1942 (Elleinstein, 1977, σσ. 122–123).

Τα πλήρη στοιχεία των στρατιωτικών απωλειών της ΕΣΣΔ παρουσιάζονται στον Πίνακα 1. Τα στοιχεία του Πίνακα 1 παρουσιάζουν το τεράστιο έργο της σοβιετικής αμυντικής βιομηχανίας κατά την πρώτη περίοδο του πολέμου. Είναι φανερό ότι η πολεμική παραγωγή (Ιούνιος–Δεκέμβριος 1941) σε ορισμένα συστήματα υπερκάλυψε τα αποθέματα. Τέτοιες ήταν οι περιπτώσεις των βαρέων και μεσαίων αρμάτων μάχης, των αεροπλάνων εγγύς υποστήριξης και των υποπολυβόλων, όπου η παραγωγή ήταν ισόποση με τα αποθέματα.

Βέβαια, οι απώλειες ήταν εκπληκτικές, υπερβαίνοντας σε πολλές κατηγορίες οπλικών συστημάτων το 50% του συνόλου (προπολεμικό απόθεμα και πολεμική παραγωγή). Από την πρώτη στήλη γίνεται επίσης φανερή η τεράστια στρατιωτική ισχύς της προπολεμικής ΕΣΣΔ. Υπό αυτές τις συνθήκες, η Σοβιετική Ένωση είχε αντέξει.

Κατά τη γερμανική προπαγάνδα, οι Σοβιετικοί θεωρούνταν υπάνθρωποι, όμως τον Δεκέμβριο του 1941 ήταν σαφές ότι ήταν μάλλον... υπεράνθρωποι. Είχαν αντέξει τεράστιες απώλειες και είχαν ήδη εκτελέσει μια περιορισμένης κλίμακας αντεπίθεση. Την ίδια περίοδο, οι γερμανικές δυνάμεις, αν και είχαν καταφέρει ένα τεράστιο πλήγμα στους αντιπάλους τους, δεν είχαν καταφέρει να κερδίσουν τον πόλεμο όπως προέβλεπε το αρχικό σχέδιο και παράλληλα είχαν υποστεί σημαντικές απώλειες. Συγκεκριμένα, οι δυνάμεις των Γερμανών είχαν απωλέσει περίπου 900.000 άνδρες, χωρίς να συμπεριλαμβάνονται οι απώλειες των συμμάχων τους.⁶

⁶Ο Walsh (2000, p. 143) αναφέρει ότι οι γερμανικές απώλειες στο Ανατολικό Μέτωπο κατά την περίοδο 22 Ιουνίου–30 Νοεμβρίου ήταν 743.112 άνδρες (νεκροί, τραυματίες και αγνοούμενοι), χωρίς να συμπεριλαμβάνονται οι άρρωστοι. Ο Practor (1974) σημειώνει ότι οι Γερμανοί είχαν μεταξύ 16 Νοεμβρίου και 5 Δεκεμβρίου 1941 55.000 νεκρούς και 100.000 τραυματίες ή θύματα από κρυοπαγήματα. Ο Overy (1999) αναφέρει ότι οι γερμανικές απώλειες από κρυοπαγήματα ανέρχονταν σε 133.000 άνδρες. Συνεπώς, η εκτίμηση για περίπου 900.000 άνδρες συνολικές απώλειες είναι αρκετά ρεαλιστική. Αν σε αυτόν τον αριθμό προστεθούν οι ρουμανικές απώλειες (περίπου 120.000 άνδρες), καθώς και οι ουγγρικές και οι ιταλικές, οι οποίες είναι άγνωστες, τότε οι συνολικές απώλειες του Άξονα υπερβαίνουν το 1 εκατομμύριο άνδρες..

Πίνακας 1. Εξέλιξη Σοβιετικού Στρατιωτικού Εξοπλισμού Ιούνιος–Δεκέμβριος 1941

Τύπος οπλισμού	Διαθέσιμα 22-06-1941	Ένταξη σε υπηρεσία 22/06- 31/12/1941	Σύνολο 1941	Απώλειες 1941	% του γενικού συνόλου
Ντουφέκια	7.740.000	1.570.000	9.310.000	5.550.000	59,6%
Υποπολυβόλα	100.000	100.000	200.000	100.000	50%
Πολυβόλα	248.900	55.100	304.000	190.800	62,7%
Αντιαρματικά πυροβόλα	14.900	2.500	17.400	12.100	69,5%
Αντιαεροπορικά πυροβόλα	8.600	3.400	12.000	4.100	34,1%
Πυροβόλα	33.200	10.100	43.300	24.400	56,3%
Όλμοι	56.100	42.400	98.500	60.500	61,4%
Συστήματα Κατιούσα (*)	0	1.000	1.000	0	0
Βαρέα άρματα μάχης	500	1.000	1.500	900	60%
Μεσαία άρματα μάχης	900	2.200	3.100	2.300	74,1%
Ελαφρά άρματα μάχης	21.200	2.400	23.800	17.300	72,6%
Καταδιωκτικά αεροπλάνα	11.500	6.000	17.500	9.600	54,8%
Αεροπλάνα εγγύς υποστήριξης (**)	100	1.400	1.500	1.100	73,3%
Βομβαρδιστικά αεροπλάνα	8.400	2.500	10.900	7.200	66%
Οχήματα	273.000	205.000	478.000	159.000	33,2%
Ασύρματοι	37.000	6.000	43.000	24.000	55,8%

Πηγή: Evan Mawdsley (2005, p. 47). Οι αριθμοί έχουν στρογγυλοποιηθεί, οι αεροπορικές απώλειες συμπεριλαμβάνουν και τα ατυχήματα, επίσης συμπεριλαμβάνονται οι παραδόσεις οπλικών συστημάτων από τις ΗΠΑ (Lend-Lease).

Σημειώσεις: *πολλαπλοί εκτοξευτές ρουκετών, **αναφέρεται στα αεροπλάνα τύπου Στούρμοβικ (Shturmoviki).

Παράλληλα, η γερμανική αεροπορία είχε απωλέσει 2.093 αεροπλάνα, μεταξύ αυτών 758 βομβαρδιστικά, 568 καταδιωκτικά και 170 Στούκας. Επίσης, άλλα 1.362 αεροπλάνα είχαν υποστεί ζημιές. Συνολικά, οι γερμανικές απώλειες ανήλθαν σε 3.455 αεροπλάνα. Οι απώλειες σε άρματα μάχης και πυροβόλα είναι άγνωστες, αλλά μέχρι το τέλος Ιανουαρίου 1942 αναφέρεται ότι οι Γερμανοί είχαν χάσει 4.241 άρματα μάχης και αυτοκινούμενα πυροβόλα.⁷

Ο Fowler (2003) αναφέρει ότι τους πρώτους πέντε μήνες της σύγκρουσης (22 Ιουνίου–26 Νοεμβρίου) οι Γερμανοί είχαν 187.000 νεκρούς και αγνοούμενους και 555.000 τραυματίες, εκ των οποίων τα δύο τρίτα αναμενόταν να επιστρέψουν στο

⁷Βλ. Magenheimer (2002, p. 121).

μέτωπο.⁸ Τέλος, ο Κυριαζής (1991) αναφέρει ότι περί τα τέλη του 1941 οι Γερμανοί είχαν απωλέσει 2.700 Panzer.⁹ Οι απώλειες του Άξονα ήταν πολύ χαμηλότερες σε απόλυτους αριθμούς, αλλά σε σχέση με την αρχική δύναμη εισβολής ήταν σημαντικές.

Πίνακας 2. Ιαπωνικές Επιθέσεις – Κατάληψεις (Δεκέμβριος 1941)

Τοποθεσία	Ημερομηνία και Δραστηριότητα
Χαβάη-Κεντρικός Ειρηνικός	7 Δεκ.: Επίθεση στο Πέρλ Χάρμπορ 9-11 Δεκ.: Κατάληψη Γκουάμ 10 Δεκ.: Κατάληψη Μακίν 11 Δεκ.: Πρώτη επίθεση στο Wake 23 Δεκ.: Κατάληψη Wake
Χόνγκ-Κόνγκ	8 Δεκ.: Ιαπωνική επίθεση 10 Δεκ.: Κατάληψη Κόου-λουν 18 Δεκ.: Ιαπωνικές αποβάσεις στην Βικτωρία 25 Δεκ.: Βρετανική παράδοση
Μαλαισία & Σιγκαπούρη	8 Δεκ.: Χερσαία εισβολή στο Σιάμ και αποβάσεις στο νότιο Σιάμ και στη Βόρεια Μαλαισία 9-11 Δεκ.: Οι Βρετανοί εγκαταλείπουν το Kota Bahru και το Machang 10 Δεκ.: Βύθιση πολεμικών πλοίων βρετανικού ναυτικού 11-12 Δεκ.: Οι βρετανικές θέσεις καταλαμβάνονται στη Jitra 19 Δεκ.: Οι Βρετανοί εγκαταλείπουν το Πενάγκ και τη βόρεια Μαλαισία. Τα αεροδρόμια αρχίζουν να είναι εκμεταλλεύσιμα από την 20η Δεκεμβρίου. 22 Δεκ.: Καταλαμβάνεται το Περάκ στη κεντρική Μαλαισία 28 Δεκ.: Καταλαμβάνεται το Ιπόχ
Φιλιππίνες	8 Δεκ.: Ιαπωνικές επιθέσεις σε αεροπορικές βάσεις, κατάληψη νήσων βορείως της Λουζόν 10 Δεκ.: Αποβάσεις στη βόρεια Λουζόν 12 Δεκ.: Κατάληψη Λεγκάσπι 19-20 Δεκ.: Αποβάσεις σε Νταβάο & Μιντανάο 22 Δεκ.: Αποβάσεις σε κόλπους Lamon & Lingayen
Ινδίες	15 Δεκ.: Κατάληψη Μίρι 24 Δεκ.: Κατάληψη Ζόλο 25 Δεκ.: Κατάληψη Κούτσινγκ
Μπούρμα	16 Δεκ.: Εισβολή στη Μπούρμα 23 Δεκ.: Πρώτη αεροπορική επιδρομή στη Ραγκούν

Πηγή: Willmott (1999, pp. 12-14).

Τον Δεκέμβριο του 1941, οι Γερμανοί ήταν σίγουρα οι νικητές στο ανατολικό μέτωπο, αλλά η νίκη τους ήταν πύρρεια. Δύο ρήσεις επιβεβαιώνονταν εκείνη την εποχή. Η πρώτη ήταν αυτή που είχε διατυπωθεί από τον στρατηγό και ιστορικό Ζομνί (1779–1869): «Η Ρωσία είναι μια χώρα στην οποία πολύ εύκολα κανείς μπαίνει, αλλά από την οποία πολύ δύσκολα βγαίνει».¹⁰

Η δεύτερη ρήση ήταν τα προφητικά λόγια του Γερμανού ταγματάρχη Bernd von Kleist, ο οποίος είχε πει το 1941: «Ο γερμανικός στρατός, μαχόμενος στη Ρωσία, είναι ως ο ελέφαντας επιτιθέμενος εναντίον ατελείωτων ορδών μυρμηγκιών.

⁸Βλ. Fowler (2003, p. 87).

⁹Βλ. Κυριαζής (1991, σ. 19).

¹⁰Βλ. Λάζαρης (1990, σσ. 46-53).

Ο ελέφαντας θα φονεύσει χιλιάδες, ίσως εκατομμύρια μυρμηγκια, αλλά στο τέλος ο απέραντος αριθμός αυτών θα τον καταβάλει και θα τον καταβροχθίσει μέχρι μυελού οστέων».¹¹

Στο τέλος του 1941, αν και ολόκληρη η περιοχή της νοτιοανατολικής Ασίας δεν βρισκόταν υπό τον ιαπωνικό έλεγχο, οι εμπορικές διαδρομές των πετρελαιοφόρων από Σουμάτρα και Βόρνεο προς την ηπειρωτική Ιαπωνία είχαν διασφαλισθεί. Η ανάπτυξη της ιαπωνικής στρατιωτικής μηχανής τον Δεκέμβριο του 1941 παρουσιάζεται στον Πίνακα 2.

Ενώ μέχρι τον Ιούνιο του 1941 η Βρετανία ήταν μόνη και θα έπρεπε να αντιμετωπίσει τον Άξονα (Γερμανία, Ιταλία, Ιαπωνία με τις δικές της δυνάμεις), μέσα σε διάστημα έξι μηνών στο πλευρό της θα βρίσκονταν η ΕΣΣΔ και οι ΗΠΑ. Τον Δεκέμβριο του 1941, τόσο οι ΗΠΑ όσο και η ΕΣΣΔ ήταν στρατιωτικά αδύναμες. Όμως και οι δύο χώρες διέθεταν ένα τεράστιο δημογραφικό και οικονομικό-βιομηχανικό δυναμικό.

Ήταν βέβαιο ότι οι νίκες του Άξονα θα συνεχίζονταν για όσο χρόνο οι δύο αυτές χώρες χρειάζονταν για να κινητοποιήσουν τις δυνάμεις τους. Οι δυνάμεις του Άξονα γνώριζαν επίσης αυτό το ενδεχόμενο και είχαν στη διάθεσή τους ένα περιορισμένο χρονικό διάστημα για να καταβάλουν στρατιωτικά τους αντιπάλους. Εάν αυτό περνούσε, τότε ο πόλεμος για αυτές ήταν χαμένος.

Στο τέλος του 1941, ο Άξονας είχε επιτύχει μία τακτική νίκη, αλλά σε στρατηγικό επίπεδο είχε εγκλωβιστεί σε έναν πόλεμο φθοράς με έναν συνασπισμό που δεν μπορούσε να κερδίσει, λόγω της δημογραφικής, οικονομικής και βιομηχανικής υπεροχής του, συμπεριλαμβανομένων των πρώτων υλών.

Στρατιωτική Πίεση προς Βρετανία και Δευτερευόντως προς ΗΠΑ

Το 1942, ο Άξονας επιχειρεί να μετατρέψει την τακτική νίκη σε στρατηγική. Σκοπός είναι η κάμψη της Βρετανίας ή της ΕΣΣΔ πριν ακόμα οι ΗΠΑ μετατρέψουν την οικονομική τους ισχύ σε στρατιωτική.

Η στρατιωτική πίεση στη Βρετανία ασκείται σε τρία επίπεδα: Ατλαντικός, Μεσόγειος και Ειρηνικός. Τον Σεπτέμβριο του 1939, το γερμανικό ναυτικό ζήτησε 300 υποβρύχια, εκ των οποίων τα 90 μόνιμα θα δρούσαν στον Ατλαντικό. Την 1η Ιανουαρίου 1941, το ναυτικό διέθετε 249 υποβρύχια, ενώ τον Ιούλιο του 1942 ο αριθμός τους ανήλθε σε 330 (εκ των οποίων τα 138 βρίσκονταν σε δράση).

Η συντήρηση των υποβρυχίων δεν ήταν εύκολη. Για κάθε 60 ημέρες περιπολίας απαιτούνταν 40 ημέρες παραμονής σε λιμένα. Μετά από μία περιπολία, χρειαζόνταν εργασίες συντήρησης διάρκειας 28 ημερών. Μετά από τρεις περιπολίες, η συντήρηση απαιτούσε 42 ημέρες, ενώ μετά από 15 μήνες υπηρεσίας χρειαζόντουσαν 90 ημέρες συντήρησης. Επιπλέον, για κάθε υποβρύχιο απαιτούνταν 175 εργαζόμενοι, εκ των οποίων οι 50 ήταν Γάλλοι εργάτες.

Τα παραπάνω στοιχεία δεν περιλαμβάνουν υποβρύχια που είχαν υποστεί ζημιές από εχθρική δράση. Η εξέλιξη του υποβρυχιακού πολέμου παρουσιάζεται στον Πίνακα 3.

¹¹Βλ. Walsh (2000, p. 145) και Ταγάρης (1971, σ. 24).

Πίνακας 3. Απώλειες Εμπορικού Ναυτικού Συμμάχων (1939–1945)

Έτος	Αριθμός Πλοίων Στον Ατλαντικό	Τοννάζ Στον Ατλαντικό	Αριθμός Πλοίων (άλλες θάλασσες)	Τοννάζ (άλλες θάλασσες)
Σεπτ. -Δεκ. 1939	220	755.531	1	706
1940	1.007	3.654.511	52	525.162
1941	875	3.295.819	424	1.035.729
1942	1.170	6.150.340	492	1.638.528
1943	363	2.170.410	244	1.219.724
1944	117	505.759	88	539.870
Ιαν-Μάιος 1945	91	366.777	6	44.350
Ιούνιος- Αύγουστ. 1945	-	-	6	25.888
Γενικό Σύνολο	3.843	16.899.147	1.250 (1.244)	5.029.957 (5.004.069)

Πηγή: Ellis (1995, pp. 266-268). Οι απώλειες αναφέρονται σε μηνιαία βάση. Αριθμοί σε παρένθεση αναφέρονται στις συνολικές απώλειες της περιόδου Σεπτεμβρίου 1939 - Μαΐου 1945, δηλαδή μέχρι τη συνθηκολόγηση της Γερμανίας.

Στη διάρκεια του πολέμου στον Ατλαντικό, οι Σύμμαχοι έχασαν 3.843 πλοία εκτοπίσματος περίπου 16,9 εκατ. τόνων. Αν προστεθούν οι απώλειες άλλων 1.250 πλοίων συνολικού τονάζ 5,02 εκατ. τόνων, τότε οι συνολικές συμμαχικές απώλειες φθάνουν στα 5.093 πλοία εκτοπίσματος 21.929.104 τόνων.

Την περίοδο 1939–1941 (συνολικά 28 μήνες πολέμου), τα γερμανικά υποβρύχια βυθίζουν 2.579 πλοία συνολικού εκτοπίσματος 9.267.458 τόνων. Όμως το 1942 (12 μήνες) βυθίζουν 1.662 πλοία συνολικού εκτοπίσματος 7.788.868 τόνων, καθιστώντας εμφανή την πίεση στον εφοδιασμό της Βρετανίας.

Στο μέτωπο της Μεσογείου, η Luftwaffe ανανέωσε τις επιθέσεις στη Μάλτα (περίοδο Ιανουαρίου–Αυγούστου), ενώ παράλληλα παρείχε υποστήριξη στις μαχόμενες δυνάμεις της Αφρικής. Ειδικά εναντίον της Μάλτας, το Δεκέμβριο του 1941 υπήρχαν 200 γερμανικά αεροπλάνα στη Σικελία, και στις αρχές Απριλίου του 1942 ο αριθμός είχε αυξηθεί σε 425 (εκ των οποίων 115 μονοκινητήρια καταδιωκτικά, 190 βομβαρδιστικά και 30 Στούκας).

Στα μέσα Ιανουαρίου πραγματοποιήθηκαν σε μία ημέρα 65 επιθέσεις εναντίον του νησιού, και μέχρι την 21η Μαρτίου η Μάλτα δεχόταν 50 αεροπορικές επιδρομές ημερησίως. Στις 21 Μαρτίου, το νησί ξαφνικά δέχθηκε 300 επιδρομές σε μία ημέρα και 841 τόνους βόμβες. Μέχρι τις αρχές Απριλίου είχαν καταστραφεί περισσότερα από 15.500 κτήρια, είχαν φονευθεί 1.000 κάτοικοι και άλλοι 4.500 είχαν τραυματισθεί.

Μετά την επίθεση της 21ης Μαρτίου, ο ημερήσιος αριθμός επιδρομών αυξήθηκε στις 130 μέχρι την 19η Απριλίου. Στις 20 Απριλίου πραγματοποιήθηκαν 325 επιδρομές. Συνολικά, την περίοδο Ιανουαρίου–Μαΐου, το μέτωπο της Μάλτας απορρόφησε 400 αεροπλάνα της Luftwaffe, ενώ οι συνολικές απώλειες ήταν περίπου 500 αεροπλάνα για όλη την περίοδο.

Μόνο την περίοδο 20 Μαρτίου–28 Απριλίου, η Luftwaffe πραγματοποίησε 11.819 επιδρομές και έριξε 6.557 τόνους βόμβες, εκ των οποίων οι 3.150 στην πρωτεύουσα Βαλέτα. Οι γερμανικές απώλειες τη συγκεκριμένη περίοδο ήταν 173 αεροπλάνα. Συνολικά, την περίοδο Ιανουαρίου–Νοεμβρίου 1942, η Luftwaffe πραγματοποίησε 25.940 αποστολές πάνω από τη Μάλτα, οι οποίες περιλάμβαναν: 6.482 ημερήσιους βομβαρδισμούς, 1.797 νυχτερινούς βομβαρδισμούς, 536 αναγνωριστικές πτήσεις, 10.975 συνοδευτικές πτήσεις καταδιωκτικών, 698 προσβολές αεροδρομίων και 5.435 ποντίσεις ναρκών.¹² Η ιταλική αεροπορία είχε μικρή συνεισφορά και, συνολικά, μεταξύ 1 Ιανουαρίου και 8 Νοεμβρίου απώλεσε 100 αεροπλάνα πάνω από τη Μάλτα.¹³

Στην Άπω Ανατολή, η Ιαπωνία εξακολουθεί την επιθετική πολιτική της. Την 1η Ιανουαρίου καταλήφθηκε η Μανίλα, η πρωτεύουσα των Φιλιππίνων, και στις 19 Ιανουαρίου το Βόρνεο. Η μεγαλύτερη νίκη στη ξηρά ήταν η κατάληψη της Σιγκαπούρης στις 15 Φεβρουαρίου 1942, όπου η Βρετανία υπέστη τη μεγαλύτερη ήττα στη στρατιωτική της ιστορία. Η πτώση της Σιγκαπούρης οδήγησε σε αιχμαλωσία 138.708 ανδρών του βρετανικού στρατού, αν και οι μάχιμοι δεν ξεπερνούσαν τις 22.000 άνδρες.

Παράλληλα, 10.000 τραυματίες και ασθενείς βρίσκονταν στις 1.000 κλίνες του νοσοκομείου Alexandra της πόλης, το οποίο δεν διέθετε νερό. Στο νοσοκομείο εισέβαλαν 14.000 Ιάπωνες στρατιώτες και σκότωσαν πάνω από 300 άτομα (ασθενείς, γιατρούς και νοσηλευτικό προσωπικό). Ήταν η μεγαλύτερη παράδοση και ταπείνωση στην ιστορία του βρετανικού στρατού.

Η Βρετανία είχε απωλέσει μία από τις ακριβότερες και πλέον σύγχρονες ναυτικές της βάσεις, αφού η Βάση της Σιγκαπούρης είχε ολοκληρωθεί τον Ιούλιο του 1938 με κόστος £63.000.000. Παράλληλα, για να αποφευχθεί η κατανάλωση αλκοόλ από τους νικητές, οι οποίοι θα μπορούσαν να προχωρήσουν σε βιαιοπραγίες κατά του τοπικού πληθυσμού, οι Βρετανοί κατέστρεψαν 1.500.000 φιάλες κρασιού, ούισκι και άλλων ποτών, καθώς και 220.000–250.000 λίτρα σαμσού (τοπικού οινοπνευματώδους από ρύζι).

Οι ιαπωνικές απώλειες στην εκστρατεία των 73 ημερών εναντίον της Σιγκαπούρης ήταν μόλις 3.507 νεκροί και 6.150 τραυματίες.¹⁴ Στη θάλασσα, μια ακόμα μεγάλη νίκη ήταν η ναυμαχία της Ιάβας (27–28 Φεβρουαρίου), στην οποία ένας συνδυασμένος αμερικανικός, βρετανικός, αυστραλιανός και ολλανδικός στόλος έχασε 11 από τα 14 πλοία του, χωρίς να βυθισθεί ούτε ένα ιαπωνικό πολεμικό.¹⁵ Μεταξύ 5ης και 9ης Απριλίου 1942, το ιαπωνικό ναυτικό κατέγραψε ακόμη έναν θρίαμβο στον Ινδικό Ωκεανό. Χωρίς καμία απώλεια, βύθισε 1 βρετανικό αεροπλανοφόρο, 2 καταδρομικά, 2 αντιτορπιλικά και 1 κορβέτα. Οι Σύμμαχοι έχασαν περίπου 300 αεροπλάνα όλων των τύπων, ενώ οι Ιάπωνες μόλις 90.¹⁶

¹²Βλέπε: 1) Public Record Office (2001, σσ: 134-135), 2) Hooton (1990, σσ: 210-212), και 3) Boog et al. (2001, p. 656).

¹³Για αναλυτική παρουσίαση της ιταλικής συμμετοχής, βλ. Neulen (2000, pp. 53-55).

¹⁴Βλ. Miquel (1992, σελ. 19) και Βουρλιώτης (2001, σσ: 34-43).

¹⁵Βλ. Barkley (1974, σσ. 1.857-1.864). Ο Ellis (1993, p. 264) αναφέρει ότι οι απώλειες των Συμμάχων ήταν 2 καταδρομικά και 3 αντιτορπιλικά, έναντι κανενός βυθισθέντος ιαπωνικού πολεμικού. Βλ. επίσης Φαγκρίδας (1999, σσ: 50-57).

¹⁶Βλ. Barkley (1974). Ο Ellis (1993, p. 264) αναφέρει ότι οι απώλειες των Συμμάχων ήταν 2 καταδρομικά και 1 αντιτορπιλικό.

Μετά την κατάληψη της Σιγκαπούρης, ολόκληρη η νοτιοανατολική Ασία βρισκόταν υπό τον έλεγχο της Ιαπωνίας. Στις 8 Μαρτίου, 35.000 στρατιώτες εισήλθαν στη Ραγκούν και κατέλαβαν τις τεράστιες πετρελαιοπηγές της Ζενανγιουνγκ, στα περίχωρα της πόλης. Παράλληλα, ολόκληρη η Βιρμανία—περιοχή που εκείνη την εποχή παρήγαγε το 10% της παγκόσμιας παραγωγής βολφράμιου—βρέθηκε υπό ιαπωνικό έλεγχο.

Η βρετανική πλευρά, ωστόσο, εξακολουθούσε να μάχεται. Ειδικότερα, μετά την πτώση της Ραγκούν, οι Βρετανοί συγκέντρωσαν 60.000 άνδρες και μετέφεραν από τη Μέση Ανατολή 1.590 αεροπλάνα εναντίον της 15ης ιαπωνικής στρατιάς. Παρά τις προσπάθειες αυτές, οι ιαπωνικές δυνάμεις μέχρι τα μέσα Απριλίου κατέλαβαν τις πετρελαιοπηγές του Ζενανγιουνγκ, ενώ στις 1 Μαΐου κατέλαβαν το Λάσιο (Λάσα). Είχε προηγηθεί, μεταξύ 26 και 30 Απριλίου, η βρετανική υποχώρηση, κατά την οποία τα βρετανικά στρατεύματα κάλυψαν 320 χλμ. μέσα σε τέσσερις ημέρες.¹⁷

Στις 11 Μαρτίου 1942, οι Αμερικανοί εκκένωσαν τις Φιλιππίνες, και η τελευταία αντίσταση κάμφθηκε μέχρι την 6η Μαΐου. Ο απολογισμός ήταν τραγικός: 30.000 Αμερικανοί και 110.000 Φιλιππινέζοι σκοτώθηκαν ή αιχμαλωτίστηκαν, ενώ οι ιαπωνικές απώλειες ήταν μόλις 12.000 άνδρες.¹⁸

Στις 19–20 Φεβρουαρίου κατακτήθηκαν τα νησιά Μπαλί και Τιμόρ. Την ίδια ημέρα (19 Φεβρουαρίου) βομβαρδίστηκε το λιμάνι του Ντάργουν από 242 ιαπωνικά αεροπλάνα (81 торπιлоплана Nakajima, 71 βομβαρδιστικά καθέτου εφορμήσεως Aichi Val, 54 βομβαρδιστικά Mitsubishi G3M και G4M και 36 καταδιωκτικά Zero A6M). Οι Σύμμαχοι διέθεταν μόλις 11 αμερικανικά μαχητικά P-40 για την αναχαίτιση των εισβολέων και απώλεσαν 23 αεροπλάνα, ενώ 10 πλοία υπέστησαν ζημιές και 651 άνθρωποι σκοτώθηκαν ή τραυματίστηκαν.

Στις 30 Μαρτίου πραγματοποιήθηκαν οι πρώτες αποβάσεις εναντίον ορισμένων εκ των νησιών του Σολομώντα, και στις 4 Μαΐου καταλήφθηκαν δύο σημαντικοί νήσοι του ανωτέρου συμπλέγματος: Τουλάγκι και Γκαβούτου.¹⁹

Σε λίγες εβδομάδες, ο στρατός της Ιαπωνίας είχε φτάσει στα σύνορα της Ινδίας και το ναυτικό της στις ακτές της Αυστραλίας. Ήταν ένας απίστευτος θρίαμβος, ο οποίος γινόταν ακόμα μεγαλύτερος αν ληφθεί υπόψη ότι ο στρατηγικός στόχος της κατοχής του πετρελαίου των Ολλανδικών Ανατολικών Ινδιών είχε επιτευχθεί.

Η παραγωγή πετρελαίου της νοτιοανατολικής Ασίας το 1940 ήταν 65,1 εκατ. βαρέλια. Παρά τις καταστροφές των πετρελαιοπηγών στη Σουμάτρα και στο Μπαλίκπαπάν, η παραγωγή συνέχιζονταν. Το 1942 οι Ιάπωνες κατάφεραν να αντλήσουν 25,9 εκατ. βαρέλια, ενώ το 1943 είχαν φτάσει στο 75% της παραγωγής του 1940 (49,6 εκατ. βαρέλια).

Τους πρώτους τρεις μήνες του 1943, οι ιαπωνικές εισαγωγές πετρελαίου αυξήθηκαν στο 80% του μεγέθους των αντίστοιχων εισαγωγών του 1941, προ του αμερικανικού εμπάργκο. Παράλληλα, ο ιαπωνικός στόλος μπορούσε να χρησιμοποιεί τα τοπικά αποθέματα και κέντρα εφοδιασμού για τις ανάγκες του. Μέχρι να επανέλθει η παραγωγή του 1942 στα υψηλότερα επίπεδα, οι Ιάπωνες προχώρησαν με μεγάλη επιτυχία στην ανεύρεση νέων κοιτασμάτων στην κεντρική Σουμάτρα (πηγή: Μηνάς), τα οποία ήταν τα μεγαλύτερα κοιτάσματα μεταξύ Καλιφόρνιας και Μέσης Ανατολής.²⁰

¹⁷Βλ. Κουφογιώργος (2008, σ. 61).

¹⁸Βλ. Garibaldi (2002) και Καμπούρης (2002).

¹⁹Βλ. Κουφογιώργος, Γ. Χ. (2008, σσ. 65-66).

²⁰Βλ. Yergin (1992, p. 356).

Η έκταση της νίκης σε σχέση με το κόστος αποτέλεσε ακόμη έναν θρίαμβο. Μεταξύ 8ης Δεκεμβρίου 1941 και 30ης Απριλίου 1942, στο κεντρικό και νοτιοδυτικό Ειρηνικό και στη νοτιοανατολική Ασία, οι Ιάπωνες απώλεσαν μόλις 32 πολεμικά πλοία εκτοπίσματος 61.170 τόνων, 18 βοηθητικά εκτοπίσματος 90.931 τόνων, 13 μεταγωγικά του στρατού εκτοπίσματος 72.488 τόνων και 7 εμπορικά εκτοπίσματος 29.694 τόνων — απώλειες που καλύφθηκαν από τα αιχμαλωτισμένα πλοία των Συμμάχων.²¹ Παρά την πίεση σε όλα τα μέτωπα, η Βρετανία θα ανταπεξέλθει.

Στρατιωτική πίεση προς ΕΣΣΔ

Το γερμανικό σχέδιο για μια επίθεση στο ανατολικό μέτωπο, η οποία θα οδηγούσε σε καταστροφή της ΕΣΣΔ, είχε προετοιμαστεί από καιρό. Αρχικά υπήρχαν τρία διαφορετικά σχέδια, αλλά ο Χίτλερ, με προσωπική παρέμβαση, αποφάσισε, για άλλη μια φορά, ένα σχέδιο που είχε άμεση σχέση με την οικονομία.

Όπως ακριβώς οι εκστρατείες εναντίον της Νορβηγίας, της Ελλάδας και της Ουκρανίας είχαν λάβει χώρα για καθαρά οικονομικούς λόγους —προστασία σιδηρομεταλλευμάτων σκανδιναβικών χωρών και εξασφάλιση θαλάσσιων διαδρομών, προστασία πετρελαιοπηγών Πλοεστίου, κατοχή του σιτοβολώνα της ΕΣΣΔ— έτσι και τώρα η απόφαση είχε καθαρά οικονομικό στόχο.

Οι στρατηγοί του Χίτλερ, αλλά και ο Στάλιν, θεωρούσαν ότι η επίθεση θα έπρεπε να επαναληφθεί εναντίον της Μόσχας. Όμως ο Χίτλερ είχε την προσοχή του στο πετρέλαιο του Καυκάσου, στα ορυχεία άνθρακα στην ανατολική περιοχή του Ντονέζ, στις καλλιεργούμενες εκτάσεις νότια του Κάτω Δον και στα μεγάλα αποθέματα μαγγανίου της Γεωργίας, κοντά στη Τσιαρούρα. Παράλληλα, η κατοχή του Καυκάσου θα άνοιγε το δρόμο για το πετρέλαιο της Μέσης Ανατολής και της Ινδίας.²²

Πίνακας 4. Εξέλιξη Σοβιετικού Στρατιωτικού Εξοπλισμού, Ιανουάριος–Δεκέμβριος 1942

Τύπος οπλισμού	Διαθέσιμα 1-01-1942	Ένταξη σε υπηρεσία 1942	Σύνολο 1942	Απώλειες 1942	% του γενικού συνόλου
Ντουφέκια	3.760.000	4.040.000	7.800.000	2.180.000	27,9%
Υποπολυβόλα	100.000	1.560.000	1.660.000	550.000	33,1%
Πολυβόλα	113.200	238.200	351.400	106.100	30,19%
Αντιαρματικά πυροβόλα	5.300	20.500	25.800	11.500	44,5%
Αντιαεροπορικά πυροβόλα	7.900	6.800	14.700	1.600	10,8%
Πυροβόλα	18.900	30.100	49.000	12.300	25,1%
Όλμοι	38.000	230.000	268.000	82.000	30,59%
Συστήματα Κατιούσα (*)	1.000	3.300	4.300	700	16,27%
Βαρέα άρματα μάχης	600	2.600	3.200	1.200	37,5%

²¹Βλ. Willmott (1999, p. 65).

²²Οι τελευταίοι αυτοί στόχοι είχαν μακροπορόθεσμο χαρακτήρα. Βλ. Magenheimer (2002, p. 138).

Μεσαία άρματα μάχης	800	13.400	14.200	6.600	46,47%
Ελαφρά άρματα μάχης	6.300	11.900	18.200	7.200	39,56%
Καταδιωκτικά αεροπλάνα	7.900	10.700	18.600	7.000	37,63%
Αεροπλάνα εγγύς υποστήριξης (**)	400	7.200	7.600	2.600	34,2%
Βομβαρδιστικά αεροπλάνα	3.700	4.100	7.800	2.500	32,05%
Οχήματα	318.000	153.000	471.000	66.000	14%
Ασύρματοι	19.000	27.000	46.000	7.000	15,2%

Πηγή: Mawdsley (2005, p. 47). Οι αριθμοί έχουν στρογγυλοποιηθεί, οι αεροπορικές απώλειες συμπεριλαμβάνουν και τα ατυχήματα, επίσης συμπεριλαμβάνονται οι παραδόσεις οπλικών συστημάτων από τις ΗΠΑ (Lend-Lease).

Σημειώσεις: *πολλαπλοί εκτοξευτές ρουκετών, **αναφέρεται στα αεροπλάνα τύπου Στούρμμοβικ (Shturmoviki).

Ο γερμανικός σχεδιασμός είχε ως στόχο την αποκοπή της ΕΣΣΔ από τα πετρέλαια του Καυκάσου, τα οποία προμήθευαν το 90% του πετρελαίου της χώρας. Ο Χίτλερ υπολόγιζε ότι, μετά από αυτή την εξέλιξη, η δυνατότητα της ΕΣΣΔ να συνεχίσει τις εχθροπραξίες θα έπαυε να υφίσταται. Τα στοιχεία για την περίοδο Ιανουαρίου–Δεκεμβρίου 1942 παρουσιάζονται στον Πίνακα 4.

Τα στοιχεία του Πίνακα 4 δείχνουν την τεράστια αλλαγή που σημειώθηκε κατά τη διάρκεια του 1942. Ειδικότερα, σε όλες τις κατηγορίες οπλικών συστημάτων, η πολεμική βιομηχανία μπορούσε να παράγει αριθμούς υψηλότερους σε σχέση με τις απώλειες που προξενούσαν τα γερμανικά στρατεύματα.

Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τον οπλισμό που είχε απομείνει από το 1941, έδινε στον Ερυθρό Στρατό και στην Ερυθρά Αεροπορία σημαντικό πλεονέκτημα τον Ιανουάριο του 1943. Έτσι, ο αριθμός του απωλεσθέντος υλικού, αν και σε απόλυτους αριθμούς εξακολουθούσε να είναι υψηλός, σε ποσοστό μειωνόταν δραματικά σε σχέση με το 1941. Ενώ το 1941 απωλέσθησαν το 56,3% των πυροβόλων, το 1942 οι απώλειες περιορίστηκαν μόλις στο 25%. Αντίστοιχες ποσοστιαίες μειώσεις παρατηρούνται και στις υπόλοιπες κατηγορίες υλικού.

Το πλεονέκτημα αυτό ενισχύεται από το γεγονός ότι οι γερμανικές απώλειες σε υλικό το 1942 ήταν υψηλότερες απ' ό,τι το 1941. Υπό αυτές τις συνθήκες, η ΕΣΣΔ κατάφερε να αντέξει τη στρατιωτική πίεση.

Επίλογος

Οι χώρες του Άξονα γνώριζαν ότι, εντός του 1942, είχαν την ευκαιρία να εκμεταλλευτούν το παράθυρο τρωτότητας στο οποίο ήταν εκτεθειμένοι οι Σύμμαχοι. Από την άλλη πλευρά, η πρόκληση για τους Συμμάχους ήταν να αντισταθούν στις επιθέσεις του Άξονα και, αφού τις αποκρούσουν, να περάσουν σε αντεπίθεση από το 1943, εκμεταλλευόμενοι τη δημογραφική, οικονομική και βιομηχανική τους υπεροχή.

Πράγματι, το 1942 θα ήταν το έτος που θα έκρινε τον πόλεμο, έναν πόλεμο ο οποίος πλέον είχε γίνει παγκόσμιος. Από τη μία πλευρά υπήρχε η ανερχόμενη

συμμαχία του Άξονα, η οποία για μία δεκαετία (1931–1941) είχε προχωρήσει σε μεγάλες νίκες. Η συμμαχία αυτή προσπαθούσε να επιβάλει μια νέα παγκόσμια τάξη δια των όπλων, με κύριο στόχο τις πλουτοπαραγωγικές πηγές του πλανήτη.

Από την άλλη πλευρά, η “Μεγάλη Συμμαχία” των αγγλοσαξονικών ναυτικών δυνάμεων (Μ. Βρετανία–ΗΠΑ) και της χερσαίας δύναμης της ΕΣΣΔ είχε ως στόχο την προάσπιση της κυριαρχίας της και των πλουτοπαραγωγικών πηγών του πλανήτη. Είναι χαρακτηριστικό ότι, πλέον, πάνω από το 90% της παγκόσμιας παραγωγής πετρελαίου βρισκόταν υπό τον έλεγχο των Συμμάχων. Ο Άξονας, αντίθετα, είχε υπό τον έλεγχό του μόλις το 3% της παγκόσμιας παραγωγής και το 4% της δυνατότητας διύλισης.²³

Αντίστοιχες σκέψεις με αυτές των Συμμάχων επικρατούσαν σε Βερολίνο και Ρώμη. Τα γεγονότα του Ιουνίου και του Δεκεμβρίου 1941 δεν ήταν ούτε τυχαία ούτε αποτέλεσμα μιας δήθεν ανεξάρτητης στρατηγικής μεταξύ των δυνάμεων του Άξονα. Είχαν προμελετηθεί και προαποφασιστεί από τον ίδιο τον Αδόλφο Χίτλερ μήνες νωρίτερα. Έτσι, ο Χίτλερ ανέτρεπε την επιτυχημένη γερμανική στρατηγική της περιόδου 1936–1941.

Ειδικότερα, ενώ η στρατηγική των προηγούμενων ετών θεωρούσε ότι η νίκη μπορούσε να επιτευχθεί μετά από σημαντικούς αλλά κεραυνοβόλους πολέμους και χρονικά σύντομες συγκρούσεις, η στρατηγική του 1941 θεωρούσε ότι η Γερμανία είχε ενισχυθεί ικανοποιητικά ώστε να έχει καλές πιθανότητες επιτυχίας εναντίον των αγγλοαμερικανικών δυνάμεων. Ουσιαστικά, ενώ την περίοδο 1936–1941 η γερμανική πλευρά υιοθέτησε το δόγμα των τοπικά και χρονικά περιορισμένων πολέμων, το Δεκέμβριο του 1941 ήταν φανερό ότι τόσο το Βερολίνο όσο και το Τόκιο και η Ρώμη είχαν αλλάξει τη στρατηγική του Άξονα.

Μέχρι το 1940, οι χώρες του Άξονα είχαν ακολουθήσει τη στρατηγική της ελεγχόμενης σύγκρουσης/περιορισμένου πολέμου (limited warfare) με χώρες αδύναμες, με σκοπό την αύξηση της ισχύος τους. Το Βερολίνο, όμως, θεωρούσε ότι, έχοντας υπό τον έλεγχό του τη δυτική και τη νοτιοανατολική Ευρώπη, μπορούσε να προχωρήσει σε νικηφόρο κεραυνοβόλο πόλεμο κατά της ΕΣΣΔ (Ιούνιος). Αντίθετα, μετά το Μάρτιο του 1941, οι σχεδιασμοί και οι απαιτήσεις του Άξονα για νίκη προϋπέθεταν την πιστή εφαρμογή του δόγματος του ολοκληρωτικού πολέμου, αφού σχεδιαζόταν η μετατροπή της περιφερειακής σύρραξης στην Ευρώπη και την Ασία σε παγκόσμια.

Πρόκειται για μεγαλειώδες λάθος αποκλειστικά του ηγέτη. Ο Χίτλερ νομίζει εσφαλμένα ότι μπορεί να υποτάξει την ΕΣΣΔ σε μικρό χρονικό διάστημα. Όταν, στις 5 Δεκεμβρίου 1941, αρχίζει η σοβιετική αντεπίθεση, είναι βέβαιο ότι ο σχεδιασμός για έναν σύντομο πόλεμο με την ΕΣΣΔ είχε αποτύχει. Υπό αυτές τις συνθήκες, έπρεπε να αποφευχθεί η εμπλοκή των ΗΠΑ στον πόλεμο. Αντί να ακυρωθεί το Περλ Χάρμπορ, αυτό γίνεται πραγματικότητα, και στις 11 Δεκεμβρίου η Γερμανία είναι αυτή που κηρύσσει τον πόλεμο στις ΗΠΑ, ενώ το σχέδιό της για γρήγορη υποταγή της ΕΣΣΔ έχει αποτύχει.

Ενώ τον Ιούνιο του 1941 η Γερμανία είχε να αντιμετωπίσει μόνο τη βρετανική ισχύ, το Δεκέμβριο έχει να αντιμετωπίσει τις συνδυασμένες οικονομικές, δημογραφικές και τεχνολογικές δυνάμεις ΗΠΑ–ΕΣΣΔ–Βρετανίας, οι οποίες υπερτερούν του Άξονα,

²³Βλ. Overy (1995, p. 228).

έστω κι αν αυτός έχει θέσει υπό τον έλεγχό του μεγάλο τμήμα της Ευρώπης, της Αφρικής και της Ασίας. Την περίοδο 1943–1945, η συμμαχική αντεπίθεση σε όλα τα μέτωπα θα οδηγήσει στην πλήρη και ολοκληρωτική ήττα και κατάρρευση του Άξονα.

Βιβλιογραφία

- Barkley, G. (1974). Ο Ήλιος που Ανέτειλλε. In I. Παρνέλλ (Ed.), *Ιστορία του 20ου Αιώνας* (τ. 5). Χρυσός Τύπος.
- Boog, H., Rahn, W., Stumpf, R., & Wegner, B. (Eds.). (2001). *Germany and the Second World War: Volume VI – The Global War: Widening of the Conflict into a World War and the Shift of the Initiative 1941–1943*. Oxford University Press.
- Βουρλιώτης, Σ. (2001, Αύγουστος). Η Πτώση της Σιγκαπούρης. *Στρατιωτική Ιστορία*, (60), 34–43.
- Elleinstein, J. (1977). *Ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης* (Τόμος Β). Αθήνα: Θεμέλιο.
- Ellis, J. (1993). *The World War II Databook: The Essential Facts and Figures for All the Combatants*. Aurum Press.
- Fowler, W. (2003). *Russia 1941–1942* (Blitzkrieg No. 3). Ian Allan Publishing.
- Garibaldi, L. (2002). *Οι πόλεμοι του 20ου αιώνα* (pp. 229–230). Καρακωτσόγλου.
- Hooton, E. R. (1999). *Eagle in flames: The fall of the Luftwaffe* (pp. 210–212). Brockhampton Press.
- Καμπούρης, Ν. (2002, Μάιος). Η Κατάκτηση της Βιρμανίας από τους Ιάπωνες. *Στρατιωτική Ιστορία*, (69), 60–67.
- Koranski, T. J. (2001). *Barbarossa victims: Luftwaffe kills in the East*. Mushroom Model Publications.
- Κουφογιώργος, Γ. Χ. (2008). *Οι φλόγες του πολέμου: Η πραγματική ιστορία του Β' ΠΠ* (Τόμ. 6). Αθήνα: Περισκόπιο.
- Κυριαζής, Ν. (1986, Σεπτέμβριος). Ο Αεροπορικός Βαρβαρόσσα. *Ιστορία*, 219, 72–85.
- Κυριαζής, Ν. (1991, Απρίλιος). Τα τανκς της Επιχείρησης Βαρβαρόσσα. *Ιστορία*, (274), 12–19.
- Λάζαρης, Α. (1990, Ιούνιος). Η Επιχείρηση Βαρβαρόσσα. *Αμυνα & Τεχνολογία*, (28), 46–53.
- Magenheimer, H. (2002). *Hitler's war: Germany's key strategic decisions 1940–1945*. Cassell & Co.
- Mawdsley, E. (2005). *Thunder in the East: The Nazi-Soviet War 1941–1945*. Hodder Arnold.
- Miquel, P. (1992, Μάιος). Η Πτώση της Σιγκαπούρης. *Ιστορία*, (287), 12–19.
- Murray, W. (2003). *Strategy for defeat: The Luftwaffe 1933–1945*. Eagle Editions.
- Neulen, H. W. (2000). *In the skies of Europe: Air forces allied to the Luftwaffe 1939–1945*. Crowood.
- Overly, R. (1999). *Russia's War*. Penguin Books.
- Παπανίκος, Γ. Θ. (2026). [Οι επιπτώσεις του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ](#). *Αθηναϊκό Ακαδημαϊκό Περιοδικό*, 6(1), 1–28.
- Practor, D. M. (1974). Βαρβαρόσσα. Στο I. Παρνέλλ (Επιμ.), *Ιστορία του 20ου Αιώνας* (Τόμος 5, σελ. 1.816–1.827). Χρυσός Τύπος.
- Public Record Office. (2001). *The rise and fall of the German air force 1933–1945* (pp. 134–135). Public Record Office.
- Ταγάρης, Α. (1971, Μάρτιος). Η Εκστρατεία της Βέρμαχτ στη Ρωσία. *Ιστορία*, (33), 22–41.
- Trevor-Roper, H. R. (Ed.). (2004). *Hitler's War Directives 1939–1945*. Birlinn Ltd.
- Φαγκρίδας, Α. (1999, Μάρτιος). Η Ναυμαχία της Θάλασσας της Ιάβας. *Στρατιωτική Ιστορία*, (31), 50–57.
- Walsh, S. (2000). Land Warfare in Europe 1939-1942. In S. Trew & G. Sheffield (Eds.), *100 years of conflict 1900–2000* (pp. 125-145). Sutton Publishing.

- Willmott, H. P. (1999). *The Second World War in the East*. Cassell & Co.
Yergin, D. (1992). *The prize: The epic quest for oil, money, and power*. Free Press.

German Grand Strategy 1939–1942: From Local to Global War

Ioannis-Dionysios Salavrakos

Assistant Professor, Hellenic Army Academy, Greece

The purpose of this presentation is to analyze the transformation of the war of 1939–1942 into a global conflict. Social phenomena can be analyzed in two ways. The first is the surface-level analysis of the moment, where war or economic development is attributed to the decisions of specific leaders. A leader, at a certain place and time, can lead a country to triumph or disaster. This approach sheds light on the “here and now” and is usually accepted by society. The second way of thinking focuses on long-term trends and changes. According to this view, historical events are the result of processes that develop over time: demographic, economic, military, technological, geopolitical, and cultural factors. The leader encounters these factors already shaped and can do little to change them in the short term. Population growth, GDP, or military power require decades to develop. In contrast, technology evolves more rapidly and can significantly influence the economy and military planning. Thus, the leader is not the absolute creator of history, but rather a manager of a framework that often constrains him. He may gain time through alliances or agreements, but maintaining power is difficult, since history shows that today’s victor may become tomorrow’s defeated.

Keywords: *World War II, Political and Diplomatic Background (1939–1941), Operation Barbarossa, Axis Strategy, Transformation of a Local War into a Global Conflict*

Επιστημονικό Άρθρο

Η Λησμονημένη Οδύσσεια: Οι Έλληνες στην Καρδιά της Ασίας

Οϊντίνποσα Πουλάτοβνα Ιμαμχοτζάεβα

Επίκουρη Διδάσκουσα Καθηγήτρια

Πανεπιστήμιο Πεννσυλβάνιας, Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής

Το παρόν άρθρο προσφέρει ένα παράθυρο στις βαθιές ιστορικές σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και Κεντρικής Ασίας. Εξετάζει τον τρόπο με τον οποίο ο Μέγας Αλέξανδρος επιδίωξε να διαμορφώσει έναν υβριδικό ελληνοκεντρασιατικό πολιτισμό μέσω στρατιωτικής κατάκτησης, στρατηγικών γάμων και της ίδρυσης πόλεων. Παράλληλα, διερευνά τη λιγότερο γνωστή εκδοχή ότι Ίωνες Έλληνες ενδέχεται να είχαν εγκατασταθεί στην Κεντρική Ασία πολύ πριν από την άφιξη του Αλεξάνδρου. Όταν ο Μακεδόνας βασιλιάς ξεκίνησε τις ανατολικές του εκστρατείες τον 4ο αιώνα π.Χ., πιθανότατα συνάντησε ήδη αντηχήσεις του δικού του πολιτισμού στις χώρες της Σογδιανής και της Βακτριανής. Ο Αλέξανδρος θεσμοποίησε αυτή την παρουσία, θέτοντας τα θεμέλια για το Ελληνο-Βακτριανό Βασίλειο. Το άρθρο εξετάζει αρχαιολογικά και νομισματικά τεκμήρια αυτής της πολιτισμικής σύνθεσης και αναλογίζεται πώς οι αρχαίες αυτές αλληλεπιδράσεις διαμόρφωσαν την ταυτότητα της περιοχής. Αναγνωρίζει επίσης τη συμβολή της σύγχρονης ελληνικής διασποράς, του προέδρου του Ελληνικού Πολιτιστικού Κέντρου, Κωνσταντίνου Πολίτη, καθώς και του Ουζμπέκου μελετητή Dilmurod Shararov, οι οποίοι συνέβαλαν στη διατήρηση και αναβίωση αυτής της λησμονημένης οδύσσειας. Συνδυάζοντας την ιστορική ανάλυση με την πολιτισμική μνήμη, το άρθρο αναδεικνύει μια ιστορία που δεν ξεκίνησε με την κατάκτηση, αλλά με τη σύνδεση.

Λέξεις κλειδιά: Μέγας Αλέξανδρος, Ιστορία, Ασιατική κουλτούρα, Πολιτιστική σύνθεση, Συγκρητισμός

Εισαγωγή

Το παρόν άρθρο διερευνά τις βαθιές και συχνά παραγνωρισμένες ιστορικές συνδέσεις μεταξύ Ελλάδας και Κεντρικής Ασίας, προσφέροντας μια νέα οπτική για την κληρονομιά του ελληνισμού πολύ πέρα από τον μεσογειακό χώρο. Σκοπός του είναι να εξερευνήσει την ελληνική παρουσία στην περιοχή από την αρχαιότητα — ενδεχομένως ακόμη και πριν από την άφιξη του Μεγάλου Αλεξάνδρου — μέσα από την ίδρυση του Ελληνο-Βακτριανού Βασιλείου, έως τα ίχνη αυτής της κληρονομιάς στη σύγχρονη πολιτισμική μνήμη.

Σύμφωνα με τον Κωνσταντίνο Πολίτη, πρόεδρο του Ελληνικού Πολιτιστικού Κέντρου, υφίσταται μια λιγότερο γνωστή παράδοση, σύμφωνα με την οποία Έλληνες βρίσκονταν στην Κεντρική Ασία ήδη πριν από 4.000 χρόνια. Οι πρώτοι

αυτοί άποικοι, οι οποίοι θεωρείται ότι ήταν Ίωνες από την περιοχή της σημερινής Τουρκίας, εξορίστηκαν λόγω πολιτικών συγκρούσεων και επανεγκαταστάθηκαν στην Ανατολή. Όταν ο Μέγας Αλέξανδρος έφθασε τον 4ο αιώνα π.Χ., πιθανότατα συνάντησε αυτές τις ελληνικές κοινότητες που ζούσαν ήδη στις χώρες της Σογδιανής και της Βακτριανής. Αυτή η οπτική επαναπλαισιώνει την εκστρατεία του Αλεξάνδρου όχι ως απαρχή της ελληνικής επιρροής στην Κεντρική Ασία, αλλά ως συνέχεια και διεύρυνση μιας προϋπάρχουσας ελληνικής παρουσίας.

Η Κεντρική Ασία διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στις ανατολικές εκστρατείες του Αλεξάνδρου. Οι περιοχές της Σογδιανής και της Βακτριανής, που αντιστοιχούν στο σημερινό Ουζμπεκιστάν και σε τμήματα του Αφγανιστάν και του Τατζικιστάν, δεν υπήρξαν μόνο στρατιωτικά απαιτητικές, αλλά και πολιτισμικά σημαντικές. Οι κατακτήσεις του Αλεξάνδρου εκεί χαρακτηρίστηκαν από σφοδρή αντίσταση, στρατηγικές συμμαχίες και συμβολικές πράξεις, όπως ο γάμος του με τη Σογδιανή ευγενή Ρωξάνη. Οι εκστρατείες αυτές έθεσαν τα θεμέλια για μια μοναδική σύνθεση ελληνικών και τοπικών παραδόσεων, η οποία κορυφώθηκε στο Ελληνο-Βακτριανό Βασίλειο — ένα ελληνιστικό κράτος που άνθησε επί αιώνες και άφησε πίσω του πλούσια αρχαιολογική και καλλιτεχνική κληρονομιά.

Το άρθρο αντλεί υλικό από ένα ευρύ φάσμα πηγών, από αρχαίους συγγραφείς όπως ο Αρριανός, ο Πλούταρχος και ο Στράβων έως σύγχρονους ιστορικούς όπως ο W.W. Tarn και ο Frank Holt. Ενσωματώνει επίσης προφορικές παραδόσεις και γνώσεις από μέλη της ελληνικής διασποράς, όπως ο Κωνσταντίνος Πολίτης, του οποίου το πάθος για την ιστορία συνέβαλε στη διατήρηση και επανερμηνεία αυτής της κοινής κληρονομιάς. Από κοινού, αυτές οι φωνές προσφέρουν μια πολυδιάστατη εικόνα ενός λησμονημένου κεφαλαίου στη συλλογική ελληνική ιστορική φαντασία.

Οι Εκστρατείες του Αλεξάνδρου στην Κεντρική Ασία

Οι εκστρατείες του Μεγάλου Αλεξάνδρου στην Κεντρική Ασία δεν αποτέλεσαν μόνο στρατιωτική επιχείρηση, αλλά και πολιτισμικό ορόσημο που διαμόρφωσε την περιοχή για αιώνες. Οι ανατολικές κατακτήσεις τον έφεραν σε επαφή με τις αρχαίες χώρες της Σογδιανής και της Βακτριανής, που αντιστοιχούν στη σημερινή Ουζμπεκιστάν, στο Τατζικιστάν και σε τμήματα του Αφγανιστάν. Αυτά τα εδάφη, πλούσια στο εμπόριο και στην παράδοση, έγιναν το πεδίο μιας από τις πιο πολύπλοκες και μακροχρόνιες φάσεις της ελληνιστικής επέκτασης.

Χρονολογική και Γεωγραφική Απεικόνιση των Εκστρατειών

Ο Αλέξανδρος εισήλθε στη Βακτριανή το 329 π.Χ., μετά τη διάσχιση του Ινδού ποταμού (Χίντου Κους), ακολουθώντας τις αποφασιστικές νίκες του κατά της Περσικής Αυτοκρατορίας. Από εκεί προχώρησε στη Σογδιανή, μια περιοχή γνωστή για τις οχυρωμένες πόλεις της, το ορεινό ανάγλυφο και τις σφοδρά ανεξάρτητες φυλές της. Οι εκστρατείες σε αυτές τις περιοχές διήρκεσαν έως το 327 π.Χ. και αποτέλεσαν από τις πιο παρατεταμένες και δύσκολες της καριέρας του.

Η κοιλάδα Φεργκάνα, που βρίσκεται εν μέρει στο σημερινό Ουζμπεκιστάν, ήταν γνωστή στους Έλληνες ως «Σερική» ή «Τρανσαξιανή». Πρόκειται για μια εύφορη

και στρατηγική περιοχή, η οποία αργότερα φιλοξένησε την πόλη Αλεξάνδρεια Εσχάτη («Αλεξάνδρεια η Τελευταία»), που ίδρυσε ο Αλέξανδρος ως στρατιωτικό και πολιτισμικό φυλάκιο. Η πόλη αυτή σήμαινε το βορειοανατολικότερο άκρο της αυτοκρατορίας του και συμβόλιζε την επιδίωξη να επεκταθεί η ελληνική επιρροή μέχρι τα όρια του τότε γνωστού κόσμου.

Στρατιωτικές Προκλήσεις και Στρατηγικές

Σε αντίθεση με τις παραταγμένες μάχες των προηγούμενων εκστρατειών, οι δυνάμεις του Αλεξάνδρου στην Κεντρική Ασία αντιμετώπισαν ανταρτοπόλεμο, τοπικές εξεγέρσεις και δύσβατο γεωγραφικό ανάγλυφο. Η πιο ισχυρή αντίσταση προήλθε από τον Σπιταμένη, έναν Σογδιανό ευγενή που ηγήθηκε μιας παρατεταμένης εξέγερσης κατά της μακεδονικής κυριαρχίας. Ο Αλέξανδρος απάντησε με έναν συνδυασμό στρατιωτικής καινοτομίας και ψυχολογικών τακτικών, διαιρώντας τον στρατό του σε μικρότερες, ευέλικτες μονάδες ικανές για ταχεία ανάπτυξη και χρησιμοποιώντας τη διπλωματία για να κερδίσει τους τοπικούς ηγέτες.

Ένα από τα πιο δραματικά επεισόδια υπήρξε η πολιορκία του Βράχου των Σογδιανών, ενός φαινομενικά απροσπέλαστου φρουρίου που υψωνόταν στην κορυφή ενός βράχου. Όταν οι υπερασπιστές κοροΐδευσαν τον Αλέξανδρο, ισχυριζόμενοι ότι μόνο άνδρες με φτερά θα μπορούσαν να τους προσεγγίσουν, αυτός διέταξε τα στρατεύματά του να αναρριχηθούν στους γκρεμούς τη νύχτα. Την επόμενη μέρα, οι υπερασπιστές παραδόθηκαν έκθαμβοι, πιστεύοντας ότι οι Μακεδόνες είχαν πραγματικά αποκτήσει φτερά. Το γεγονός αυτό έγινε σύμβολο της αμείωτης αποφασιστικότητας και στρατηγικής ευφυΐας του Αλεξάνδρου.

Ίδρυση Πόλεων και Πολιτισμική Ενσωμάτωση

Για να εδραιώσει τον έλεγχό του και να διαδώσει τον ελληνιστικό πολιτισμό, ο Αλέξανδρος ίδρυσε πολλές πόλεις σε όλη την Κεντρική Ασία. Η πιο διάσημη, η Αλεξάνδρεια Εσχάτη, χρησίμευσε ως στρατιωτική βάση, εμπορικό κέντρο και έδρα της ελληνικής διοίκησης. Οι πόλεις αυτές κατοικήθηκαν από βετεράνους Μακεδόνες και ντόπιους, δημιουργώντας τα πρώτα παραδείγματα πολιτισμικής σύνθεσης.

Μετά τον θάνατο του Αλεξάνδρου, πολλές από αυτές τις εγκαταστάσεις εξελίχθηκαν σε σημαντικά κέντρα του Ελληνο-Βακτριανού Βασιλείου, το οποίο άνθισε τον 3ο–2ο αιώνα π.Χ. Η ελληνική αρχιτεκτονική, η γλώσσα και η τέχνη συνδυάστηκαν με τις τοπικές παραδόσεις, όπως μαρτυρούν αρχαιολογικά ευρήματα — νομίσματα, επιγραφές και πολεοδομικά σχέδια. Η κληρονομιά αυτών των πόλεων ξεπερνούσε τα τείχη τους, επηρεάζοντας το εμπόριο, τη θρησκεία και τη διακυβέρνηση κατά μήκος του Δρόμου του Μεταξιού. Η ελληνιστική παρουσία στη Βακτριανή δεν υπήρξε επιβολή, αλλά αναβίωση αρχαίων δεσμών — περισσότερο επιστροφή παρά κατάκτηση.

Ο Γάμος του Αλεξάνδρου με τη Ρωξάνη

Ιστορικό Πλαίσιο του Γάμου

Το 327 π.Χ., κατά τη διάρκεια της εκστρατείας του στη Σογδιανή (σημερινό Ουζμπεκιστάν και Τατζικιστάν), ο Μέγας Αλέξανδρος παντρεύτηκε τη Ρωξάνη, κόρη ενός τοπικού βακτριανού ευγενούς, του Οξυάρτη. Ο γάμος αυτός τελέστηκε λίγο μετά τη δραματική κατάληψη του Βράχου των Σογδιανών από τον Αλέξανδρο, όπου η Ρωξάνη και η οικογένειά της είχαν βρει καταφύγιο. Η ένωση δεν ήταν απλώς ρομαντική· είχε βαθιά πολιτική σημασία. Μέσω του γάμου με την τοπική αριστοκρατία, ο Αλέξανδρος επιδίωκε να νομιμοποιήσει την κυριαρχία του στα νεοκατακτημένα εδάφη και να συμβολίσει τη σύνθεση του ελληνικού και του κεντρασιατικού κόσμου.

Η Ρωξάνη δεν υπήρξε παθητική φιγούρα σε αυτήν την ιστορία. Αρχαίες πηγές την περιγράφουν ως όμορφη, ευφυή και πολιτικά οξυδερκή. Ο γάμος της με τον Αλέξανδρο την ανύψωσε στη θέση της βασίλισσας, και αργότερα γέννησε έναν γιο, τον Αλέξανδρο Δ΄, ο οποίος αποτέλεσε προσωρινά τον συμβολικό κληρονόμο της αυτοκρατορίας μετά τον θάνατο του πατέρα του.

Συμβολισμός και Πολιτική Σημασία

Ο γάμος του Αλεξάνδρου με τη Ρωξάνη αποτέλεσε ισχυρή χειρονομία πολιτισμικής διπλωματίας. Σηματοδότησε καμπή στην προσέγγισή του για την οικοδόμηση της αυτοκρατορίας: δεν ήταν πλέον μόνο κατακτητής, αλλά άρχισε να προβάλλεται ως ενοποιητής Ανατολής και Δύσης. Η πράξη αυτή προανήγγειλε τους μετέπειτα «γάμους των Σούσων», κατά τους οποίους ο Αλέξανδρος διευθέτησε τους γάμους περισσότερων από εκατό αξιωματικών του με Περσίδες και γυναίκες της Κεντρικής Ασίας.

Αναπαράσταση σε Αρχαίες και Σύγχρονες Πηγές

Αρχαίοι ιστορικοί όπως ο Αρριανός, ο Πλούταρχος και ο Κούρτιος Ρουφός αναφέρουν τον γάμο, τονίζοντας τόσο τις ρομαντικές όσο και τις πολιτικές του διαστάσεις. Ο Αρριανός τον παρουσιάζει ως στρατηγική συμμαχία, ενώ ο Πλούταρχος προσθέτει πιο προσωπικό τόνο, περιγράφοντας τον θαυμασμό του Αλεξάνδρου για την ομορφιά και το πνεύμα της Ρωξάνης. Αργότερα, Ρωμαίοι και Βυζαντινοί συγγραφείς ρομαντικοποίησαν την ένωση, παρουσιάζοντάς την ως ιστορία αγάπης που υπερέβαινε τα πολιτισμικά όρια.

Στη σύγχρονη επιστημονική έρευνα, ο γάμος συχνά ερμηνεύεται ως υπολογισμένη κίνηση στο πλαίσιο της ευρύτερης αυτοκρατορικής στρατηγικής του Αλεξάνδρου. Παράλληλα, έχει εμπνεύσει καλλιτεχνικά και λογοτεχνικά έργα που διερευνούν θέματα αγάπης, εξουσίας και πολιτισμικής ανταλλαγής. Στην Κεντρική Ασία, ιδιαίτερα στο Ουζμπεκιστάν, η ιστορία της Ρωξάνης έχει αποκτήσει τοπική απήχηση — τιμάται όχι μόνο ως βασίλισσα, αλλά και ως γέφυρα ανάμεσα σε πολιτισμούς.

Το πρόσφατο αρχαιολογικό ενδιαφέρον για την περιοχή, σε συνδυασμό με προφορικές παραδόσεις και αφηγήσεις της διασποράς, έχει αναζωπυρώσει το ενδιαφέρον για την κληρονομιά της Ρωξάνης. Η ιστορία της συνεχίζει να γοητεύει ιστορικούς, καλλιτέχνες και μελετητές του πολιτισμού, λειτουργώντας ως υπενθύμιση ότι η αυτοκρατορία δεν οικοδομείται μόνο μέσω του πολέμου, αλλά και μέσω των ανθρώπινων σχέσεων.

Μαζικοί Γάμοι και Πολιτισμική Ενσωμάτωση

Οι Γάμοι της Σούσας: Πάνω από 100 Μακεδόνες Στρατιώτες Παντρεύονται Ντόπιες

Το 324 π.Χ., ο Μέγας Αλέξανδρος διοργάνωσε τους μεγαλοπρεπείς γάμους της Σούσας, κατά τους οποίους αυτός και πάνω από 90 αξιωματικοί του παντρεύτηκαν ευγενείς γυναίκες από την Περσία και την Κεντρική Ασία. Το γεγονός αυτό δεν ήταν μόνο ένα πολιτικό θέαμα, αλλά και μια συνειδητή ενέργεια αυτοκρατορικής στρατηγικής. Ο ίδιος ο Αλέξανδρος παντρεύτηκε τη Στατεΐρα, κόρη του Δαρείου Γ', και την Παρυσατίδα, κόρη του Αρταξέρξη Γ', ενώ οι στρατηγοί του ακολούθησαν το παράδειγμά του με γυναίκες από επιφανείς τοπικές οικογένειες. Οι γάμοι αυτοί σκόπευαν να συμβολίσουν την ενότητα Ανατολής και Δύσης υπό μία ενιαία, πολυπολιτισμική αυτοκρατορία.

Ωστόσο, αυτή η πολιτική διαγαμίας είχε βαθύτερες ρίζες — πιθανόν να υπήρχε ακόμη και πριν από την άφιξη του Αλεξάνδρου. Λέγεται ότι Έλληνες εξόριστοι από την Ιωνία (σημερινή δυτική Τουρκία) είχαν ενσωματωθεί με τις τοπικές κοινωνίες πολύ πριν από τις εκστρατείες του Αλεξάνδρου. Αν ισχύει, οι γάμοι της Σούσας δεν αποτέλεσαν την αρχή της ελληνικής ενσωμάτωσης στην Ανατολή, αλλά αναβίωση αρχαίων συγγενικών δεσμών — μια επανασύνδεση με μακρινούς ελληνικούς πληθυσμούς ήδη εγκατεστημένους στην περιοχή.

Πολιτικές Σύνθεσης και η Υποδοχή τους

Η ευρύτερη πολιτική του Αλεξάνδρου για πολιτισμική σύνθεση — που περιλάμβανε την υιοθέτηση περσικών ενδυμασιών, τον διορισμό τοπικών σατραπών και την προώθηση της διγλωσσίας — προκάλεσε αντιδράσεις μεταξύ των μακεδονικών του δυνάμεων. Πολλοί την θεώρησαν προδοσία της ελληνικής ταυτότητας. Ωστόσο, για τον Αλέξανδρο, αυτές οι πολιτικές ήταν ουσιώδεις για την οικοδόμηση μιας βιώσιμης αυτοκρατορίας. Ο γάμος του με τη Ρωξάνη, μια βακτριανή ευγενή, είχε ήδη θέσει προηγούμενο για την ένωση της ελίτ μέσω γάμων ως εργαλείο διπλωματίας και νομιμοποίησης.

Οι γάμοι της Σούσας επεκτείναν αυτήν την οπτική σε ολόκληρη την αυτοκρατορία. Αν και πολλοί από αυτούς τους γάμους ακυρώθηκαν μετά τον θάνατο του Αλεξάνδρου, ο συμβολικός τους αντίκτυπος διατηρήθηκε. Δείχναν την προθυμία να συνδυαστούν γενεαλογίες, παραδόσεις και πιστότητες, δημιουργώντας μια νέα ελίτ που δεν ήταν ούτε καθαρά ελληνική ούτε καθαρά περσική, αλλά κάτι ενδιάμεσο.

Μακροπρόθεσμες Δημογραφικές και Πολιτισμικές Επιπτώσεις

Παρά την αρχική αντίσταση, οι πολιτικές σύνθεσης του Αλεξάνδρου είχαν διαρκείς συνέπειες. Οι διαγαμίες και οι εγκαταστάσεις Ελλήνων στρατιωτών στην Κεντρική Ασία οδήγησαν στη δημιουργία υβριδικών κοινοτήτων, οι οποίες αποτέλεσαν τον πυρήνα του Ελληνο-Βακτριανού Βασιλείου. Αυτές οι κοινότητες διατήρησαν την ελληνική γλώσσα, την τέχνη και τις πολιτικές δομές, ενώ ταυτόχρονα υιοθέτησαν τοπικά έθιμα, θρησκείες και αισθητική.

Αρχαιολογικά ευρήματα από τόπους όπως το Αϊ Khanoum και η Βάκτρα αποκαλύπτουν ένα εντυπωσιακό μείγμα ελληνικών και κεντρασιατικών επιρροών — από κορινθιακούς κίονες και γυμνάσια έως ζωροαστρικούς βωμούς και τοπικά είδωλα αποτυπωμένα με ελληνιστικό ύφος. Νομίσματα που κόπηκαν από τους βασιλείς του Ελληνο-Βακτριανού Βασιλείου συχνά έφεραν ελληνικές επιγραφές στη μία όψη και τοπικά σύμβολα στην άλλη, αντικατοπτρίζοντας μια διπλή ταυτότητα.

Η ιωνική σύνδεση μπορεί να εξηγήσει γιατί αυτή η πολιτισμική σύνθεση επιβίωσε πολύ μετά την κατάρρευση της αυτοκρατορίας του Αλεξάνδρου. Εάν οι Έλληνες όντως βρίσκονταν στην περιοχή για αιώνες πριν από τον Αλέξανδρο, τότε το Ελληνο-Βακτριανό κράτος δεν ήταν τεχνητή επιβολή, αλλά φυσική εξέλιξη μιας μακρόχρονης ελληνικής παρουσίας. Αυτό εξηγεί επίσης τη σχετική ευκολία με την οποία ο ελληνικός πολιτισμός ρίζωσε και άνθησε στην Κεντρική Ασία — διότι, με κάποια μορφή, ήταν ήδη εκεί.

Η Ανοδος του Ελληνο-Βακτριανού Βασιλείου

Διαμόρφωση Μετά την Παρακμή των Σελευκιδών

Το Ελληνο-Βακτριανό Βασίλειο αναδύθηκε στα μέσα του 3ου αιώνα π.Χ. ως αποτέλεσμα τόσο της γεωπολιτικής διάσπασης όσο και της τοπικής φιλοδοξίας. Περίπου το 256 π.Χ., ο Διόδωτος Α΄, σατράπης της Βακτριανής υπό τους Σελευκίδες, ανακήρυξε την ανεξαρτησία του από την εξασθενημένη Σελευκιδική Αυτοκρατορία, η οποία ήταν αποσπασμένη σε συγκρούσεις με τους Πτολεμαίους στη Δύση και την Αυτοκρατορία των Μαουρίων στην Ανατολή. Αυτή η πράξη ανυπακοής σήμανε τη γέννηση ενός νέου ελληνιστικού κράτους στην Κεντρική Ασία — ενός κράτους που θα γινόταν φάρος πολιτισμικής σύνθεσης και πολιτικής καινοτομίας.

Η περιοχή της Βακτριανής, που περιλαμβάνει τμήματα του σημερινού Αφγανιστάν, Ουζμπεκιστάν και Τατζικιστάν, υπήρξε για μεγάλο διάστημα εύφορη και ευημερούσα. Η στρατηγική της θέση κατά μήκος του Δρόμου του Μεταξιού την καθιστούσε κόμβο εμπορίου, ιδεών και μετακινήσεων πληθυσμών. Σύγχρονοι μελετητές προτείνουν ότι η επιτυχία της επανάστασης των Ελληνο-Βακτριανών δεν ήταν απλώς ευκαιριακή, αλλά θεμελιώθηκε σε μια βαθιά ελληνική παρουσία, πιθανόν με καταγωγή από παλαιότερες ιωνικές μεταναστεύσεις. Αυτή η συνέχεια μπορεί να εξηγήει την ταχεία εδραίωση της ελληνικής κυριαρχίας και τη διαρκή έλξη της ελληνιστικής διακυβέρνησης στην περιοχή.

Πολιτική Δομή και Σημαντικοί Κυβερνήτες

Το Ελληνο-Βακτριανό Βασίλειο ήταν μοναρχία, διοικούμενη από βασιλείς που υιοθετούσαν τον τίτλο Βασιλεύς, σύμφωνα με την ελληνική παράδοση. Η πολιτική του δομή συνδύαζε τη μακεδονική στρατιωτική ιεραρχία με τις τοπικές διοικητικές πρακτικές. Το βασίλειο έφτασε στην ακμή του υπό τον Ευκράτη τον Μέγα (περίπου 170 π.Χ.), ο οποίος κατέλαβε την εξουσία μέσω πραξικοπήματος και διεύρυνε την επικράτεια στο μέγιστο γεωγραφικό της εύρος. Η βασιλεία του χαρακτηρίστηκε από στρατιωτικές εκστρατείες, μεταρρυθμίσεις στη νομισματοκοπία και ανέγερση μνημειακής αρχιτεκτονικής.

Άλλοι αξιοσημείωτοι κυβερνήτες περιλαμβάνουν τον Δημήτριο Α΄, γιο του Ευθύδημου, ο οποίος ηγήθηκε της επέκτασης στη βορειοδυτική Ινδία και έθεσε τα θεμέλια για το Ινδο-Ελληνικό Βασίλειο. Αυτοί οι βασιλείς δεν υπήρξαν απλοί κατακτητές — υπήρξαν και προστάτες του πολιτισμού, κόβοντας νομίσματα με ελληνικές θεότητες, οικοδομώντας πόλεις με θέατρα και γυμνάσια, και διατηρώντας διπλωματικές σχέσεις με γειτονικές δυνάμεις όπως οι Παρθικοί και οι Μαουρύες. Σύγχρονες μελέτες νομισματικής αποκάλυψαν πώς κάθε βασιλιάς τροποποιούσε διακριτικά τα σχέδια των νομισμάτων για να αντικατοπτρίζει τις εξελισσόμενες πολιτικές ταυτότητες και θρησκευτικές προτιμήσεις. Αυτά τα νομίσματα λειτουργούν ως ιστορικά έγγραφα, αποτυπώνοντας τη μετάβαση του βασιλείου από ελληνική αποικία σε μια υβριδική πολιτεία.

Πολιτισμικός Συγχρωτισμός: Τέχνη, Γλώσσα, Θρησκεία και Επιστήμη

Το Ελληνο-Βακτριανό Βασίλειο αποτελεί ένα από τα πιο αξιοσημείωτα παραδείγματα πολιτισμικού συγκρητισμού στον αρχαίο κόσμο. Οι Έλληνες έποικοι έφεραν μαζί τους τη γλώσσα, την τέχνη και τις θρησκευτικές τους παραδόσεις, οι οποίες αναμίχθηκαν με τον πλούσιο πολιτισμικό ιστό της Κεντρικής Ασίας. Πόλεις όπως το Ai-Khanoum διέθεταν ελληνικά θέατρα, γυμνάσια και στοές με κίονες, αλλά και ζωροαστρικούς βωμούς και τοπικά αρχιτεκτονικά στυλ.

Η γλώσσα αποτέλεσε ισχυρό εργαλείο ενσωμάτωσης. Παρόλο που τα ελληνικά παρέμειναν η επίσημη γλώσσα της διοίκησης και της νομισματοκοπίας, τοπικές γλώσσες όπως η βακτριανή, η σανσκριτική και η αραμαϊκή ομιλούνταν ευρέως και χρησιμοποιούνταν μερικές φορές σε επιγραφές. Αυτό το πολυγλωσσικό περιβάλλον ενίσχυσε την πνευματική ανταλλαγή και συνέβαλε στην άνθηση του βασιλείου ως κοσμοπολίτικου κέντρου.

Θρησκευτικά, ο ελληνο-βακτριανός κόσμος ήταν πολυπολιτισμικός. Η ελληνική πολυθεΐα συνυπήρχε με τον ζωροαστρισμό, τον βουδισμό και τις ιθαγενείς πνευματικές πρακτικές. Η ανάμειξη ελληνικής και βουδιστικής εικονογραφίας οδήγησε στην ανάπτυξη της Ελληνο-Βουδιστικής τέχνης, η οποία επηρέασε αργότερα την εξέλιξη της γλυπτικής της Γκαντάρα στην Ινδία. Αυτή η καλλιτεχνική κληρονομιά είναι ορατή σε αγάλματα που απεικονίζουν τον Βούδα με κλασικές ελληνικές ενδυμασίες, με ελληνιστικά χαρακτηριστικά προσώπου και στάση σώματος.

Η ελληνική κληρονομιά μεταδόθηκε έμμεσα — μέσω των ελληνιστικών βασιλείων (όπως η Ελληνο-Βακτρία), μέσω του περσικού κόσμου και, αργότερα, μέσω

μεταφράσεων στα αραβικά, οι οποίες χρησιμοποιούνταν ενεργά από μουσουλμάνους λόγιους του Μεσαίωνα, περιλαμβανομένου και του Ουζμπεκιστάν.

Οι διάσημοι ερευνητές Ιμπν Σίνα, Αλ-Χορεζμί, Αλ-Μπερούνι και πολλοί άλλοι επηρεάστηκαν από την αρχαία ελληνική φιλοσοφία και επιστήμη. Ο Ιμπν Σίνα αναφέρει ότι ο εμίρης της εποχής του διέθετε χιλιάδες ελληνικά βιβλία, τα οποία θεωρούνταν μεγάλος θησαυρός.

Οι Έλληνες καθιέρωσαν το πρότυπο της ακαδημίας και του γυμνασίου ως εκπαιδευτικά κέντρα. Αργότερα εμφανίστηκαν οι μαντράσες στον ισλαμικό κόσμο, όπου διδάσκονταν επίσης λογική, φιλοσοφία και αστρονομία — συχνά βασισμένα σε ελληνικές πηγές.

Στη φιλοσοφία, οι διδασκαλίες του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη επηρέασαν μελετητές όπως ο Ιμπν Σίνα και ο Αλ-Φαράμπι. Στην ιατρική, η παράδοση του Ιπποκράτη και του Γαληνού ενσωματώθηκε στο έργο του Ιμπν Σίνα, ιδίως στον *Κανόνα της Ιατρικής*. Στην αστρονομία, η γνώση του Πτολεμαίου αξιοποιήθηκε, μεταξύ άλλων, στο αστεροσκοπείο του Ολουγκμπέκ. Στη γεωμετρία, οι αρχές του Ευκλείδη εφαρμόστηκαν στην αρχιτεκτονική της Σαμαρκάνδης και της Χίβας. Στην τέχνη, ο ελληνισμός συνδυάστηκε με τη βουδιστική και τη σογδιανή παράδοση, ενώ στην εκπαίδευση οι ελληνικές ακαδημίες προσαρμόστηκαν στις μαντράσες και τα επιστημονικά σχολεία της περιοχής.

Σύμφωνα με τον Σαραπόφ Δ.: «Μάθαμε από τους Έλληνες να σκεφτόμαστε λογικά, να μελετάμε τη φύση, να οικοδομούμε συστήματα γνώσης, να εκτιμούμε τον φιλοσοφικό διάλογο και την επιστημονική προσέγγιση. Χωρίς την ελληνική κληρονομιά, η χρυσή εποχή της ισλαμικής επιστήμης, συμπεριλαμβανομένων των μεγάλων επιστημόνων του Ουζμπεκιστάν, δεν θα ήταν δυνατή».

Το Ελληνο-Βακτριανό Βασίλειο δεν υπήρξε απλώς μια υποσημείωση στην ελληνιστική ιστορία — ήταν ένα ζωντανό εργαστήριο πολιτισμικού συγκρητισμού, πολιτικής ανθεκτικότητας και καλλιτεχνικής καινοτομίας. Οι ρίζες του στις πρώιμες ιωνικές μεταναστεύσεις, η τολμηρή αποδέσμευσή του από τον έλεγχο των Σελευκιδών και η διαρκής επιρροή του στην τέχνη και τη θρησκεία της Ασίας το καθιστούν αντικείμενο αυξανόμενου επιστημονικού ενδιαφέροντος. Με πολλούς τρόπους, αποτέλεσε το πιο επιτυχημένο πείραμα στην οραματική επιδίωξη του Αλεξάνδρου για μια ενωμένη Ανατολή και Δύση.

Αρχαιολογικά και Νομισματικά Ευρήματα

Η κληρονομιά του Ελληνο-Βακτριανού Βασιλείου δεν διατηρείται μόνο μέσα από κείμενα, αλλά ζωντανεύει και μέσω αρχαιολογικών και νομισματικών ανακαλύψεων. Τα ευρήματα αυτά παρέχουν ισχυρά τεκμήρια του πολιτισμικού συγχρωτισμού που χαρακτήριζε την ελληνιστική Κεντρική Ασία και δημιουργούν απτές συνδέσεις ανάμεσα στον αρχαίο ελληνικό κόσμο και την καρδιά του σημερινού Ουζμπεκιστάν και Αφγανιστάν.

Κύριοι Αρχαιολογικοί Χώροι: Ai-Khanoum, Βάκτρα και πέραν αυτών.

Ένας από τους σημαντικότερους αρχαιολογικούς χώρους είναι το Ai-Khanoum, που βρίσκεται στο σημερινό βόρειο Αφγανιστάν, κοντά στον ποταμό Οξό. Ανασκαφές του 20ού αιώνα αποκάλυψαν μια πόλη με αδιαμφισβήτητα ελληνική διάταξη και αρχιτεκτονική: γυμνάσιο, θέατρο, κορινθιακούς κίονες και επιγραφές στα ελληνικά. Ωστόσο, φέρει επίσης σαφή στοιχεία τοπικής επιρροής — ζωροαστρικούς βωμούς, κεντροασιατικά μοτίβα και υβριδικά καλλιτεχνικά στυλ. Η πόλη αυτή, πιθανότατα ιδρυμένη από Σελευκιδικούς ή Ελληνο-Βακτριανούς ηγεμόνες, αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα ελληνιστικής αστικοποίησης μεταφωτευμένης στην Ανατολή.

Ένας άλλος καίριος χώρος είναι η Βάκτρα (σημερινό Μπαλχ), η αρχαία πρωτεύουσα της Βακτριανής. Παρόλο που έχει ανασκαφεί λιγότερο εκτενώς, η Βάκτρα υπήρξε σημαντικό διοικητικό και πολιτισμικό κέντρο. Αρχαίοι συγγραφείς όπως ο Στράβων και ο Διόδωρος Σικελιώτης την περιγράφουν ως μια ανθηρή μητρόπολη, και οι αρχαιολογικές έρευνες έχουν επιβεβαιώσει τη σημασία της ως κόμβου εμπορίου και διοίκησης.

Η σύγχρονη έρευνα έχει επίσης στρέψει την προσοχή σε λιγότερο γνωστούς χώρους, όπως το Bashtera στο Ουζμπεκιστάν, όπου σοβιετικές και μετασοβιετικές ανασκαφές αποκάλυψαν αγροτικές εγκαταστάσεις που φέρουν ίχνη ελληνιστικής επιρροής στην οικιστική αρχιτεκτονική και την υλική κουλτούρα. Τα ευρήματα αυτά υποδηλώνουν ότι ο ελληνικός πολιτισμός δεν περιοριζόταν στα αστικά κέντρα της ελίτ, αλλά διαπερνούσε και την ύπαιθρο.

Νομίσματα, Επιγραφές και Αρχιτεκτονικά Κατάλοιπα

Το νομισματικό αρχείο του Ελληνο-Βακτριανού Βασιλείου συγκαταλέγεται ανάμεσα στα πλουσιότερα στον ελληνιστικό κόσμο. Νομίσματα που κόπηκαν από βασιλείς όπως ο Διόδοτος Α΄, ο Ευθύδημος Α΄ και ο Ευκράτης ο Μέγας φέρουν ελληνικές θεότητες όπως ο Δίας, η Αθηνά και ο Απόλλωνας, συχνά σε συνδυασμό με τοπικά σύμβολα ή δίγλωσσες επιγραφές στα ελληνικά και στο χαροστι. Αυτά τα νομίσματα δεν ήταν μόνο μέσα εμπορίου, αλλά και εργαλεία πολιτικής επικοινωνίας, επιβεβαιώνοντας τη νομιμοποίηση και την πολιτισμική ταυτότητα ενός πολυπολιτισμικού πληθυσμού.

Αρχαιολόγοι έχουν εντοπίσει στην περιοχή Τσουστ νομίσματα Ελληνο-Βακτριανών βασιλέων (π.χ. του Ευκράτη), πιάτα με διακοσμήσεις παρόμοιες με ελληνιστικές, στοιχεία εικονιστικής τέχνης και γεωμετρικές διακοσμήσεις που αντηχούν ελληνικά στυλ.

Οι επιγραφές που έχουν βρεθεί στο Ai-Khanoum και σε άλλους χώρους περιλαμβάνουν φιλοσοφικά αξιώματα χαραγμένα σε πέτρα, αντανακλώντας τη διδασκαλία Ελλήνων στοχαστών, όπως οι Δελφικοί σοφοί. Μία γνωστή επιγραφή αναφέρει: «Ως παιδί, μάθε καλούς τρόπους· ως νέος, μάθε να ελέγχεις τα πάθη σου· στη μέση ηλικία, να είσαι δίκαιος· στα γηρατειά, να δίνεις καλές συμβουλές· και έπειτα πέθανε χωρίς μετάνοια». Τέτοια κείμενα αντικατοπτρίζουν τη διατήρηση

των ελληνικών ηθικών και εκπαιδευτικών ιδανικών, μακριά από τις αιγαιακές τους ρίζες.

Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα αποτυπώνουν περαιτέρω τον συγχρωτισμό των παραδόσεων. Ναοί και διοικητικά κτίρια ελληνικού τύπου κατασκευάζονταν συχνά με τοπικά υλικά και τεχνικές. Ο συνδυασμός κορινθιακών κιονοκράνων με μοτίβα των στεπών και η προσαρμογή του ελληνικού πολεοδομικού σχεδίου στη γεωγραφία της Κεντρικής Ασίας αποκαλύπτουν μια δυναμική διαδικασία πολιτισμικής διαπραγματεύσης.

Τεκμήρια της Ελληνιστικής και Τοπικής Συνύπαρξης

Τα αρχαιολογικά και νομισματικά ευρήματα αποτυπώνουν μια κοινωνία που δεν ήταν ούτε καθαρά ελληνική ούτε εντελώς τοπική, αλλά κάτι νέο και υβριδικό. Οι Έλληνες έποικοι έφεραν μαζί τους τη γλώσσα, τη θρησκεία και την αισθητική τους, αλλά ταυτόχρονα προσαρμόστηκαν και υιοθέτησαν στοιχεία της ζωής στην Κεντρική Ασία. Αυτός ο συγχρωτισμός φαίνεται σε κάθε επίπεδο, από τις ταφικές πρακτικές και τα κεραμικά στυλ έως τη θρησκευτική εικονογραφία και την αστική υποδομή.

Γενετικές μελέτες του αρχαίου πληθυσμού της κοιλάδας Φεργκάνας (συμπεριλαμβανομένης της περιοχής Τσουστ) δείχνουν την παρουσία μικτών γενετικών γραμμών Δυτικής Ευρασίας, συμπεριλαμβανομένων συστατικών σχετικών με τους Έλληνες.

Οι δημοσιεύσεις της Ακαδημίας Επιστημών του Ουζμπεκιστάν αναφέρουν ότι αντικείμενα με ελληνοβακτριανά ίχνη έχουν βρεθεί στις περιοχές Τσουστ και Κούβα, υποδηλώνοντας έναν πολιτισμικό και υλικό συγχρωτισμό. Συνολικά, τα υλικά τεκμήρια του Ελληνο-Βακτριακού κόσμου προσφέρουν ισχυρή μαρτυρία για την ανθεκτικότητα και την προσαρμοστικότητα του ελληνικού πολιτισμού. Ταυτόχρονα, αμφισβητούν τις σύγχρονες αντιλήψεις περί πολιτιστικών ορίων, υπενθυμίζοντάς μας ότι η ταυτότητα στον αρχαίο κόσμο ήταν συχνά ρευστή, διαπραγματεύσιμη και κοινή.

Κληρονομιά και Ιστορική Σημασία

Η κληρονομιά της ελληνικής παρουσίας στην Κεντρική Ασία αποτελεί μια πλούσια και πολυδιάστατη ιστορία, που εκτείνεται από τις αρχαίες κατακτήσεις μέχρι τα σύγχρονα πολιτισμικά αποτυπώματα. Παρόλο που οι άμεσες συνδέσεις μεταξύ Ελλήνων και Ουζμπεκικών μπορεί να φαίνονται περιορισμένες με μια πρώτη ματιά, μια πιο βαθιά ανάλυση αποκαλύπτει έναν ιστό ιστορικών, πολιτισμικών και γαστρονομικών συνδέσεων που έχουν διατηρηθεί αιώνες.

Η άφιξη του Μεγάλου Αλεξάνδρου τον 4ο αιώνα π.Χ. σηματοδότησε μια καμπή στην ιστορία της Κεντρικής Ασίας. Οι εκστρατείες του μέσα από τη Βακτρία και τη Σογδιανή — περιοχές που σήμερα αποτελούν τμήμα του σύγχρονου Ουζμπεκιστάν — έθεσαν τα θεμέλια του Ελληνο-Βακτριανού Βασιλείου, ενός ελληνιστικού κράτους που συνέδεε ελληνικές και τοπικές παραδόσεις. Οι Έλληνες έποικοι, στρατιώτες και τεχνίτες παρέμειναν στην περιοχή, ιδρύοντας πόλεις που συνδύαζαν τον ελληνικό πολεοδομικό σχεδιασμό με τις κεντροασιατικές αισθητικές προτιμήσεις. Αυτές οι πόλεις εξελίχθηκαν σε ζωντανά κέντρα εμπορίου και πολιτισμικής ανταλλαγής κατά μήκος του Δρόμου του Μεταξιού, όπου ιδέες, θρησκείες και καλλιτεχνικά στυλ κυκλοφορούσαν ελεύθερα μεταξύ Ανατολής και Δύσης.

Ένα από τα πιο ανθεκτικά στοιχεία αυτής της πολιτισμικής ένωσης εντοπίζεται στις καθημερινές συνήθειες και τη γαστρονομία. Οι μαγειρικές παραδόσεις της Κεντρικής Ασίας φέρουν λεπτές αλλά σημαντικές επιρροές από την ελληνική κουζίνα. Πιάτα όπως οι ντολμάδες — φύλλα αμπελιού γεμιστά με ρύζι και κρέας — είναι κοινά τόσο στη Μεσόγειο όσο και στην Κεντρική Ασία, υποδηλώνοντας μια κοινή γαστρονομική κληρονομιά που πιθανόν ταξίδεψε μέσω των αρχαίων εμπορικών οδών. Ομοίως, η χρήση τυριών σε άλμη, όπως η φέτα στην Ελλάδα και η μπρύντζα στην Κεντρική Ασία, δείχνει κοινές μεθόδους συντήρησης τροφίμων και επεξεργασίας γαλακτοκομικών προϊόντων.

Τα βότανα και τα αρωματικά φυτά, που κυριαρχούν στην ελληνική κουζίνα, εισήλθαν επίσης στις κουζίνες της Κεντρικής Ασίας. Παρόλο που οι ελιές δεν καλλιεργούνται ευρέως στο Ουζμπεκιστάν, η χρήση μυρωδικών όπως άνηθος, μαϊντανός και κόλιανδρος σε τοπικά πιάτα αντανακλά μια μεσογειακή επιρροή που πιθανόν μεταφέρθηκε μέσω αιώνων επαφής. Ακόμη και η παράδοση του συνδυασμού κρέατος με ζυμαρικά, όπως στα πιάτα τύπου λάγκμαν, αντηχεί αντίστοιχες πρακτικές στην ελληνική κουζίνα, όπου ζυμαρικά και κρέας συνδυάζονται συχνά σε χορταστικά, κοινοτικά γεύματα.

Πέρα από τη γαστρονομία, οι πολιτισμικές ομοιότητες μεταξύ Ελλήνων και Ουζμπεκικών είναι εντυπωσιακές. Και οι δύο κοινωνίες αποδίδουν μεγάλη αξία στη φιλοξενία, τον σεβασμό προς τους ηλικιωμένους και τη σημασία της οικογένειας. Οι κοινές αυτές αξίες αντικατοπτρίζονται σε τελετουργίες γύρω από τα γεύματα, τις εορτές και την αφήγηση ιστοριών. Η μουσική, ο χορός και τα προφορικά έπη — όπως οι ελληνικοί μύθοι και το ουζμπεκικό έπος Αλπάμισ — λειτουργούν ως πολιτισμικές γέφυρες που συνδέουν τους δύο λαούς μέσα στον χρόνο και τον χώρο.

Σε πιο πρόσφατη ιστορία, η ελληνική διασπορά στο Ουζμπεκιστάν, ιδιαίτερα κατά τη σοβιετική εποχή, αναζωογόνησε και ενίσχυσε αυτές τις αρχαίες συνδέσεις. Οι ελληνικές κοινότητες σε πόλεις όπως η Τασκένδη και η Σαμαρκάνδη ίδρυσαν σχολεία, πολιτιστικά κέντρα και εκκλησίες, συνεισφέροντας στον πολυπολιτισμικό ιστό της περιοχής. Η παρουσία τους δεν διατήρησε μόνο τις ελληνικές παραδόσεις, αλλά εμπλούτισε και τον τοπικό πολιτισμό μέσω κοινών εμπειριών και αμοιβαίας προσαρμογής.

Έτσι, η κληρονομιά της ελληνικής επιρροής στην Κεντρική Ασία δεν περιορίζεται σε αρχαία ερείπια ή ιστορικά κείμενα. Ζει στις γεύσεις των παραδοσιακών πιάτων, στους ρυθμούς της μουσικής και στις αξίες που διαμορφώνουν την καθημερινή ζωή. Αποτελεί μαρτυρία της διαχρονικής δύναμης της πολιτισμικής ανταλλαγής και του τρόπου με τον οποίο η ιστορία συνεχίζει να διαμορφώνει την ταυτότητα και την παράδοση με διακριτικό αλλά βαθύ τρόπο.

Συμπεράσματα

Η διερεύνηση της ελληνικής επιρροής στην Κεντρική Ασία αποκαλύπτει μια πλούσια και πολυεπίπεδη ιστορία πολιτισμικής αλληλεπίδρασης, προσαρμογής και συνέχειας. Από τις εκστρατείες του Μεγάλου Αλεξάνδρου έως την ίδρυση του Ελληνο-Βακτριανού Βασιλείου και, αργότερα, μέσω της μετανάστευσης ελληνικών

κοινοτήτων κατά τη σοβιετική περίοδο, η παρουσία της ελληνικής κουλτούρας στην περιοχή έχει αφήσει ανεξίτηλο αποτύπωμα. Αυτή η κληρονομιά γίνεται ορατή όχι μόνο στα αρχαιολογικά κατάλοιπα και τα ιστορικά κείμενα, αλλά και στις συνήθειες, τη γαστρονομία και τις αξίες που μοιράζονται Έλληνες και Ουζμπέκοι.

Ένα από τα πιο εντυπωσιακά ευρήματα είναι το μέγεθος στο οποίο η πολιτισμική υβριδικότητα διαμόρφωσε την καθημερινή ζωή στην Κεντρική Ασία. Ο συνδυασμός ελληνικών και τοπικών παραδόσεων — είτε με τη μορφή κοινών πιάτων, όπως οι ντολμάδες, είτε μέσω της χρήσης αρωματικών βοτάνων, είτε με την αμοιβαία έμφαση στη φιλοξενία και την οικογένεια — δείχνει πώς η πολιτισμική ανταλλαγή μπορεί να δημιουργήσει διαρκείς και ουσιαστικές συνδέσεις. Αυτές οι αλληλεπιδράσεις δεν ήταν μονομερείς επιβολές, αλλά δυναμικές διαδικασίες αμοιβαίας επιρροής, προσαρμογής και σύνθεσης.

Γενετικές μελέτες του αρχαίου πληθυσμού της κοιλάδας Φεργκάνας (συμπεριλαμβανομένης της περιοχής Τσουστ) δείχνουν την παρουσία μικτών γενετικών γραμμών της Δυτικής Ευρασίας, στις οποίες περιλαμβάνονται συστατικά που συνδέονται με τους Έλληνες.

Στον σημερινό παγκοσμιοποιημένο κόσμο, η κατανόηση τέτοιων ιστορικών παραδειγμάτων πολιτισμικού συγκερασμού είναι πιο επίκαιρη από ποτέ. Παρέχουν πολύτιμες γνώσεις για το πώς διαφορετικές κοινότητες μπορούν να συνυπάρξουν, να εμπλουτίζουν η μία την άλλη και να οικοδομούν κοινές ταυτότητες με την πάροδο του χρόνου. Η ελληνική-ουζμπεκική σύνδεση, αν και συχνά παραμελημένη, αποτελεί ένα ισχυρό παράδειγμα της ανθεκτικότητας και της δημιουργικότητας των ανθρώπινων πολιτισμών όταν συναντιούνται και συγχωνεύονται.

Περαιτέρω έρευνες θα μπορούσαν να εμβαθύνουν στα γενετικά, γλωσσικά και γαστρονομικά ίχνη της ελληνικής επιρροής στην Κεντρική Ασία. Συγκριτικές μελέτες προφορικών παραδόσεων, θρησκευτικών πρακτικών και υλικού πολιτισμού θα μπορούσαν επίσης να φωτίσουν τους λεπτομερείς τρόπους με τους οποίους οι δύο αυτοί πολιτισμοί αλληλοεπιδρούσαν. Συνεχίζοντας την εξερεύνηση αυτών των συνδέσεων, οι μελετητές μπορούν να συμβάλουν σε μια πιο περιεκτική και διασυνδεδεμένη κατανόηση της παγκόσμιας ιστορίας — μιας ιστορίας που αναγνωρίζει την πολυπλοκότητα και τον πλούτο της πολιτισμικής ανταλλαγής.

Βιβλιογραφία

- Arrian, A. (1981). *Alexander the Great: Selections from Arrian*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Plutarch. (1973). *Life of Alexander*. In I. Scott-Kilvert (Trans.), *The Age of Alexander*. London: Penguin Classics.
- Strabo. (1917–1932). *Geography* (Trans. H. L. Jones). Loeb Classical Library. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Holt, F. L. (1993). *Alexander the Great and Bactria: The Formation of a Greek Frontier in Central Asia*. Leiden: Brill.
- Mairs, R. (2014). *The Hellenistic Far East: Archaeology, Language, and Identity in Greek Central Asia*. Berkeley: University of California Press.
- Mairs, R. (2011). *The Archaeology of the Hellenistic Far East: A Survey*. Oxford: BAR Publishing.

- Mairs, R., & Killgrove, K. (2022). An Empire of Graeco-Bactrians and Indo-Greeks? In P. Thonemann (Ed.), *The Hellenistic World: Using Coins as Sources* (pp. 215–238). Cham: Springer.
- Silvia, Z. W. (2022). *The Rural Settlements of Hellenistic and Post-Hellenistic Central Asia: An Archaeology of Indigenous Life under Colonial Rule* (Doctoral dissertation). Bryn Mawr College. Retrieved from <https://repository.brynmawr.edu/dissertations/238/>
- Martinez-Sève, L. (2018). Ai Khanoum and Greek Domination in Central Asia. In E. Dąbrowa (Ed.), *Central Asia and Iran: Greeks, Parthians, Kushans and Sasanians* (pp. 17–46). Kraków: Jagiellonian University Press. <https://www.cambridge.org/core/books/abs/central-asia-and-iran-greeks-parthians-kushans-and-sasanians/ai-khanoum-and-greek-domination-in-central-asia/E8F1848B8720568BAFE44A29E1CAC414>
- Mairs, R. (2013). Supplement 1. In *The Archaeology of the Hellenistic Far East: A Survey*. Oxford: BAR Publishing. Retrieved from www.bactria.org
- Iliakis, M. (2021). Flipping the Coin: Alexander the Great's Bactrian-Sogdian Expedition from a Local Perspective. *Studia Hercynia*, 25(1), 82–104. Retrieved from www.academia.edu
- Holmes, R. (2024, October 2). Siege of the Sogdian Rock, 327 BCE: Alexander's Winged Men. *The Collector*. Retrieved from www.thecollector.com/sogdian-rock-alexander-the-great

The Forgotten Odyssey: Greeks in the Heart of Asia

Oidinposha Pulatovna Imamkhodjaeva
Teaching Professor
Penn State University, USA

This article offers a window into the deep historical connections between Greece and Central Asia. It examines how Alexander the Great sought to shape a hybrid Greco-Central Asian culture through military conquest, strategic marriages, and the founding of cities. At the same time, it explores the lesser-known possibility that Ionian Greeks may have settled in Central Asia long before Alexander's arrival. When the Macedonian king embarked on his eastern campaigns in the 4th century BCE, he likely encountered echoes of his own culture already present in the regions of Sogdiana and Bactria. Alexander institutionalized this presence, laying the foundations for the Greco-Bactrian Kingdom. The article examines archaeological and numismatic evidence of this cultural synthesis and reflects on how these ancient interactions shaped the region's identity. It also acknowledges the contributions of the contemporary Greek diaspora, including the president of the Hellenic Cultural Center, Konstantinos Politis, and the Uzbek scholar Dilmurod Sharapov, who have helped preserve and revive this long-forgotten odyssey. By combining historical analysis with cultural memory, the article highlights a story that did not begin with conquest, but with connection.

Keywords: *Alexander the Great, History, Asian Culture, Cultural Synthesis, Syncretism*

Επιστημονικό Άρθρο

Η «Κωδικοποίηση» της Επιτάχυνσης της Δικαιοσύνης και το (Α)Τελέσφορο Αυτής: Σκέψεις Πάνω στους N 5108/2024 και N 5221/2025

Γεώργιος Ζουριδάκης
Επιστημονικός Συνεργάτης, Athens Institute

Εδώ και μια δεκαετία, οι Έλληνες δικηγόροι αντιμετωπίζουν τροποποιήσεις σε (κάθε είδους) δικονομικό δίκαιο, με συχνότητα και μέγεθος που πολλοί από αυτούς πιθανότατα δεν μπορούν να διαχειριστούν. Η συντριπτική πλειοψηφία αυτών των τροποποιήσεων ψηφίζεται στο όνομα της αποτελεσματικότητας. Αναμφίβολα, η ελληνική δικαιοσύνη είναι εδώ και καιρό διαβόητα αργή, κατατασσόμενη σταθερά στις τελευταίες θέσεις στην ΕΕ. Αλλά έφεραν αποτελέσματα αυτά (ή έστω κάποια από αυτά) τα πειράματα; Ενόψει μιας ακόμη τροποποίησης του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, η παρούσα μελέτη υιοθετεί μια κριτική άποψη για τέτοιες πρωτοβουλίες, διερωτώμενη αν (έστω επιχειρούν να) αντιμετωπίσουν τη ρίζα/τις ρίζες του προβλήματος.

Λέξεις κλειδιά: ελληνική δικαιοσύνη, πολιτική δικονομία, τροποποιήσεις, δικαστικό σύστημα

Εισαγωγικά

Η «εύλογη διάρκεια» της δικαστικής επίλυσης διαφορών συνιστά βασική παράμετρο του δικαιώματος δικαστικής προστασίας (αρθ.20 ΤοΣ) και της δίκαιης δίκης (αρθ. 6 ΕΣΔΑ), ενώ, υπό μια έποψη, συγκαθορίζει και την οικονομική ανάπτυξη της χώρας¹. Υπό προϋποθέσεις, η καθυστέρηση εκδόσεως απόφασης μπορεί να συνιστά αρνησιδικία και, πράγματι, η καθυστέρηση απονομής δικαιοσύνης στην Ελλάδα έχει οδηγήσει σε πολυάριθμες καταδίκες της χώρας στο ΕΔΔΑ². Το ζήτημα αυτό έχει απασχολήσει, σε διάφορους βαθμούς, τις εκάστοτε κυβερνήσεις την τελευταία δεκαπενταετία (προϊούσας της οικονομικής κρίσεως), με τις σχετικές ενέργειες να επικεντρώνονται στην τροποποίηση των δικονομικών κωδίκων.

Στη διδακτορική διατριβή του γράφοντος, με θέμα τις αξιώσεις των μετόχων, ήδη το 2016, διατυπώθηκε η εξής πρόβλεψη:

Παρόλο που το ελληνικό δικαστικό σύστημα δεν αντιμετωπίζει προβλήματα - πιεστικά σε άλλες δικαιοδοσίες - σχετικά με την ποιότητα του νομικού υπόβαθρου και κατάρτισης των δικαστών, ο αργός ρυθμός με τον οποίο λειτουργεί η ελληνική δικαιοσύνη αποτελεί πρόβλημα εδώ και δεκαετίες και μόνο ένα θαύμα μπορεί να το

¹Βλ. μεταξύ πολλών άλλων, Ράικος (2013, σ. 26).

²Βλ. μεταξύ πολλών άλλων αποφάσεις ΕΔΔΑ Τσουκαλάς κατά Ελλάδας (2010), Παπαργυρίου κατά Ελλάδας (2020), Ανώνυμος Τουριστική Εταιρεία Ξενοδοχεία Κρήτης κατά Ελλάδας (2010) κ.ά.

εξαλείφει από τη μια μέρα στην άλλη. Στον πυρήνα του βρίσκεται η δυσαναλογία μεταξύ του αριθμού των δικαστών και του όγκου των δικαστικών διαφορών, καθώς και ο ίδιος ο σχεδιασμός ορισμένων διαδικασιών (για παράδειγμα, οι μεγάλες προθεσμίες για την υποβολή στοιχείων από τα μέρη). Ο πρόσφατα ψηφισμένος νόμος 4334/2015, ο οποίος αναμορφώνει 319 άρθρα του ελληνικού Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας και τίθεται σε ισχύ τον Ιανουάριο του 2016, αποτελεί μια προσπάθεια ανακατανομής της εργασίας μεταξύ των δικαστηρίων και επιτάχυνσης της δικαιοσύνης, αλλά δεν πρέπει να περιμένουμε πολλά από αυτό σε τόσο πρώιμο χρονικό σημείο.³

Η πρόβλεψη αυτή δικαιώθηκε πλήρως. Εννέα χρόνια αργότερα και μετά την έκθεση Πισσαρίδη,⁴ το ελληνικό Κοινοβούλιο εξακολουθεί να ψηφίζει τροποποιήσεις επί τροποποιήσεων στους κώδικες δικονομίας, τόσο των αστικών, όσο και των ποινικών και των διοικητικών, προσπαθώντας να τετραγωνίσει τον κύκλο: δηλαδή, να επιταχύνει την απονομή της Δικαιοσύνης με αυτά τα μέσα. Κομβικής σημασίας σε αυτό το εγχείρημα είναι τόσο ο Ν 5108/2024 περί του νέου δικαστικού χάρτη, όσο και ο πλέον πρόσφατος Ν 5221/2025.⁵

Θα επιτευχθεί με τις αλλαγές αυτές η πολυπόθητη επιτάχυνση της Δικαιοσύνης; Η παρούσα ανάλυση εξετάζει τους στόχους και το περιεχόμενο των εν λόγω (μετα)ρυθμίσεων, καθώς και τις αντιρρήσεις των διαφόρων εμπλεκόμενων φορέων. Διατυπώνοντας σοβαρές αμφιβολίες περί του τελεσφόρου των εξεταζόμενων μέτρων, καταλήγει στο (κατά τα άλλα) προφανές: ότι αισθητή βελτίωση μπορεί να επιτευχθεί, απαιτούνται όμως αποφασιστικές ενέργειες έξω και πέρα από τα πειράματα με τους κώδικες- κάτι το οποίο, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, κοστίζει.

Ο Νέος Δικαστικός Χάρτης

Ο λεγόμενος νέος δικαστικός χάρτης συνιστά, ως εισαγωγικώς προελέχθη, άλλο ένα εγχείρημα προς την κατεύθυνση της επιτάχυνσης της απονομής δικαιοσύνης. Αντικείμενό του η κατανομή και διάρθρωση των δικαστηρίων εντός της ελληνικής επικράτειας. Εν συντομία, ο πρόσφατα ψηφισθείς νόμος 5108/2024 ορίζει ότι τα ειρηνοδικεία, που ήταν διάσπαρτα σε καθεμία από τις 51 περιφέρειες, καταργούνται και απορροφώνται από τα πρωτοδικεία, ενώ μόνο οι περιοχές με μεγάλο πληθυσμό όπως η Αττική μπορούν να έχουν περισσότερα από ένα Δικαστήρια. Πρόκειται για μια ιδιαίτερα ριζική αλλαγή, χωρίς εισέτι απτά αποτελέσματα, καίτοι βέβαια είναι ακόμη νωρίς να κριθεί. Αξίζει ωστόσο να σταθούμε και να εξετάσουμε τους τεθέντες σκοπούς της αναδιάρθρωσης αυτής το σκεπτικό της αλλά και τις παραδοχές πάνω στις οποίες βασίστηκε.

Το αρθ. 1 Ν 5108/2024 διατυπώνει τη στοχοθεσία του νομοθετήματος: α) βελτίωση της αποτελεσματικότητας της αστικής και ποινικής δικαιοσύνης μέσω της

³Σε μετάφραση του ιδίου, όπως εξεδόθη σε νεότερα εκδοχή, Ζουριδάκης (2021, σ. 205).

⁴Πισσαρίδης κ.ά. (2020).

⁵Ο οποίος και καταφανώς προκρίνει ως στόχο την επιτάχυνση της δικαιοσύνης. Διαβάζουμε στο πρώτο άρθρο: «Σκοπός του παρόντος Μέρους είναι η συμβολή στην επιτάχυνση της απονομής της δικαιοσύνης, η βελτίωση της ποιότητας των παρεχόμενων υπηρεσιών προς τους πολίτες, η αποτελεσματικότερη πρόσβαση όλων των συμμετεχόντων στην απονομή της δικαιοσύνης με τη χρήση νέων τεχνολογιών και η ενίσχυση της εμπιστοσύνης των πολιτών στη δικαιοσύνη».

αναδιάρθρωσης των πρωτοβάθμιων δικαστηρίων και του καθορισμού της έδρας και της περιφέρειάς τους με στόχο την επιτάχυνση και την παροχή ποιοτικής δικαιοσύνης, β) ορθολογικότερη αξιοποίηση του προσωπικού που υπηρετεί στη δικαιοσύνη, με αναλογική κατανομή του ανθρώπινου δυναμικού στο πλαίσιο της αναδιάρθρωσης των δικαστικών υπηρεσιών, γ) ανακούφιση των δικαστηρίων από τον υπερβολικό όγκο υποθέσεων, καθώς και δ) απαλλαγή των προϊσταμένων των δικαστηρίων από τα διοικητικά τους καθήκοντα (εκτός από τα δικαστικά - δικαιοδοτικά τους καθήκοντα), όπως προμήθειες, επισκευές/συντήρηση δικαστικών κτιρίων.

Οι άνω στόχοι είναι λογικοί και εφικτοί, ωστόσο αμφίβολα είναι τα μέσα και ο τρόπος επίτευξής τους, καθώς και οι παραδοχές πάνω στις οποίες βασίστηκαν. Υπήρχε πράγματι ανάγκη αναδιάρθρωσης του δικαστικού χάρτη; Η προαναφερθείσα έκθεση Πισσαριδίδη έθιξε επίσης αυτό το θέμα και ο νέος νόμος, πράγματι, δεδηλωμένα στόχευσε να εφαρμόσει μέχρι κεραίας τις συστάσεις της. Διαβάζουμε:

Η αποτελεσματικότερη οργάνωση του δικαστικού συστήματος απαιτεί και τον επανασχεδιασμό του δικαστικού χάρτη της χώρας. Υπάρχουν επεξεργασμένες προτάσεις για το θέμα αυτό. Δικαστήρια σε γεωγραφικά κοντινές περιοχές στην ελληνική επαρχία είναι σκόπιμο να συγχωνευθούν σε μεγαλύτερες μονάδες. Ενδεικτικά, στις περισσότερες περιοχές της χώρας θα πρέπει να υπάρχει ένα πρωτοδικείο ανά νομό και ένα εφετείο ανά περιφέρεια. Αντίστροφα, δικαστήρια όπως το Πρωτοδικείο Αθηνών που διαχειρίζεται πολύ μεγάλο αριθμό υποθέσεων θα μπορούσαν να διααιρεθούν σε μικρότερες μονάδες.

Οδηγεί όμως μια τέτοια αναδιάρθρωση σε επιτάχυνση της Δικαιοσύνης και πώς; Κατ' αρχήν, οι συντάσσοντες το νομοσχέδιο αναφέρουν στο προοίμιο αυτού ότι η «απαιτούμενη αποτελεσματικότητα» δεν επιτυγχάνεται σε δικαστήρια με λιγότερους από 15 εν ενεργεία δικαστές (επικαλούμενοι την Παγκόσμια Τράπεζα, την Ευρωπαϊκή Επιτροπή για την Αποτελεσματικότητα της Δικαιοσύνης κ.λπ.). Η (αξιωματική) αυτή παραδοχή λειτουργεί ως λογικό εφελκυστήρα κατάργησης μικρότερων δικαστικών σχηματισμών ή/και συγχώνευσής τους. Ωστόσο, μια τέτοια αναδιάρθρωση, μη συνοδευόμενη από αύξηση του ανθρώπινου δυναμικού των δικαστηρίων, ουσιαστικά επιφέρει μια ανακατανομή αυτού, η οποία θα μπορούσε να είχε κάποιο νόημα στις περιπτώσεις δικαστηρίων με ελάχιστο φόρτο εργασίας. Εις γνώσιν του γράφοντος, δεν παρουσιάστηκαν αναλυτικά σχετικά στοιχεία στον προηγούμενο δημόσιο διάλογο.

Μάλιστα, στον -ιδιαίτερα σύντομο- δημόσιο διάλογο, ακούστηκαν και αρκετές αναλήψεις, όπως ότι δήθεν δεν υφίσταται διχοτόμηση του πρώτου βαθμού πουθενά αλλού στον κόσμο.⁶ Πρέπει να σημειωθεί ότι οι εμπλεκόμενοι φορείς αντέδρασαν, εκφράζοντας σοβαρές επιφυλάξεις και αντιρρήσεις, ορισμένες εκ των οποίων αξίζει να εξετάσουμε εν συντομία.

Τόσο το Διοικητικό Συμβούλιο της Ένωσης Δικαστών και Εισαγγελέων, όσο και (ακόμα περισσότερο) μειοψηφία αυτού, αντιτάχθηκαν σε πλήθος επιμέρους ρυθμίσεων. Πέραν από τις ανησυχίες για τη μισθολογική μεταχείριση των ειρηνοδικών και την ένταξή τους στα πρωτοδικεία, υποστηρίχθηκε ότι η κατάργηση των

⁶ Δέον να αναφερθούν ενδεικτικά τα *magistrates' courts* του Κοινοδικαίου, στο Η.Β., στην Αυστραλία, στη Ν. Αφρική, καθώς και σε μικτά συστήματα όπως το Ισραήλ. Αξιοσημείωτο είναι ότι, παρόλο που πολλά επιχειρήματα στηρίχθηκαν πάνω στο πώς λειτουργούν αλλοδαπές έννομες τάξεις, η απουσία καθηγητών συγκριτικού δικαίου από τις σχετικές νομοπαρασκευαστικές επιτροπές ήταν ηχηρή.

ειρηνοδικείων θα περιορίσει την πρόσβαση στη δικαιοσύνη, καθώς και ότι η ενοποίηση του πρώτου βαθμού και η διαίρεση του πρωτοδικείου σε παράλληλες και περιφερειακές έδρες θα απαιτούσε αύξηση του αριθμού των οργανικών θέσεων Δικαστών και δη εφετών.⁷

Σφοδρότατες ήταν οι αντιδράσεις των δικηγορικών συλλόγων ανά τη χώρα, καθώς και των συνδικαλιστικών οργάνων των δικαστικών υπαλλήλων, οι οποίοι μάλιστα προέβησαν σε αποχές⁸ και απεργίες, ενώ ο Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών και ο Δικηγορικός Σύλλογος Πειραιώς διενέργησαν και δημοψηφίσματα σχετικά με τη διάσπαση του πρωτοδικείου. Μεταξύ άλλων, οι δικηγορικοί σύλλογοι εστίασαν στη δυσκολία μετακινήσεως που δημιουργεί η πολυδιάσπαση του πρωτοδικείου, στη μη επιτάχυνση της δικαιοσύνης ελλείψει κατάλληλων υλικοτεχνικών υποδομών, καθώς και στην ανετοιμότητα προσαρμογής των δικαστηρίων στα νέα δεδομένα εντός μικρού χρονικού διαστήματος.⁹ Η κριτική των δικαστικών υπαλλήλων εστίασε ιδιαίτερα στην περιστολή της πρόσβασης στη δικαιοσύνη λόγω του κλεισίματος δικαστικών δομών, τη μη αντιμετώπιση των κενών οργανικών θέσεων (ανερχόμενων σύμφωνα με αυτούς σε 42%) και την έλλειψη επαρκών προβλέψεων για τη μεταφορά της δικαστηριακής ύλης.¹⁰

Όλα τα ανωτέρω είναι εύστοχα. Η συγχώνευση των πρωτοβαθμίων δικαστηρίων στο Πρωτοδικείο και η διαίρεση/ διάσπαση αυτού σε έδρες στις μεγαλουπόλεις, θα βοηθήσουν ελάχιστα έως καθόλου στην επιτάχυνση της δικαιοσύνης. Σε τελική ανάλυση, κάθε δικαστής αναλαμβάνει έναν αριθμό υποθέσεων ανά δικάσιμο, προκειμένου να τις μελετήσει και να καταλήξει σε μια ετυμηγορία. Επομένως, κατά βάση είναι «απλά μαθηματικά»: ο συνολικός φόρτος εργασίας (που δεν επηρεάζεται από τον νέο δικαστικό χάρτη) διαιρείται με τον συνολικό αριθμό δικαστών και το πηλίκο μας δείχνει τις προσδοκίες που δυνάμεθα να έχουμε για την αποτελεσματικότητα του «δεατού δικαστή».¹¹ Αναλόγως ισχύει και για τους δικαστικούς υπαλλήλους. Τούτου λεχθέντος, σύμφωνα με την έκθεση CEPEJ του 2018, το 2016 η Ελλάδα είχε 25,8 δικαστές ανά 100.000 κατοίκους, σε σύγκριση με έναν μέσο όρο 21 στην ΕΕ, 24,2 στη Γερμανία, 11,5 στην Ισπανία, 10,6 στην Ιταλία και 10,4 στη Γαλλία.¹² Το πρόβλημα με αυτόν το δείκτη είναι ότι, στην καλύτερη των περιπτώσεων, συμβάλλει στη διαμόρφωση κάποιας (μερικής) εικόνας για την επιβάρυνση του διοικούμενου από τους μισθούς δικαστών. Εφόσον εξετάζουμε όμως τη διάρκεια της δίκης και υπό τη λογική παραδοχή ότι αυτή εξαρτάται (και) από το φόρτο εργασίας των δικαζόντων, τότε θα έπρεπε να δούμε πόσοι δικαστές αναλογούν ανά χιλιάδα υποθέσεων. Αντ' αυτού, η έκθεση Πισσαρίδη, αναφερόμενη μόνο στον άνω δείκτη του 2018, πορίστηκε

⁷Στενιώτη (2024), Σεβαστίδης κ.ά. (2023).

⁸Βλ. Ολομέλεια Δικηγορικών Συλλόγων (2024).

⁹Βλ. και Κλάμπας (2024), Βερβεσός (2024).

¹⁰Βλ. και θέσεις ΟΔΥΕ (2024).

¹¹Καθότι δεν είναι, φυσικά, όλοι οι δικαστές, ανεξαρτήτως εμπειρίας, το ίδιο αποτελεσματικοί, ούτε λαμβάνουν ομοιογενή ανά την επικράτεια διοικητική/ υπαλληλική υποστήριξη. Ούτε καν η φύση των υποθέσεων που εξετάζει κάθε δικαστήριο ταυτίζεται: ζητήματα αγροληψίας, χρησικτησίας, διατάραξης της νομής κλπ απασχολούν, λόγου χάρη, περισσότερο τα επαρχιακά δικαστήρια από αυτά των Αθηνών.

¹²Βέβαια αυτή δεν είναι η πλήρης εικόνα, καθώς η ίδια η έκθεση (σ. 31) σημειώνει ότι:

does not include the Rechtspfleger/court clerks that exist in some Member States. EL: the total number of professional judges includes different categories over the years shown above, which partly explains their variation.

ότι: «[ο]ι καθυστερήσεις στην απονομή δικαιοσύνης δεν οφείλονται στο ότι ο αριθμός των δικαστών είναι Χαμηλός»¹³ χωρίς δηλαδή να παρουσιάσει στοιχεία για το εάν το πλήθος των διαθέσιμων δικαστών επαρκεί για τον όγκο υποθέσεων που απασχολεί τα ελληνικά δικαστήρια.

Ο όγκος αυτός είναι μεγάλος στα πολιτικά δικαστήρια¹⁴ πλην όμως ελαφρά μειούμενος κατά τα τελευταία χρόνια¹⁵ Κατά τη γνώμη του γράφοντος, αυτό οφείλεται πρωτίστως στο -συγκριτικά- χαμηλό κόστος πρόσβασης στη Δικαιοσύνη,¹⁶ έχει ωστόσο εκφραστεί και η άποψη που αποδίδει το φαινόμενο σε μια «δικομανή κουλτούρα».¹⁷ Η άποψη αυτή πρέπει να επανεξεταστεί υπό το πρίσμα των βασικών διδαχών των *behavioural economics*.¹⁸ Για την οικονομία του χώρου, αρκεί να αναφερθεί εδώ ότι σε πολιτικές δίκες με πρωταρχικώς χρηματικό/ περιουσιακό αντικείμενο¹⁹ το θυμικό βεβαίως και παίζει ρόλο (όπως και σε κάθε ανθρώπινη απόφαση), πλην όμως αυτός οριοθετείται από το στενά εννοούμενο οικ. συμφέρον²⁰ και επανεξετάζεται διαρκώς προϊόντος του χρόνου.

Ούτε η σχετική αχρησία των εναλλακτικών μέσων επίλυσης διαφορών (ΕΕΔ) μπορεί να στηρίζει τέτοιο επιχείρημα περί δικομανίας, δεδομένων του χαμηλού κόστους πρόσβασης στη δικαιοσύνη και της καθυστέρησης στην απονομή της. Το πρώτο μπορεί να μην αποτελεί μεν «κίνητρο»²¹ για την άκριτη προσφυγή στα δικαστήρια, ωστόσο σίγουρα δεν την αποτρέπει- ενώ το δεύτερο δημιουργεί ένα φαύλο κύκλο, αφού ο κατά πρόβλεψιν ηττημένος έχει κάθε λόγο να αποφύγει την ταχεία επίλυση της διαφοράς, ιδία όταν αυτή συνεπάγεται την οικονομική καταστροφή του²²

¹³Σ. 67.

¹⁴Τσάκνη κ.ά. (2025).

¹⁵Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Central Bank, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions COM(2025) 375, σσ. 8, 12.

¹⁶Χωρίς, βέβαια, να παραγνωρίζουμε το ενδεχόμενο κάποια «φίλτρα» να υπολειπονται: είναι πάρα πολλές, για παράδειγμα, οι απορριπτικές αποφάσεις ΔΕΔ που ανατρέπονται στα Διοικητικά Δικαστήρια, ενώ το ίδιο μπορεί να ειπωθεί και για ποινικές υποθέσεις που φτάνουν στο ακροατήριο ενώ θα μπορούσαν κάλλιστα να τεθούν στο αρχείο.

¹⁷Βλ. και Τσάκνη κ.ά. (2025, σ. 339): «η δημιουργία των αντιδικιών οφείλεται προπάντων στην ψυχολογία. Και που έχουν οι άνθρωποι σε σχέση με μια αξίωση [...] καθώς και τον υπερτονισμό του δικαίου της κάθε ατομικής περίπτωσης, τότε εκείνο που χρειάζεται είναι ακριβώς η κάμψη αυτού του υπερτονισμού».

¹⁸Ενδεικτικά: Tversky & Kahneman (1992), καθώς και Sunstein (2000). πρβλ. O'Donoghue & Rabin (2015).

¹⁹Για παράδειγμα, υποθέσεις οικογενειακού δικαίου, καίτοι έχουν και συχνά επίσης «οικονομικό» διακύβευμα (διατροφή, συμμετοχή στα αποκτήματα κλπ) διαφέρουν σημαντικά, όσον αφορά τα κίνητρα των διαδίκων, από εκείνες του ενοχικού και εμπορικού δικαίου, καθότι είναι ασυνήθιστο (αλλά και σημείο κοινωνικής σήψης) αμφότερα τα μέρη να εισήλθαν στην μεταξύ των σχέση με αμιγώς χρηματικά/ περιουσιακά κίνητρα.

²⁰Όπως τα μέρη το αντιλαμβάνονται, με υπαρκτό τον κίνδυνο ασυμμετρίας πληροφόρησης (βλ. μεταξύ πολλών άλλων, Akerlof (1970)). Βέβαια, η ασυμμετρία πληροφόρησης σε μια πολιτική δίκη αμβλύνεται μέσω των διατάξεων προαπόδειξης, συντηρητικής απόδειξης κλπ.

²¹Περί κινήτρων και αντικινήτρων προερχομένων από τον καταμερισμό της δικαστικής δαπάνης στα πλαίσια διαφορών εταιρικού δικαίου, βλ. Cahn (2010 σ. 452 επ.), καθώς και Paul (2010) και Kalss (2009). Η αρχή του ηττηθέντος διαδίκου (ΚΠολΔ 176επ) μπορεί να ειπωθεί ότι λειτουργεί ως κάποιο αντικίνητρο, μετριαζόμενο όμως από το συνήθως χαμηλό ύψος της επιδικαζόμενης δικαστικής δαπάνης.

²²Οπότε και τυχόν τοκισμός των επιδικασθέντων δεν τον επηρεάζει πλέον ιδιαίτερα στις αποφάσεις του.

προτιμώντας κατά συνέπεια την περαιτέρω επιφόρτιση των δικαστηρίων (που με τη σειρά της οδηγεί σε γενικότερη καθυστέρηση κ.ο.κ.) με μια «χαμένη υπόθεση» προκειμένου να αναβάλει την ήττα του. Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι η υποχρεωτική (!) προσφυγή στη διαμεσολάβηση (θεσμό φύσει εκούσιο²³ ως προϋπόθεση πρόσβασης στα Δικαστήρια, μάλλον επιβράδυνε τη Δικαιοσύνη (είχε δηλαδή αποτελέσματα αντίθετα με το σκοπό του Νομοθέτη), ως καθίσταται πρόδηλο από το γεγονός ότι ο Ν5221/2025 έθεσε περιορισμό στο χρόνο διεξαγωγής της, εμμέσως παραδεχόμενου του Νομοθέτη της προτέρας αστοχίας του.

Αξίζει εδώ να σταθούμε σε κάποιες περαιτέρω συστάσεις της έκθεσης Πισσαρίδη τις οποίες δεν έθιξε ιδιαίτερα ο νέος δικαστικός χάρτης. Πρώτον και κυριότερο, η έκθεση καλούσε σε αύξηση του υπαλληλικού προσωπικού των Δικαστηρίων (ήτοι εξαιρουμένου του δικαστικού σώματος).²⁴ Δεδομένων των ελλείψεων αλλά και της δυσαναλογίας μεταξύ αριθμού Δικαστών και αριθμού δικαστικών υπαλλήλων, είναι επιτακτική η ανάγκη μαζικών προσλήψεων, ωστόσο κάτι τέτοιο συνιστά μια σημαντική δημοσιονομική επιβάρυνση και λίγα πράγματα έχουν εισέτι γίνει προς την κατεύθυνση αυτή. Ομοίως, προτείνεται η κατάθεση εγγράφων στα δικαστήρια να γίνεται με παρατεταμένο ωράριο - κάτι που δεν θα επιτάχυνε απαραίτητα τη δικαιοσύνη, αλλά θα διευκόλυνε τη ζωή των δικηγόρων²⁵ και των εντολέων τους. Ωστόσο, παρατεταμένο ωράριο θα απαιτούσε και περισσότερο προσωπικό, και ως εκ τούτου επανερχόμαστε στο ζήτημα των κονδυλίων.

Αξιοπερίεργη είναι η πρόταση περί ενίσχυσης της εμπροσθοβαρούς δίκης, ήτοι επέκταση της τροποποίησης που τέθηκε σε ισχύ το 2016, σύμφωνα με την οποία τα απαιτούμενα έγγραφα πρέπει να κατατεθούν στο δικαστήριο εντός συγκεκριμένης προθεσμίας μετά την έναρξη των νομικών διαδικασιών (κατάθεση αγωγής κλπ.), σε περισσότερες διαδικασίες. Ως προελέχθη, η άνω τροποποίηση δεν επιτάχυνε την απονομή της δικαιοσύνης. Τουναντίον. Ο λόγος είναι απλώς ότι αργεί να οριστεί δικάσιμος και να ανατεθεί ο φάκελος σε δικαστή.²⁶ Χαρακτηριστική είναι και η παραδοχή στην ανάλυση συνεπειών ρύθμισης του ν. 5221/2025 ότι «[έ]μφαση δίνεται στην τακτική διαδικασία, όπου δηλαδή παρατηρούνται οι μεγαλύτερες καθυστερήσεις και πρακτικές δυσλειτουργίες, συνεπεία του ν. 4335/2015 (Α' 87).» Χαρακτηριστικό είναι και το κάτωθι γράφημα.²⁷

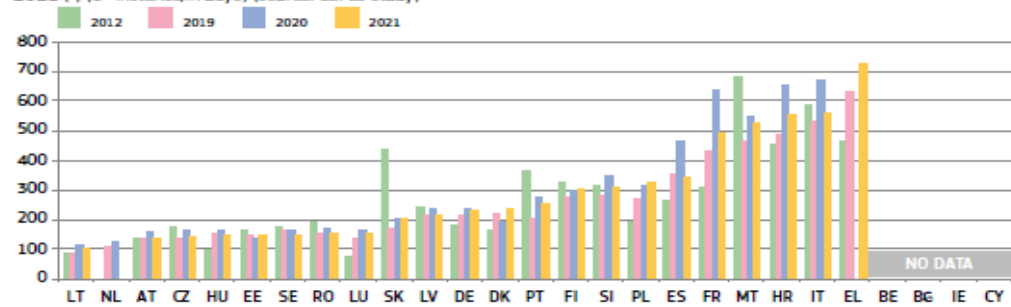
²³Βλ. και Vig & Gautam (2022).

²⁴επανελημμένα έχουν παραπονεθεί οι δικαστικοί υπάλληλοι για υποστελέχωση, βλ και ΟΔΥΕ (2023).

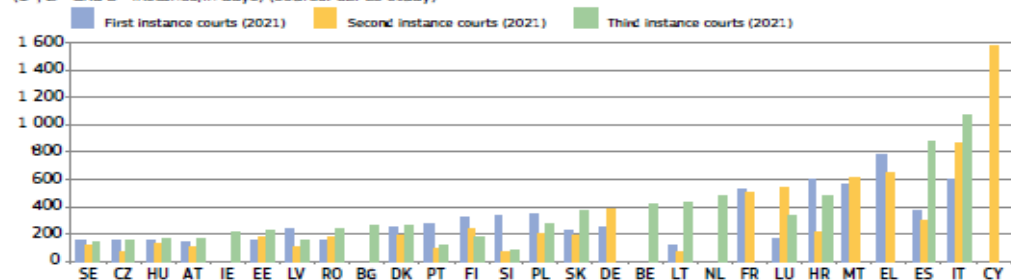
²⁵Πράγμα που εν μέρει έχει επιτευχθεί με τη διευκόλυνση της ηλεκτρονικής υποβολής δικογράφων πρόσφατα.

²⁶Αλλά και να αφαιρεθεί από αργοπορούντες, πράγμα που αφορά όλες τις διαδικασίες βέβαια. Ενδεικτικά, ο πρόεδρος του ΔΣΑ παραπονέθηκε δημόσια και επίσημα για το γεγονός ότι εισηγητής Ανωτάτου Δικαστηρίου χρειάστηκε πέντε χρόνια για να δηλώσει και διαπιστωθεί τελικά ανυπαίτιο κώλυμα, βλ. Δ.Σ.Α. (2024).

²⁷*Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Central Bank, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions COM(2023) 309.*

Figure 6 Estimated time needed to resolve litigious civil and commercial cases at first instance in 2012, 2019 – 2021 (*) (1st instance/in days) (source: CEPEJ study)

(*) Under the CEPEJ methodology, litigious civil/commercial cases concern disputes between parties, e.g. disputes about contracts. Non-litigious civil/commercial cases concern uncontested proceedings, e.g. uncontested payment orders. Methodology changes in EL and SK. Pending cases include all instances in CZ and, up to 2016, in SK. IT: the temporary slowdown of judicial activity due to strict restrictive measures to address the COVID-19 pandemic affected the disposition time. Data for NL include non-litigious cases.

Figure 7 Estimated time needed to resolve litigious civil and commercial cases at all court instances in 2021 (*) (1st, 2nd and 3rd instance/in days) (source: CEPEJ study)

Τέλος, η έκθεση Πισσαρίδη καλούσε να ορισθούν εύλογες προθεσμίες για την πρόοδο και την ολοκλήρωση των υποθέσεων. Τέτοιες προθεσμίες υφίσταντο, χωρίς ωστόσο να επιβάλλονται στην πράξη κυρώσεις σε περίπτωση μη τήρησής τους. Αυτό επιδιώκει να αλλάξει όμως ο Ν5221/2025.

Μια Πρώτη Ανάγνωση του Ν5221/2025

Ο νόμος αυτός, πρόσφατα ψηφισθείς, επιφέρει νέες παρεμβάσεις στον κώδικα πολιτικής δικονομίας, με εκπνερασμένο σκοπό και πάλι την επιτάχυνση της δικαιοσύνης, ως καθίσταται σαφές από την αιτιολογική έκθεση:

Στη χώρα μας, η πολιτική δικαιοσύνη παρουσιάζει υπερβολική καθυστέρηση στην έκδοση τελεσίδικων αποφάσεων, που φθάνει κατά μέσο όρο τις χίλιες τετρακόσιες ενενήντα δύο (1.492) ημέρες. Η καθυστέρηση αυτή υπονομεύει τη λειτουργία του κράτους δικαίου, διαψεύδει την εμπιστοσύνη των πολιτών στη δικαιοσύνη και επιτείνει την αβεβαιότητα για τους διαδίκους. Η αναποτελεσματικότητα των ένδικων βοηθημάτων οδηγεί σε αδυναμία έγκαιρης επίλυσης ιδιωτικών διαφορών, παρακαλύει την οικονομική δραστηριότητα και αποτρέπει τόσο εγχώριες όσο και διεθνείς επενδύσεις. Παράλληλα, οι χρονοβόρες και πολύπλοκες διαδικασίες επιβαρύνουν τους ίδιους τους δικαστικούς λειτουργούς και συμβάλλουν στη διόγκωση του υφιστάμενου όγκου εκκρεμοτήτων, προκαλώντας έναν φαύλο κύκλο καθυστερήσεων.

Πώς επιδιώκει να το καταφέρει η νέα τροποποίηση αυτό; ας εστιάσουμε σε 3 άξονες μεταρρυθμίσεων:

- επέκταση της καθ' ύλην αρμοδιότητας του Πολυμελούς Πρωτοδικείου, το οποίο πλέον θα δικάζει σε δεύτερο βαθμό υποθέσεις με αντικείμενο έως 80.000€ αντί για 30.000€ που ήταν το παλιό όριο. Με απλά λόγια, οι εφέσεις σε υποθέσεις με αντικείμενο από 30.000€ έως 80.000€ θα δικάζονται πλέον από το Πολυμελές Πρωτοδικείο, αντί για το Εφετείο όπως γινόταν προτού.
- θέσπιση νέου σταδίου προδικασίας, κατά το οποίο θα ελέγχονται τα δικόγραφα για τυπικές ελλείψεις, ακόμη και αοριστία. Το σκεπτικό του νομοθέτη εδώ είναι η τίνι τρόπω προληπτική αποφυγή έκδοσης απορριπτικών αποφάσεων για τυπικούς λόγους (και συνεπαγόμενα επανυποβολής συμπληρωμένου δικογράφου ή εφέσεως).
- σύντμηση των προθεσμιών έκδοσης αποφάσεων, με αυξημένη πλέον υποχρεωτικότητα έναντι των δικαστικών λειτουργιών και υπαλλήλων (νέο 144 ΚΠολΔ).

Εκ των 3 αυτών ρυθμίσεων για τις 2 μπορεί να προβλεφθεί ότι μπορούν οδηγήσουν σε επιβράδυνση της απονομής δικαιοσύνης, ενώ για την τρίτη ότι κινδυνεύει να μείνει ανεφάρμοστη.

Δυστυχώς η αιτιολογική έκθεση του νόμου δεν είναι ιδιαίτερα διαφωτιστική-το αντίθετο μάλιστα, είναι κατά κόρον περιγραφική και ως μη έδει λακωνική. Μια από τις λίγες περιπτώσεις όπου η αιτιολογική έκθεση του νόμου προσφέρει ουσιώδη πληροφόρηση (για τους λάθος λόγους ωστόσο) είναι αυτή του άρθρου 144 ΚΠολΔ. Αναφέρεται σε θέση ορίων, αναφορικά με τις δικονομικές προθεσμίες, τόσο στους διαδίκους όσο και στο δικαστήριο, περιορίζοντας υποτίθεται έτσι την ευχέρεια αυθαίρετων ερμηνειών ή παρατάσεων. Υπό μια έποψη, η ίδια η αιτιολογική έκθεση εδώ συνομολογεί ρητά και αδιάσπικτα την περιστολή του αυτοδιοίκητου της δικαιοσύνης. Κατά τη διαβούλευση, η Ένωση Δικαστών και Εισαγγελέων εξέφρασε τη σχετική της αντίρρηση, τονίζοντας ότι «η αρμοδιότητα των δικαστηρίων να συντάσσουν Κανονισμούς έχει θεμέλιο την απορρέουσα από τις διατάξεις του Δευτέρου Κεφαλαίου του Συντάγματος «Οργάνωση και δικαιοδοσία των δικαστηρίων» (άρθρα 93-100), συνταγματική αρχή της ορθολογικής οργάνωσης και λειτουργίας των δικαστηρίων, σε συνδυασμό με το άρθρο 20 παρ. 1 του Συντάγματος, με το οποίο θεσπίζεται το δικαίωμα παροχής αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας». Αμφίβολη η συνταγματικότητα της διάταξης, αμφίβολη και η εφαρμογή της.

Ιδιαίτερα προβληματική είναι η επέκταση της αρμοδιότητας του πρωτοδικείου να δικάζει κατ' έφεση. Επιβαρύνει σημαντικά, χωρίς λόγο,²⁸ το φόρτο εργασίας των δικαστηρίων που αντιμετωπίζουν το μεγαλύτερο πρόβλημα, πράγμα που μόνο στην επιτάχυνση της δικαιοσύνης δεν συμβάλλει. Πέραν τούτου, ανιχνεύονται και προβλήματα σχετικά με την ποιότητα της αποδιδόμενης δικαιοσύνης στη ρύθμιση αυτή, καθώς αφαιρεί από ιεραρχικά ανωτέρους και εμπειρότερους δικαστές την εκδίκαση υποθέσεων σε δεύτερο βαθμό, αλλά και περιστέλλει τη δυνατότητα προσφυγής σε τριτοβάθμιο δικαστήριο λόγω του άρθρου 560 ΚΠολΔ.

Ομοίως ανεξήγητη (τουλάχιστον υπό το πρίσμα της πολυπλοκότητας επιτάχυνσης) είναι η προσθήκη σταδίου προ- ελέγχου για αοριστία των δικογράφων. Εν αντιθέσει με τις τυπικές ελλείψεις, η αοριστία απαιτεί ενδελεχή δικαστική διάγνωση προκειμένου να διαπιστωθεί, έτι δε περισσότερο προκειμένου να γίνει διάκριση μεταξύ πραγματικής

²⁸Ενδεχομένως αιτία της ρύθμισης να είναι αύξηση των υποθέσεων με αντικείμενο άνω των 30.000€ προς αποφυγή υποχρεωτικής αρχικής συνεδρίας διαμεσολάβησης.

και νομικής αοριστίας. Επιβαρύνονται έτσι ο δικαστής και οι δικαστικές συνθέσεις²⁹ (αλλά και οι δικαστικοί υπάλληλοι) με ένα επιπλέον στάδιο δικαστικής κρίσης, επιβραδύνοντας το έργο τους. Σε αυτό το συμπέρασμα οδηγεί και η πρόβλεψη του άρθρου 237 ΚΠολΔ περί διάταξης³⁰ μη υποκείμενης σε ένδικα μέσα και βοηθήματα, αφού με το προϋφιστάμενο καθεστώς (δίχως μάλιστα τις νέο- θεσπισθείσες και κατά τι ασφυκτικές για τους δικαστές προθεσμίες) κάθε άλλο παρά σπάνιο φαινόμενο συνιστούσε η ανατροπή της πρωτοδίκης απόρριψης λόγω αοριστίας στο δεύτερο βαθμό.

Σκέψεις και Συμπεράσματα

Η επιτάχυνση της δικαιοσύνης δια της τεθλασμένης, έως τώρα δεν έχει καρποφορήσει, ούτε προβλέπεται να συμβεί κάτι τέτοιο μελλοντικά. Υφίστανται ωστόσο δύο απλ(οικ)ά, *δραστικά* μέσα να επιτευχθεί αυτός ο στόχος: είτε αυξάνοντας το προσωπικό των δικαστηρίων είτε καθιστώντας τη δικαιοσύνη πιο «ακριβή» για τον πολίτη. Αμφότερες λύσεις συνοδεύονται από σοβαρό πολιτικό κόστος.

Η αύξηση του αριθμού των Δικαστών, πάγιο αίτημα της Ένωσης Δικαστών και Εισαγγελέων³¹ και η κατανομή τους σύμφωνα με τις ανάγκες κάθε Δικαστηρίου, όπως αυτές καθορίζονται από τον όγκο των εισερχομένων ανά έτος υποθέσεων, οπωσδήποτε θα ανακουφίσει το δικαστικό μηχανισμό και θα επιταχύνει την απονομή της Δικαιοσύνης, χωρίς εκπτώσεις στην ποιότητα των αποφάσεων. Το προφανές και δυσεπίλυτο πρόβλημα εδώ είναι αυτό της επιβάρυνσης των δημοσίων δαπανών με (ως έδει) υψηλούς μισθούς και συντάξεις ισοβίων δημοσίων λειτουργών. Αποτελεσματικότερη λύση ίσως θα ήταν η ενίσχυση των δικαστηρίων με ικανό αριθμό δικαστικών υπαλλήλων, η οποία σε συνδυασμό με τον νεοεισαχθέντα θεσμό των επίκουρων δικαστών (εάν αξιοποιηθεί σωστά και πλήρως)³² θα αποτελέσει μια απάντηση στις προκλήσεις της εμπροσθοβαρούς δίκης, χωρίς ωστόσο να επιλύει παντελώς το πρόβλημα της δημοσιονομικής επιβάρυνσης.

Επέμβαση -και μάλιστα δραστική- μπορεί να γίνει και στο ύψος της γενικότερης δικαστικής δαπάνης³³. Πέραν από τα διάφορα παράβολα (τα οποία κατ' είδος έχουν αυξηθεί την τελευταία δεκαετία), μια αλλαγή στις ελάχιστες αμοιβές που προβλέπονται στον Κώδικα περί Δικηγόρων θα καθιστούσε «ακριβό σπορ» την από ελευθεριότητα προσφυγή στη δικαιοσύνη. Δεν αναφερόμαστε εδώ στην από καιρού απαιτούμενη προσαρμογή των ελάχιστων αυτών αμοιβών στις τιμαριθμικές διακυμάνσεις, αλλά

²⁹ Σημειωτέον ότι η σχετική διάταξη για τα Πολυμελή Πρωτοδικεία είναι προβληματική, τουλάχιστον ως προς τη διατύπωση της, καθώς το λεκτικό της εναποθέτει τη σχετική κρίση σε άτομο και όχι σε συλλογικό σχηματισμό.

³⁰ αναιτιολόγητης μάλιστα, πρβλ αρθ. 93 ΤοΣ.

³¹ Βλ. ΕΝΔΕ (2025)

³² Βλ. και Sanders & Holvast (2020).

³³ Ελλείπει σύγχρονη συγκριτική μελέτη επί του θέματος, που να συμπεριλαμβάνει πλήρως στα εξεταζόμενα ζητήματα και αυτό της δικηγορικής αμοιβής. Αξιολογή έρευνα είναι αυτή των Demolin, Brulard, Barthelemy (2007), όπου η Ελλάδα παρουσίασε συγκριτικά χαμηλά επίπεδα διαδικαστικών εξόδων. Ενδεικτικό είναι ότι χώρες με υψηλά τέτοια έξοδα (και, κατά περίπτωση, πολλαπλάσιες των ελληνικών δικηγορικές αμοιβές) όπως η Αυστρία, η Δανία, η Ολλανδία και η Φινλανδία, παρουσιάζουν παραδοσιακά από τους χαμηλότερους αριθμούς εισαγομένων στα δικαστήρια υποθέσεων ανά έτος. Βέβαια, για την εξαγωγή ασφαλούς συμπεράσματος, θα πρέπει να ληφθούν και άλλοι παράγοντες υπόψιν, όπως οι διαφορές στο κατά κεφαλήν εισόδημα κ.ά.

σε κάτι πολύ δραστικότερο: σε ενδεχόμενο διπλασιασμό ή ακόμη και τριπλασιασμό αυτών. Το προφανές πρόβλημα με αυτή την επιλογή είναι ότι θα συμπαράσχει και υποθέσεις που άγονται ενώπιον δικαστηρίων καλή τη πίστη και έχουν αντικείμενο και, το σημαντικότερο, θα δημιουργηθεί ζήτημα πρόσβασης στη δικαιοσύνη.³⁴ Θα συνιστά επίσης μια, ακραία θα λέγαμε, περίπτωση κρατικού παρεμβατισμού, η οποία θα ανατρέψει τις ελεύθερα διαμορφωμένες τιμές της αγοράς (μείζονες, στις περισσότερες των περιπτώσεων κατά πολύ, των προβλεπόμενων ελάχιστων αμοιβών) και εκ των πραγμάτων θα καθορίσει όχι τις ελάχιστες, αλλά τις καταβλητέες αμοιβές.

Οι δύο αυτές λύσεις (οι οποίες, σε διαφορετικούς βαθμούς, θα μπορούσαν, βεβαίως, να λειτουργήσουν και συνδυαστικά) μπορεί μεν να συνεπάγονται -έμμεσα και άμεσα- οικονομική επιβάρυνση του πολίτη, καθώς και το ανάλογο πολιτικό κόστος για όποια κοινοβουλευτική πλειοψηφία τις υλοποιήσει, ωστόσο δε τα κόστη αυτά μπορούν και πρέπει να σταθμιστούν με τη ζημία που επιφέρει στην εθνική οικονομία η βραδεία απονομή δικαιοσύνης.³⁵

Σε κάθε περίπτωση, πέραν από τις εξετασθείσες, τροποποιήσεις των δικονομικών κωδίκων μπορούν να μειώσουν το φόρτο εργασίας της δικαστικής εξουσίας μόνον ελαφρώς. Πράγματι, ορισμένες τροποποιήσεις στον κώδικα πολιτικής δικονομίας είναι ήδη προς τη σωστή κατεύθυνση, αναθέτοντας στους δικηγόρους «δικαστική»³⁶ ύλη που αρμόζει περισσότερο σε αυτούς και απαλλάσσοντας έτσι τη δικαστική εξουσία³⁷ από αυτό το βάρος.³⁸ Σίγουρα, μπορούν να γίνουν περισσότερα προς αυτή την κατεύθυνση, καθώς υφίσταται ακόμα πληθώρα διαδικαστικών διοικητικών πράξεων, που χωρίς προφανή λόγο ή αιτία διέρχονται της δικαστικής οδού. Χαρακτηριστικό παράδειγμα κατά τη γνώμη του γράφοντος είναι η αλλαγή ονόματος. Ενώ η αλλαγή επωνύμου προϋποθέτει τη διοικητική διαδικασία υποβολής αίτησης στον δήμαρχο, η αλλαγή ονόματος, κάτι το ήσσον όσον αφορά το σκοπό ταυτοποίησης των φυσικών προσώπων, αποτελεί αντικείμενο της εκουσίας δικαιοδοσίας.

Δεν μπορούμε να παραβλέψουμε, ωστόσο, ότι οι αλληπάλληλες ριζικές επεμβάσεις σε μεγάλα τμήματα των δικονομικών κωδίκων (τρεις στον αριθμό εντός δεκαετίας) συνιστούν και εξόφθαλμο πρόβλημα νομοτεχνικής. Είναι κοινός τόπος ότι η φύση και ο χαρακτήρας των νομικών κωδίκων είναι συνυφασμένοι με τις έννοιες του γενικού, του σταθερού και του εύληπτου.³⁹ Αποτελούν άλλωστε και τα κύρια διακριτικά σημεία των έννομων τάξεων που συλλήβδην κατά τη διδαχή του συγκριτικού δικαίου εντάσσουμε σε αυτό που ονομάζουμε «ηπειρωτικό δίκαιο».⁴⁰

³⁴Βλ. και Tilburg Institute for Interdisciplinary Studies of Civil Law and Conflict Resolution Systems (2009).

³⁵Βλ. και Chemin (2009), Djankov κ.ά. (2003), Djankov κ.ά. (2008).

³⁶Όπως είναι, λόγου χάρη, οι εξαλείψεις προσημειώσεων, βλ. Ν 5095/2024. Πρέπει ωστόσο εδώ να σημειωθεί ότι έχουν διατυπωθεί αμφιβολίες σχετικά με την ανάθεση σε δικηγόρους της έκδοσης κληρονομητηρίων.

³⁷Όχι όμως και το διοικητικό προσωπικό των δικαστηρίων...

³⁸Με ορατά ήδη αποτελέσματα.

³⁹Χαρακτηριστικό είναι ότι στη κοινή συνείδηση των πολιτών (μη νομικών) είναι ασαφές εάν υφίστανται ακόμα ειρηνοδικεία (χαρακτηριστικό είναι επίσης ότι σε πολλά εξ αυτών, καίτοι «αναβαθμίστηκαν» σε πρωτοδικεία, υφίστανται ακόμα - κατά το χρόνο σύνταξης του κειμένου- επιγραφές «ειρηνοδικείο», όπως σε αυτό του Αμαρουσίου...).

⁴⁰Βλ. ενδεικτικά, David & Brierley (1978).

Βιβλιογραφία

- Akerlof, G. (1970). The market for 'lemons': quality uncertainty and the market mechanism. *Quarterly Journal of Economics* 84: 488-500.
- Βερβεσός, Δ. (2024, 12 Σεπτεμβρίου). *Βερβεσός για νέο Δικαστικό Χάρτη: «Πρόκειται για την 35η – 36η λανθασμένη προσπάθεια στη λεγόμενη επιτάχυνση απονομής της Δικαιοσύνης»*. <https://www.dikastiko.gr/eidhsh/oi-dikigoroi-syzitoyn-gia-to-neo-dikastiko-charti-poia-einai-ta-provlimatika-simeia-kleidi-gia-tin-efarmogi-toy-deite-live/>.
- Cahn, A. (2010). Vorstandsvergütung als Gegenstand rechtlicher Regelung' i. In Stefan Grundmann, Brigitte Haar, Hanno Merkt, Peter O Mülberr, Marina Wellenhofer, Harald Baum, Jan von Hein, Thomas von Hippel, Katharina Pistor, Markus Roth and Heike Schweitzer (eds.), *Festschrift für Klaus J. Hopt zum 70. Geburtstag am 24. August 2010: Unternehmen, Markt und Verantwortung* (452 επ.) Walter de Gruyter.
- Chemin, M. (2009). Do Judiciaries Matter for Development? Evidence from India. *Journal of Comparative Economics* 37(2): 230-250.
- Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Central Bank, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions COM(2023) 309.
- Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Central Bank, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions COM(2025) 375.
- David, R., Brierley, J. E. C. (1978). *Major Legal Systems in the World Today: An Introduction to the Comparative Study of Law*. Simon & Schuster.
- Demolin, Brulard, Barthelemy (2007) *Study on the Transparency of costs of civil judicial proceedings in the European Union*. European Commission
- Djankov, S., Hart, O., McLiesh, C., Shleifer, A. (2008). Debt Enforcement around the World. *Journal of Political Economy* 116(6): 1105-1149.
- Djankov, S., La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., Shleifer, A. (2003). Courts. *The Quarterly Journal of Economics* 118(2): 453-517.
- Δ.Σ.Α. (2024, 5 Ιουλίου). *Δελτίο τύπου 05/07/2024*. <https://www.dsa.gr/%CE%B4%CE%B5%CE%BB%CF%84%CE%AF%CE%B1-%CF%84%CF%8D%CF%80%CE%BF%CF%85%CE%B4%CE%B7%CE%BB%CF%8E%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82-%CF%80%CF%81%CE%BF%CE%AD%CE%B4%CF%81%CE%BF%CF%85>.
- ΕΝΔΕ (2025, 8 Ιουλίου). *Παρατηρήσεις της ΕΝΔΕ στο υπό διαβούλευση νομοσχέδιο για τον Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας*. <https://daily.nb.org/nomothesia-nomologia/nomothesia-paratiriseis-tis-ende-sto-ypo-diavoulefsi-nomoschedio-gia-ton-kodika-politikis-dikonomia>.
- Ζουριδάκης, Γ. (2021). *Shareholder Protection Reconsidered: Derivative Action in the UK, Germany and Greece*. Routledge.
- Kalss, S. (2009). Shareholder Suits: Common Problems, Different Solutions and First Steps towards a Possible Harmonisation by Means of a European Model Code. *ECFR* 6: 324-347.
- Κλάππας, Η. (2024, 30 Απριλίου). *Δήλωση Προέδρου ΔΣΠ Ηλία Κλάππα για τα αποτελέσματα του δικηγορικού δημοψηφίσματος στον Πειραιά*. <https://www.dspeiraia.gr/listing.asp?p=7&d=%CE%9D%CE%AD%CE%B1%20&%20%CE%91%CE%BD%CE%B1%CE%BA%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CF%8E%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82>.
- O'Donoghue, T., Rabin, M. (2015). Present Bias: Lessons Learned and to Be Learned. *American Economic Review* 105(5): 273-279.
- ΟΔΥΕ (2023, 6 Φεβρουαρίου). *Η «ηχηρή» απάντηση του Υπουργού Δικαιοσύνης στα 3.000 κενά Δικαστικών Υπαλλήλων, με την προκήρυξη 73 θέσεων Υπαλλήλων του κλάδου ΠΕ Τεκμηρίωσης και Επικουρίας Δικαστικού έργου. [ΑΠ5/2023]* <https://odye.gr/%ce%b7-%ce%b7%cf%87%ce%b7%cf%81%ce%ae-%ce%b1%cf%80%ce%ac%ce%bd%cf%84%>

- ce%b7%cf%83%ce%b7-%cf%84%ce%bf%cf%85-%cf%85%cf%80%ce%bf%cf%85%cf%81%ce%b3%ce%bf%cf%8d-%ce%b4%ce%b9%ce%ba%ce%b1%ce%b9/.
- ΟΔΥΕ (2024, 18 Απριλίου). *Θέσεις ΟΔΥΕ*. <https://odye.gr/upomnima/>.
- Ολομέλεια Δικηγορικών Συλλόγων (2024, 20 Απριλίου). *Δελτίο τύπου απόφασης 20/4/2024*. <https://www.dsa.gr/%CE%B4%CE%B5%CE%BB%CF%84%CE%AF%CE%B1-%CF%84%CF%8D%CF%80%CE%BF%CF%85/%CE%B1%CF%80%CE%BF%CF%86%CE%AC%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82-%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CE%BC%CE%AD%CE%BB%CE%B5%CE%B9%CE%B1%CF%82?page=0%2C0%2C0%2C0%2C0%2C3>.
- Paul, C. (2010). Derivative Actions under English and German Corporate Law: Shareholder Participation between the Tension Filled Areas of Corporate Governance and Malicious Shareholder Interference. *ECFR* 7(1): 81-115.
- Πισσαρίδης, Χ., Βαγιανός, Δ., Βέττας, Ν., Μεγήρ, Κ. (2020). *Σχέδιο Ανάπτυξης για την Ελληνική Οικονομία*. https://www.government.gov.gr/wp-content/uploads/2020/11/growth_plan_2020-11-23_1021.pdf.
- Ράικος, Δ. (2013). Οικονομική ανάπτυξη και δικαστική ανεξαρτησία. *ΔιΔικ* 25, 26.
- Σεβαστίδης, Χ., Σεβαστίδης, Χ., Μποροδήμος, Π., Τσέφας, Μ., Ασπρογέρακας, Ι., Κώστα, Ε. (2023, 17 Οκτωβρίου). *Το σχέδιο για ενοποίηση του πρώτου βαθμού δικαιοδοσίας- Μία συνολική κριτική και οι θέσεις μας*. <https://ende.gr/%CF%84%CE%BF-%CF%83%CF%87%CE%AD%CE%B4%CE%B9%CE%BF-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CE%B5%CE%BD%CE%BF%CF%80%CE%BF%CE%AF%CE%B7%CF%83%CE%B7-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CF%80%CF%81%CF%8E%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B2%CE%B1%CE%B8/>.
- Sanders, A., Holvast, N. (2020). Empirical Studies on the Role and Influence of Judicial Assistants and Tribunal Secretaries Editorial. *International Journal for Court Administration* 11(3).
- Στενιώτη, Μ. (2024, 12 Ιανουαρίου). *Αίτημα προς τον υπουργό και τον υφυπουργό δικαιοσύνης περί μη κατάργησης των ειρηνοδικείων – προτάσεις αναμόρφωσης και εύρυθμης λειτουργίας αυτών*. https://dikastis.blogspot.com/2024/01/blog-post_59.html.
- Sunstein, C. R. (Ed.) (2000). *Behavioral Law and Economics*. Cambridge University Press.
- Tilburg Institute for Interdisciplinary Studies of Civil Law and Conflict Resolution Systems (Ed.) (2009). *A Handbook of Measuring the Cost and Quality of Paths to Justice*. Maklu.
- Τσάκη, Γ., Πλεύρη, Α., Σταματόπουλος, Σ. (2025). Η διοίκηση της δικαιοσύνης κατά τον νέο δικαστικό χάρτη. *Νομικό Βήμα* 73: 321-340.
- Tversky, A., Kahneman, D. (1992). Advances in Prospect Theory: Cumulative Representation of Uncertainty. *Journal of Risk and Uncertainty* 5(4): 297-323.
- Vig, K., Gautam, R. (Eds.) (2022). *ADR Strategies: Navigating Conflict Resolution in the Modern Legal World*. Inkbound P.

The “Codification” of the Acceleration of Justice and its (Un)Followability Thoughts on Laws L5108/2024 and L5221/2025

Georgios Zouridakis
Research Fellow, Athens Institute

For a decade already, Greek lawyers have been experiencing amendments in (all kinds) of procedural law, in a frequency and magnitude that many of them cannot probably handle; the vast majority of such amendments being passed in the name of efficiency. Undoubtedly, Greek justice has for long been notoriously slow, being consistently ranked in the last places in the EU. But did those experiments (or any of them) produce any results? In the face of yet another amendment of the Civil Process Code, this paper takes a critical view on such initiatives, inquiring whether they (even attempt to) address the root(s) of the problem.

Keywords: *Greek justice, civil procedure, amendments, judicial system*

Σύντομο Άρθρο

Μεταξύ Αρχαίων Μνημείων και Σημερινών Στιγμών: Το Ημερολόγιο Ενός Σύγχρονου Φιλέλληνα

*Δρ Ατλιχάν Ονάτ Καρατσαλί
Λέκτορας Αρχιτεκτονικής Εσωτερικού Χώρου
Πανεπιστήμιο του Lancashire, Ηνωμένο Βασίλειο κ'
Ερευνητικός Συνεργάτης στο Αθηναϊκό Ινστιτούτο*

Ο συγγραφέας αφηγείται το πάθος του για τον ελληνικό πολιτισμό, ανασκοπώντας ένα ταξίδι που ξεκίνησε από την παιδική του αγάπη για την ελληνική μυθολογία, σε μια μικρή τουρκική πόλη. Η πρώτη επαφή με κλασικά κείμενα τον ενέπνευσε να εξερευνήσει την Ελλάδα, τόσο ακαδημαϊκά όσο και προσωπικά. Η πρώτη του επίσκεψη στην Αθήνα το 2019, μέσω του προγράμματος Erasmus Teacher Exchange, τον άφησε μαγεμένο από τον Παρθενώνα, το Μουσείο της Ακρόπολης και την απτή κουλτούρα της πόλης. Στις επόμενες επισκέψεις εξερεύνησε τη Θεσσαλονίκη, την Κω και πολλά ελληνικά νησιά, βυθιζόμενος στην τοπική αρχιτεκτονική, μουσική, κουζίνα και ιστορία. Παράλληλα με την πολιτιστική εξερεύνηση, ακολούθησε επίσημες σπουδές στην ελληνική γλώσσα, επιτυγχάνοντας επαρκή γνώση και σχηματίζοντας διαρκείς φιλίες με Έλληνες ακαδημαϊκούς και κατοίκους. Τα ταξίδια του συνέδεσαν προσωπικές, ακαδημαϊκές και επαγγελματικές εμπειρίες, από φωτογραφία και επισκέψεις σε μουσεία μέχρι συμμετοχή σε συνέδρια. Ο συγγραφέας σκέφτεται τις κοινές μεσογειακές παραδόσεις, τις ιστορικές σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας και τη σημασία της εστίασης στις κοινές αξίες αντί για τις διαφορές. Μέσα από χρόνια επαναλαμβανόμενων επισκέψεων, η Αθήνα έγινε για εκείνον προσωπικό και πνευματικό σπίτι, επηρεάζοντας το επιστημονικό του έργο, το διδακτικό του υλικό και τον τρόπο που βλέπει τον κόσμο. Το παρόν ημερολόγιο φανερώνει το πώς η εντατική πολιτιστική εμπλοκή μπορεί να εμπλουτίσει την ακαδημαϊκή σταδιοδρομία, να γεφυρώσει έθνη και να μετατρέψει τα διά βίου πάθη σε απτά επαγγελματικά και προσωπικά οφέλη.

Λέξεις-κλειδιά: Ελλάδα, Τουρκία, Πολιτισμός, Πολιτιστική Κληρονομιά, Αρχιτεκτονική, Φαγητό, Ταξίδια, Μουσική, Πολιτική, Ολυμπιακοί Αγώνες, Ποδόσφαιρο, Κινηματογράφος

Από Μικρό Παιδί

Μια φορά κι έναν καιρό, ήταν ένα μικρό αγόρι που μεγάλωνε σε μια μικρή τουρκική πόλη. Έμαθε να διαβάζει στην ηλικία των τριών ετών και άρχισε να καταβροχθίζει κάθε γραπτό κείμενο γύρω του. Ήταν «αρχαίοι» καιροί ακόμη, πριν από την ανακάλυψη του Διαδικτύου, και η πρόσβαση στη γνώση ήταν ιδιαίτερα δύσκολη. Οι ιστορίες της ελληνικής μυθολογίας ήταν από τα αγαπημένα του θέματα. Όταν δεν μπορούσε να παραγγείλει βιβλία από τις μεγάλες πόλεις μέσω βιβλιοπωλείων ή ταχυδρομείου, αναζητούσε τα ονόματα των Ολύμπιων θεών σε τυπωμένες εγκυκλοπαίδειες. Καθώς οι μικρές πόλεις ενθαρρύνουν τα μεγαλύτερα

όνειρα, εκείνο το αγόρι αποφάσισε να ανακαλύψει τον κόσμο, αφού «η ευτυχία εξαρτάται από εμάς τους ίδιους» (Αριστοτέλης).

Η Πρώτη Επίσκεψη

Σχεδόν τρεις δεκαετίες αργότερα, προσκλήθηκε στην Αθήνα στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού προγράμματος Erasmus Teacher Exchange, όταν ήταν υπεύθυνος σπουδών στην Εσωτερική Αρχιτεκτονική σε πανεπιστήμιο της Κωνσταντινούπολης (Ecclesiastical Academy of Athens, 2019). Χάρη στη Δρ. Νέλλη Κοντογιάννη, που ήταν η προσκαλούσα εκ μέρους της Ανώτατης Εκκλησιαστικής Ακαδημίας Αθηνών και τελικά έγινε ισόβια φίλη, ήταν τον Δεκέμβριο του 2019 που είδε επιτέλους με τα ίδια του τα μάτια τον Παρθενώνα. Δεν μπορούσε παρά να μείνει μαγεμένος, καθώς «ένα ξέρω, ότι δεν ξέρω τίποτα» (Σωκράτης). Στη φαντασία του, οι θεοί περιδιάβαιναν τον ναό, σαν τα μυωπικά του γυαλιά να ήταν εξοπλισμένα με τεχνολογία επαυξημένης πραγματικότητας. Το σκίτσο δημιουργήθηκε από τον συγγραφέα για να δείξει τον ενθουσιασμό του.

Η πρώτη επαφή του με τον ελληνικό πολιτισμό ήταν μια εξαιρετική εμπειρία. Ανακάλυψε ότι το κέντρο της πόλης διαθέτει τρεις κεντρικές πλατείες και επέλεξε να μείνει κοντά στο Μοναστηράκι, το οποίο προσφέρει θέα στον Παρθενώνα, ενώ περπατούσε καθημερινά προς το Σύνταγμα και την Ομόνοια. Η πόλη ήταν γεμάτη από αρχαίες μνημές, και δεν υπήρχε χρόνος για χάσιμο. Ως αρχιτέκτονας εσωτερικού χώρου, επισκέφθηκε πρώτα το Μουσείο της Ακρόπολης, που σχεδιάστηκε από τον διάσημο Ελβετό αρχιτέκτονα Bernard Tschumi. Ο ήρωάς μας δίδασκε για πολλά χρόνια τα μαθήματα «Ιστορία της Εσωτερικής Αρχιτεκτονικής» και «Ιστορία Επίπλου» και είχε πλέον άμεση εμπειρία με τα εκθέματα που ανέφερε στα μαθήματά του. Δεν θυμόταν πόσες φωτογραφίες είχε τραβήξει για να τις χρησιμοποιήσει αργότερα ως διδακτικό υλικό. Δεν ήταν μόνο η ιστορία, αλλά και τα υπόλοιπα στοιχεία της απτής κουλτούρας που ήταν υπέροχα. Η κουζίνα ήταν σχεδόν πανομοιότυπη με την τουρκική, εκτός από τη χρήση του χοιρινού, κάτι που φαινόταν ακόμη και στις ονομασίες των φαγητών. Ήταν δύσκολο να ξεχωρίσει κανείς τη διαφορά ανάμεσα στην παραδοσιακή μουσική των δύο πολιτισμών, ειδικά σε είδη όπως το ρεμπέτικο, μέχρι που άρχιζαν οι στίχοι στα ελληνικά. Και οι άνθρωποι ήταν τόσο ζεστοί και φιλόξενοι, όσο και εκείνοι που γνώριζε στην πατρίδα του, κι εκείνος συνειδητοποίησε ότι αυτή ήταν μια μεσογειακή παράδοση, όπως θα διαπίστωνε και σε μελλοντική του επίσκεψη στην Ιταλία.

Αποφάσισε να εμβαθύνει περισσότερο σε αυτή την υπέροχη κουλτούρα και να επισκέπτεται κάθε χρόνο τη φανταστική αυτή γειτονική χώρα. Και όμως, τον επόμενο χρόνο δεν μπόρεσε ούτε καν να φτάσει από το σπίτι του ως την αποβάθρα του Μπεσίκτας, μια απόσταση μόλις δέκα λεπτών με τα πόδια. Η πανδημία της

COVID-19 καταδίκασε τον κόσμο ολόκληρο στο «Banana Bread Renaissance»¹, στη διδασκαλία από απόσταση και στις ατελείωτες διαδικτυακές συναντήσεις.

Η Δεύτερη Επίσκεψη

Μετά την αφαίρεση των ιατρικών масκών από όλους και το άνοιγμα των συνόρων για τον διεθνή τουρισμό, η δεύτερη επίσκεψή του σε αυτή την όμορφη πόλη πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο του 2022. Αυτή τη φορά υπήρχε και ένας συνταξιδιώτης, ο Lutfi Buyuktopbas, αρχιτέκτονας εσωτερικού χώρου, ιδρυτής του πολυεπιστημονικού στούντιο Zift Design με έδρα την Κωνσταντινούπολη, καθώς και ο καλύτερος φίλος. Η επίσκεψη αυτή έγινε επίσης στο πλαίσιο πρόσκλησης Erasmus από την Ανώτατη Εκκλησιαστική Ακαδημία Αθηνών (Romfea, 2022). Σε αυτό το ταξίδι επισκέφθηκαν και το ξενοδοχείο Semiramis, σχεδιασμένο από τον διάσημο Αιγύπτιο-Καναδό βιομηχανικό σχεδιαστή Karim Rashid.

Μετά το δεύτερο «προσκύνημά» του στην Ακρόπολη, αυτή τη φορά αγόρασε και μια καρφίτσα του Παρθενώνα από ένα κατάστημα με σουβενίρ. Από τότε, τη φοράει σε όλα τα συνέδρια που παρακολουθεί, για να εκφράζει την αγάπη του για τον ελληνικό πολιτισμό. Η δεύτερη επίσκεψή του στην όμορφη Αθήνα περιλάμβανε ακόμη εκδρομές στο Κέντρο Πολιτισμού Σταύρος Νιάρχος, έργο του διάσημου Ιταλού αρχιτέκτονα Renzo Piano, καθώς και στη Μαρίνα Φλοίσβου. Ως λάτρης του μοντερνιστικού κινήματος στο σχέδιο (design), τράβηξε επίσης φωτογραφίες του Hilton Αθηνών, της Πρεσβείας των Η.Π.Α. και του Ωδείου Αθηνών, ώστε να τις χρησιμοποιήσει αργότερα ως διδακτικό υλικό.

Αυτή τη φορά, με την ενθάρρυνση του καλύτερου του φίλου, αποφάσισε να απολαύσει την τοπική κουζίνα διαφορετικά, όχι μόνο τον τουριστικό «γύρο», σουβλάκι και μουςακά, αλλά και τους αυθεντικούς κρυμμένους θησαυρούς, όπως το παστέλι, το μελομακάρονο και τη φέτα σαγανάκι, που ήταν εξαιρετικά. Πάντα θυμάται το κείμενο στις μπλούζες ενός από τα «γυράδικα» στα αγγλικά: «It is 'tzatziki', not a white sauce!».

Στην επιστροφή είχε ήδη κατεβάσει την εφαρμογή Duolingo και ξεκίνησε για πρώτη φορά να μαθαίνει την όμορφη ελληνική γλώσσα.

Η δεύτερη επίσκεψή του στερέωσε την ελληνική κουλτούρα βαθιά μέσα στην καρδιά του.

Η Τρίτη Επίσκεψη

Δεν μπορούσε να περιμένει για το επόμενο ταξίδι και έτσι, λίγους μήνες αργότερα, τον Αύγουστο του 2022 αυτή τη φορά, ο επόμενος σταθμός ήταν η Θεσσαλονίκη. Η Θεσσαλονίκη είχε πάντοτε ιδιαίτερη συναισθηματική σημασία για το έθνος του, καθώς εδώ γεννήθηκε ο ιδρυτής της χώρας τους. Ο ηγέτης

¹Το «Banana Bread Renaissance» είναι η αναβίωση και η κορύφωση της δημοφιλίας του banana bread, ειδικά σε περιόδους όπως η πανδημία, όπου το ψήσιμο έγινε καταφύγιο και κοινό ενδιαφέρον. Συνδυάζει ιστορική παράδοση, συναισθηματική ανακούφιση και ψηφιακή έκρηξη στο διαδίκτυο.

αυτός, ο Κεμάλ Ατατούρκ, τόνιζε τη σημασία της φιλίας και της ειρήνης στις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Ιδιαίτερα μετά τα χρόνια των μαχών, επιδίωξε να τερματίσει τις εχθροπραξίες ανάμεσα στις δύο χώρες και να εγκαθιδρύσει σχέσεις καλής γειτονίας. Προς αυτή την κατεύθυνση, κατέβαλε προσπάθειες για τη δημιουργία ενός ειρηνικού περιβάλλοντος, βασισμένου στην αμοιβαία εμπιστοσύνη μεταξύ Τουρκίας και Ελλάδας.

Η επίσκεψη στη Θεσσαλονίκη υπήρξε αρκετά ρομαντική για τον ήρωά μας. Κάθε βράδυ περπατούσε δίπλα στη θάλασσα, από το λιμάνι έως τον Λευκό Πύργο, ακούγοντας την ελληνική μουσική. Αυτή ήταν η πρώτη του γνωριμία με την παραδοσιακή ελληνική μουσική. Δεν του πήρε πολύ χρόνο να ανακαλύψει την Αρετή Κετιμέ, τραγουδίστρια του ρεμπέτικου και δεξιοτέχνη του σαντουριού. Από τότε έγινε ο μεγαλύτερος θαυμαστής της και έμαθε σχεδόν όλα τα τραγούδια της απ' έξω. Ας μην το παραβλέψουμε: οι στίχοι αυτοί αποδείχθηκαν πολύ χρήσιμοι αργότερα κατά τις σπουδές του στην ελληνική γλώσσα. Ωστόσο, δεν είχε ακόμη την ευκαιρία να την ακούσει ζωντανά.

Το άγαλμα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, εκεί στην παραλία, του θύμιζε μια αστεία ιστορία. Σε μια από τις ομιλίες του προς τους στρατιώτες, ο Αλέξανδρος ανέφερε τις πόλεις που επρόκειτο να κατακτήσουν. Ένας στρατιώτης ρώτησε: «Και μετά τι θα κάνουμε;». Ο Αλέξανδρος απάντησε: «Θα ξεκουραστούμε». Ο στρατιώτης πρέπει να ήταν αρκετά θαρραλέος ώστε να ξαναρωτήσει: «Γιατί δεν ξεκουραζόμαστε τώρα;».

Ένα ακόμη τοπόσημο της παραλίας, οι «Ομπρέλες» του διάσημου γλύπτη Γιώργου Ζογγολόπουλου, εντυπωσίασαν εξίσου τον πρωταγωνιστή της ιστορίας μας, καθώς κι εκείνος είναι σχεδιαστής. Καθώς μιλούσε ήδη ελληνικά σε στοιχειώδες επίπεδο, σε αυτό το ταξίδι χαιρετούσε τους πάντες στα ελληνικά και τους έλεγε πως κατάγεται από την Κωνσταντινούπολη. Έτσι, οι ντόπιοι τον καλοδέχονταν θερμά και δεν πλήρωνε καφέ μετά τα γεύματα.

Αφού επισκέφθηκε το Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης και το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, ανέβηκε και στην κορυφή του Λευκού Πύργου. Η θέα προς το Αιγαίο ήταν υπέροχη. Αποφάσισε τότε να ακολουθήσει τη συμβουλή του Κρητικού συγγραφέα Νίκου Καζαντζάκη, δημιουργού ενός από τα αγαπημένα του μυθιστορήματα, *Βίος και Πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά*. Ο Καζαντζάκης είχε πει κάποτε: «Ευτυχισμένος είναι ο άνθρωπος που, πριν πεθάνει, έχει την καλή τύχη να ταξιδέψει στο Αιγαίο.». Και έτσι πήγε σε μια μικρή θαλάσσια εκδρομή.

Η Τέταρτη Επίσκεψη

Η τέταρτη επίσκεψή του στην Ελλάδα ήταν μια ημερήσια εκδρομή στο νησί της Κω, τον Αύγουστο του 2022, όταν βρισκόταν σε οικογενειακή επίσκεψη στην Αλικαρνασσό (Μπόντρουμ). Ακόμη και αυτό το μικρό νησί διέθετε έναν σπουδαίο πολιτισμό. Επισκέφθηκε το «Δέντρο του Ιπποκράτη», όπου πιστεύεται ότι ο γιατρός παρέδιδε τις διαλέξεις του. Ο ίδιος δεν το θεώρησε πιθανό και θυμήθηκε το γνωστό ρητό: «Η ιστορία είναι μια αλληλουχία από ψέματα στα οποία έχουμε συμφωνήσει», που αποδίδεται συχνά στον Ναπολέοντα Βοναπάρτη.

Επισκέφθηκε επίσης το Αρχαιολογικό Μουσείο και ενθουσιάστηκε με τους αργαλειούς. Σε αυτό το ταξίδι τον κυνήγησε και ένα σκυλάκι, που πετάχτηκε από έναν κήπο· ήταν μια χαριτωμένη ανάμνηση. Και όσο περίμενε το καράβι της επιστροφής, μάζεψε πολύχρωμες πετρούλες στην παραλία Λάμπη, αφού δεν μπόρεσε να βρει κοχύλια. Ευχήθηκε τότε να υπήρχε μια όμορφη Ελληνίδα που να τα πουλάει· μόνο έτσι θα μπορούσε να απαγγείλει την περίφημη φράση γλωσσοδέτη: «She sells seashells».

Αμέσως μετά από αυτή την επίσκεψη, τον Σεπτέμβριο του 2022, υπέβαλε αίτηση στο Γενικό Προξενείο της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη για επίσημα μαθήματα ελληνικών. Μετά από έξι μήνες αυτομάθησης μέσω Duolingo, αποφάσισε να αποκτήσει ένα επίσημο πιστοποιητικό. Η δασκάλα του ήταν μια υπέροχη και σοφή κυρία, η Ευαγγελία Αχλάδη. Στην κουλτούρα του ήρωά μας υπάρχει μια διάσημη ρήση: «Όποιος μου διδάξει ένα γράμμα, θα γίνω δούλος του σαράντα χρόνια». Η κ. Αχλάδη δεν του δίδαξε μόνο το ελληνικό αλφάβητο, αλλά ολόκληρη τη βασική ελληνική γλώσσα.

Είχε επίσης βοηθούς δασκάλους, φοιτητές από την Ελλάδα - τη Νικολέττα, τον Αλέξη και τη Μαρίτα - οι οποίοι αργότερα έγιναν όλοι φίλοι ζωής. Παρακολούθησε ακόμη δραστηριότητες που οργάνωνε το Προξενείο και γνώρισε εμπνευσμένους ανθρώπους, μεταξύ των οποίων και τον Παναγιώτατο Οικουμενικό Πατριάρχη Βαρθολομαίο Α' της Κωνσταντινούπολης. Στο Προξενείο γνώρισε επίσης μια άλλη Ελληνίδα φίλη, τη Μαριάννα, η οποία μιλάει πολύ καλά και τουρκικά. Σήμερα είναι μια από τις πιο στενές του φίλες, και όλα τα μέλη της οικογένειάς της, καθώς και οι φίλοι της, ανυπομονούν να υποδεχτούν τον ήρωά μας κάθε χρόνο που φτάνει στην Αθήνα.

Τον Μάιο του 2023 έδωσε την εξέταση και τον Ιούλιο του 2023 ήρθαν τα αποτελέσματα από την Ελλάδα. Επέτυχε και στις τέσσερις ενότητες (ανάγνωση, ακρόαση, γραφή και ομιλία), κερδίζοντας το πιστοποιητικό με βαθμό «Άριστα». Στην πραγματικότητα δεν αιφνιδιάστηκε όταν διαπίστωσε ότι σχεδόν οι μισές λέξεις στις γλώσσες που μπορούσε να μιλήσει, και σχεδόν όλοι οι τεχνικοί όροι που χρησιμοποιούνται παγκοσμίως, είχαν ελληνικές ρίζες. Η ρήση «Οι Έλληνες εφηύραν τα πάντα» μάλλον αληθεύει.

Ενώ σχεδίαζε να προχωρήσει σε ένα μάθημα επιπέδου A2, του προσφέρθηκε μια θέση εργασίας σε πανεπιστήμιο του Ηνωμένου Βασιλείου στην Κίνα. Αυτή τη στιγμή παλεύει με την κινεζική γλώσσα, ενόσω γράφει αυτό το άρθρο.

Η Πέμπτη Επίσκεψη

Η πέμπτη επίσκεψή του στην Ελλάδα έγινε κατά τη διάρκεια του μαθήματος ελληνικών επιπέδου A1. Έφτασε στην Αθήνα, αυτή τη φορά τον Φεβρουάριο του 2023. Σχεδίαζε να επισκεφθεί το Ολυμπιακό Μουσείο Αθηνών, το οποίο σχεδιάστηκε από το διάσημο ελληνικό γραφείο σχεδιασμού KLAB architecture, που ίδρυσε ο Κωνσταντίνος Λαμπρινόπουλος. Τράβηξε φωτογραφίες του καλοσχεδιασμένου εσωτερικού χώρου για να τις δείξει στα μαθήματά του κατά την επιστροφή του.

Ως σχεδιαστής, μελέτησε τα μοναδικά σχέδια των δαυλών για καθένα από τους διαφορετικούς Ολυμπιακούς Αγώνες, αλλά πολλά από αυτά δεν του άρεσαν. Υπήρχε μια οπτικοακουστική ενότητα στο μουσείο, όπου οι επισκέπτες μπορούσαν να επιλέξουν έναν Ολυμπιακό Αγώνα από την ιστορία και να ακούσουν την αφήγησή του με ακουστικά, παρακολουθώντας παράλληλα σχετικά πλάνια σε οθόνες αφής.

Ο ήρώας μας θυμήθηκε τους Θερινούς Ολυμπιακούς Αγώνες του 1996 στην Ατλάντα, όταν ήταν 10 ετών. Η ιστορική μάχη για το χρυσό μετάλλιο στην άρση βαρών ανάμεσα στον Τούρκο Νάιμ Σουλεϊμανόγλου και τον Έλληνα Βαλέριο Λεωνίδα ήταν επική. Ο Νάιμ κέρδισε τελικά, αλλά είπε στον Βαλέριο ότι και οι δυο ήταν πρωταθλητές. Θυμήθηκε τη φωτογραφία του Βαλέριου, ο οποίος παρακολούθησε την κηδεία του Νάιμ το 2017 ως επίσημος καλεσμένος και φίλησε το φέρετρο.

Ένα κύμα μελαγχολίας τον κατέλαβε, αφού «δεν έχει σημασία τι σου συμβαίνει, αλλά πώς αντιδράς σ' αυτό» (Επίκτητος). Σκέφτηκε ότι, όπως με το φαγητό, τη μουσική, τους χορούς και ακόμη και τις κατάρτες, και οι δυο κουλτούρες μοιράζονται τα ίδια συναισθήματα. Ένιωσε ότι η επίσκεψη σε διαφορετικά μοναστήρια του ίδιου Θεού, σε τζαμιά και εκκλησίες, ήταν η μόνη εμφανής διαφορά. Σκέφτηκε ότι, καθώς η γενιά Z δεν επισκέπτεται ναούς, δεν θα έπρεπε να υπάρχει σαφής διάκριση προς το παρόν.

«Εμείς, οι μορφωμένοι...», ψιθύρισε, «...πρέπει να επικεντρωθούμε στις κοινές αξίες και όχι στις διαφορές, για να χτίσουμε όχι τείχη, αλλά γέφυρες.»

Η Έκτη Επίσκεψη

Η έκτη επίσκεψή του στην Ελλάδα, η τέταρτη στην Αθήνα, πραγματοποιήθηκε τον Ιανουάριο του 2024, και αυτή τη φορά ήρθε από το Πεκίνο, όχι από την Κωνσταντινούπολη. Το τεράστιο χριστουγεννιάτικο δέντρο που είχε στηθεί στη μέση της πλατείας Συντάγματος παραμένει ζωντανό στη μνήμη του.

Επισκέφθηκε το Στάδιο Αγία Σοφία της ΑΕΚ, γνωστό και με την εμπορική του ονομασία ως OPAP Arena, στη Νέα Φιλαδέλφεια. Θυμήθηκε πόσο χαρούμενος είχε νιώσει όταν η ελληνική εθνική ομάδα ποδοσφαίρου, ως γειτονική χώρα, κατέκτησε το UEFA EURO 2004. Η απόλυτα αμυντική τακτική με αντεπιθέσεις του Γερμανού προπονητή Ότο Ρεχάγκελ ήταν φανταστική και η Ελλάδα στέφθηκε Ευρωπαϊκή Πρωταθλήτρια, παρότι αουτσάιντερ με πιθανότητες πριν το τουρνουά 150-1 από τα γραφεία στοιχημάτων.

Κατά την επίσκεψη αυτή, ο ήρώας μας σκέφτηκε σοβαρά για πρώτη φορά να μαζέψει όλα τα βιβλία του και να μετακομίσει σε ένα μικρό διαμέρισμα στην Πλάκα, με ένα μικρό μπαλκόνι, αλλά θυμήθηκε: «Μην χαλάς ό,τι έχεις, επιθυμώντας ό,τι δεν έχεις.» (Επίκουρος). Συνεχίζοντας τις βραδινές του επισκέψεις στο Ψυρρή, απολάμβανε πορτοκαλόπιτα και άκουγε ζωντανό ρεμπέτικο. Τα βράδια, στο διαμέρισμά του, παρακολουθούσε το «εκατομμυριούχος» και προσπαθούσε να καταλάβει τις ερωτήσεις με τα ελληνικά του επιπέδου Α1. Χάρηκε ιδιαίτερα όταν κατάλαβε την ερώτηση «Ποιος είναι ο προστάτης των μαγείρων;» στα ελληνικά. Οι Έλληνες φίλοι του ήδη του έλεγαν ότι τα πήγαινε καλύτερα από Α1.

Το ταξίδι αυτό περιλάμβανε επίσης προγραμματισμένες επισκέψεις στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, στο Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης και στο Μουσείο Μπενάκη. Τα αρχαία και τα χριστιανικά ελληνικά κειμήλια ήταν φανταστικά. Οι παραδοσιακές ενδυμασίες και οι εσωτερικοί χώροι έδειχναν και πάλι τους στενούς πολιτιστικούς δεσμούς μεταξύ των ανατολικών και δυτικών ακτών του Αιγαίου.

... Ακολούθησαν Πολλές Άλλες Επισκέψεις

Η επόμενη επίσκεψη ήταν τον επόμενο μήνα με μια πολύ ξεχωριστή συνοδό, τη γλυκιά του μητέρα. Και η μητέρα του απόλαυσε την Ακρόπολη, τον Πειραιά, τον λόφο του Λυκαβηττού και ιδιαίτερα τις νερατζιές στους δρόμους. «Μαμά, αυτή είναι η πόλη που θέλω να εγκατασταθώ», ψιθύριζε ο ήρωάς μας πολλές φορές. Μια νύχτα, στο ξενοδοχείο τους, παρακολούθησαν μια ταινία στην τηλεόραση με τίτλο «Η κόρη μου η σοσιαλίστρια», με πρωταγωνίστρια την Αλίκη Βουγιουκλάκη. Η ξανθιά ηθοποιός έμοιαζε εμφανισιακά πολύ με μια Τουρκάλα, τη Φιλίζ Ακίν. Μια γρήγορη αναζήτηση στο διαδίκτυο αποκάλυψε ότι οι δυο τους ήταν ήδη καλές φίλες, συνεργαζόμενες για την προώθηση της ελληνοτουρκικής φιλίας. Φωτογραφίζονταν μαζί και αναφέρονταν ως οι «κίτρινες καναρίνες» στα τουρκικά περιοδικά και εφημερίδες εκείνη την εποχή, ενώ και οι δυο πρωταγωνιστούσαν.

Η επόμενη επίσκεψη, τον Ιούλιο του 2024, ήταν, χωρίς αμφιβολία, η πιο φανταστική μέχρι στιγμής. Με τη συντροφιά της μητέρας ξανά, ο ήρωάς μας σχεδίασε ένα ταξίδι σε μια αλυσίδα νησιών: Κω, Ρόδο, Κρήτη, Σαντορίνη, Μύκονο και, τέλος, στην Αθήνα. Η φήμη ότι τα ελληνικά νησιά είναι ο παράδεισος στη γη, είναι αληθινή. Δύσκολα πίστευαν στα μάτια τους την ομορφιά αυτών των νησιών. Δεδομένου ότι ο ήρωάς μας δεν αγαπά τα ψάρια, διαπραγματευόταν κάθε φορά με τους σερβιτόρους, στα βασικά ελληνικά, για να τα αντικαταστήσουν στα θαλασσινά γεύματα με περισσότερο «καλαμάρι» και «χταπόδι». Η μητέρα του απόλαυσε το Κάστρο των Ιπποτών και τον Κολοσσό στη Ρόδο, το Ενετικό Λιμάνι και το Παλάτι της Κνωσού στην Κρήτη, την Πόλη της Οίας και το ηφαίστειο στη Σαντορίνη, καθώς και τους ανεμόμυλους και τους λαβύρινθους της Μυκόνου. Και ο ήρωάς μας είχε το προνόμιο να δει την τοπική αρχιτεκτονική και να αποτίσει φόρο τιμής στον Καζαντζάκη, στον τάφο του στο Ηράκλειο. Η επιτύμβια επιγραφή εκεί, «Δεν ελπίζω τίποτα/ Δε φοβούμαι τίποτα/ Είμαι λέφτερος», ήταν ήδη μια από τις φιλοσοφίες ζωής του ήρωά μας. Και ένα τελευταίο στοιχείο: όταν η μητέρα του είπε ότι «α αγόρια εδώ κυκλοφορούν με πανέμορφα κορίτσια», ο ήρωάς μας απάντησε «εγώ είμαι με την πιο όμορφη!».

Το επόμενο ταξίδι στην Αθήνα ήταν απρογραμμάτιστο, τον Ιανουάριο του 2025. Στην πραγματικότητα βρισκόταν στο Κάιρο για ένα δεκαήμερο ταξίδι. Ωστόσο, την πέμπτη μέρα, ακριβώς στη μέση, αποφάσισε να διαφύγει από αυτή την χαοτική, βρώμικη και επικίνδυνη πόλη. Για να επιβραβεύσει τον εαυτό του μετά από αυτή την απαιτητική εμπειρία, προσγειώθηκε στην αγαπημένη του Αθήνα και σχεδόν ήθελε να φιλήσει το χώμα κατά την άφιξη.

Κατά τη διάρκεια αυτού του ταξιδιού είχε την πρώτη του επαφή με το Αθηναϊκό Ινστιτούτο, με το οποίο είχε ήδη ανταλλάξει ηλεκτρονικά μηνύματα ενώ βρισκόταν στην Κίνα. Συζήτησαν με διάφορα μέλη και φίλους του Αθηναϊκού Ινστιτούτου το τι θα μπορούσαν να κάνουν από κοινού.

Καθώς περπατούσε στην πόλη, ανακάλυψε το δημοφιλές ραδιόφωνο της Θεσσαλονίκης, το CosmoRadio, και τη φανταστική DJ Σοφία Στεφανίδου. Η δημοφιλής ελληνική μουσική ήταν επίσης ελκυστική στο αυτί, μαζί με το ρεμπέτικο. Η τελευταία εικόνα από αυτό το ταξίδι ήταν με τους Ιάπωνες τουρίστες να κλείνουν τα αυτιά τους στη θορυβώδη γραμμή του μετρό Πειραιάς-Κηφισιά. Αναλογίστηκε πως «εκτός και εάν κανείς γεννηθεί εδώ στα Βαλκάνια, οι σκληρές συνθήκες μπορεί να είναι υπερβολικές για τις άκαρπες ψυχές τους» και γέλασε με την καρδιά του στο δικό του αστείο.

Σχεδίασε ακόμη ένα ταξίδι, για ακόμη μια φορά, τον επόμενο μήνα, πριν επιστρέψει στην Κίνα, στην άλλη άκρη του κόσμου. Το να περιδιαβαίνει την Πλάκα και την Ερμού είχε ήδη γίνει μέρος της καθημερινής του ρουτίνας εδώ και πολύ καιρό, όπως και οι επισκέψεις σε φίλους στην Κηφισιά και τον Πειραιά. Ωστόσο, αυτή τη φορά, η επίσκεψη στο σπίτι του κοντινού του φίλου στο Χαϊδάρι είχε διαφορετικό σκοπό. Ο αγαπημένος πατέρας της στενής του φίλης Μαρίας - ο πνευματικός του «θείος» Νίκος - είχε αποδημήσει από αυτόν τον εφήμερο κόσμο. Τέτοιες επισκέψεις συλλυπητηρίων ποτέ δεν είναι εύκολο να τις αντέξει κανείς.

Στην επίσκεψή του αυτή, ο ήρωάς μας εξερεύνησε στην Αθήνα τις αγορές, τις «λαϊκές». Ήθελε επίσης να αγοράσει μερικά όμορφα γιλέκα. Συμμετείχε σε συζητήσεις στα καταστήματα ραφτών, ανακαλύπτοντας ότι σχεδόν σε όλα τα καταστήματα το ύφασμα προερχόταν από την Κωνσταντινούπολη, την πόλη που είχε ζήσει για περισσότερα από δέκα χρόνια. Μια νύχτα ανακάλυψε και ένα υπέροχο τραγούδι, το «Δεν θα ξαναγαπήσω» του Στέλιου Καζαντζίδη. Οι έφηβοι το έπαιζαν στον δρόμο με κιθάρα. Υπό την επίδραση του τραγουδιού, αναστέναξε μέσα του: «Μακάρι να είχα μία Ελληνίδα γυναίκα...», παρότι «η αγάπη είναι σοβαρή ψυχική ασθένεια» (Πλάτων). Τέλος επισκέφθηκε το Mall of Athens στο Μαρούσι την Ημέρα του Αγίου Βαλεντίνου. Οι διακοσμήσεις ήταν πανέμορφες.

Το πιο πρόσφατο ταξίδι του ήρωά μας στην Αθήνα πραγματοποιήθηκε τον Ιούλιο του 2025. Αρχικά έφτασε στην Κω από το Μπόντρονι, πρώτα για να απολαύσει δυο «φρέντο καπουτσίνο» και μετά να πετάξει απευθείας στην πρωτεύουσα. Αυτή η επίσκεψη είχε ως κύριο σκοπό την παρουσίαση σε ένα συνέδριο, στο 15^ο Ετήσιο Διεθνές Συνέδριο Αρχιτεκτονικής του Αθηναϊκού Ινστιτούτου. Ο πρόεδρος του Ινστιτούτου, Δρ. Γρηγόρης Παπανίκος, τον καλωσόρισε θερμά. Μετά το συνέδριο, συναντήθηκαν για πρωινό καφέ τρεις συνεχόμενες ημέρες, κατά τη διάρκεια των οποίων ο πρόεδρος του σύστησε τον Δρ. Χρήστο Σακελλαρίου και τους αρχιτέκτονες κ.κ. Σωτήρη Μπλέτσα και Κωνσταντίνο Κοτσανή. Ο Δρ. Παπανίκος προσέφερε επίσης στον ήρωά μας θέση στο Ινστιτούτο. Αποδέχτηκε την πρόταση με βαθιά τιμή και ανέλαβε τη θέση του Ερευνητή στο Τμήμα Αρχιτεκτονικής και Σχεδιασμού. «Ένας ακόμα λόγος να έρχομαι στην Αθήνα!» χάρηκε, γνωρίζοντας ότι θα φιλοξενήσει ένα μικρο-συμπόσιο εσωτερικής διακόσμησης (Interior Architecture Microsymposium, ATINER, 2026) στο επερχόμενο 16^ο Ετήσιο Διεθνές Συνέδριο Αρχιτεκτονικής του Αθηναϊκού Ινστιτούτου, τον Ιούλιο του 2026. Μαθαίνοντας για μια επιχορήγηση

της ΕΕ για ακαδημαϊκούς, υπέβαλε αίτηση για ελληνικό ΑΦΜ, ώστε να δικαιούται να κάνει αίτηση. Εκπληκτικό, ο εκπρόσωπος για την Ελλάδα που υπέγραψε τα έγγραφα της αίτησής του ήταν ο Δρ. Γιώργος Μπαράκος, Επίτιμος Πρόξενος της Ελλάδας στη Γλασκόβη, που τον είχε γνωρίσει κατά τη διάρκεια ενός άλλου ταξιδιού στο Ηνωμένο Βασίλειο. Η ζωή είναι ενδιαφέρουσα και, όπως φαίνεται, βήμα-βήμα, ο ήρωάς μας γίνεται Έλληνας.

Το επόμενο ταξίδι, προγραμματισμένο για τις αρχές του 2026, θα είναι η 10η επίσκεψή του στην Αθήνα, ο αριθμός των δαχτύλων και των δυο χεριών. Νοσταλγούσε ήδη την Αθήνα ενώ πληκτρολογούσε αυτή την παράγραφο στο Πεκίνο και σταμάτησε για να «περιπλανηθεί» στην Πλάκα μέσω του Google Maps Street View. Κατά τη διάρκεια αυτού του διαλείμματος διάβασε επίσης, για άλλη μια φορά, τον σκοπό του Αθηναϊκού Ακαδημαϊκού Περιοδικού. Στον σκοπό του αναφέρεται: «έργα που σχετίζονται με την Ελλάδα - δηλαδή, έργα των οποίων το αντικείμενο είναι κάτι ελληνικό». «Όχι μόνο το άρθρο μου, αλλά και εγώ ο ίδιος έχω γίνει Ελλάδα!» αστειεύτηκε.

Μετά από τόσα ταξίδια, λαμβάνοντας υπόψη πως «κανένας άνθρωπος δεν μπαίνει ποτέ δυο φορές στο ίδιο ποτάμι, γιατί δεν είναι το ποτάμι ίδιο και αυτός δεν είναι ο ίδιος άνθρωπος» (Ηράκλειτος), ο σκοπός του δεν ήταν πια ο τουρισμός· αντίθετα, σε αυτή την πόλη αισθανόταν την ίδια την πράξη της αναπνοής και μια βαθιά γαλήνη. Η Αθήνα έχει, πια, γίνει η πραγματική του πατρίδα. Κάθε φορά που επιστρέφει, κάθε έξι μήνες, και εξακολουθεί να βρίσκει τη γυναίκα που πουλάει σπανακόπιτα τα πρωινά, τα παιδιά στο περίπτερο και τους barista που σερβίρουν φρέντο καπουτσίνο, νιώθει ανακουφισμένος - σαν κάτι στον κόσμο να είναι ακόμα στη θέση του, σαν κάτι να πηγαίνει καλά. Χρησιμοποιεί ένα τοπικό όνομα, «Στέλιος», ως φόρο τιμής σε έναν δημοσιογράφο που τον θυμόταν από τα παιδικά του χρόνια, βλέποντας τουρκική τηλεόραση, επαναλαμβάνοντας τη φράση: «Στέλιο Μπερμπεράκη, μεταδίδω από την Αθήνα...». Ακόμα, ζητάει από τους barista να γράφουν το τοπικό του όνομα πάνω στις χάρτινες κούπες καφέ. Όταν κάποιος τον ρωτάει, «ε, Στέλιο, γιατί μιλάς τόσο άσχημα ελληνικά;», συνεχίζει να λέει ότι είναι από την Κωνσταντινούπολη και έμαθε τη γλώσσα αργότερα. Μετά από τόσα ταξίδια, πλέον γνωρίζει όχι μόνο την τουριστική Ερμού ή το Κολωνάκι, αλλά και τα κρυμμένα διαμάντια, όπως η Αγία Ειρήνη, το Δημοτικό Θέατρο Πειραιά και η Αγία Μαρίνα, σαν την παλάμη του χεριού του.

Επίλογος

Όταν δεν βρίσκεται στην Αθήνα, ονειρεύεται την Αθήνα και δείχνει στους Βρετανούς συναδέλφους του το μπρελόκ του και το αυτοσχεδιασμένο λουράκι για το smartwatch του, και τα δυο με ελληνικά θέματα. Οι Κινέζοι συνεργάτες του είχαν ήδη κουραστεί να τον ακούν να μιλάει για το πόσο όμορφη είναι η Ελλάδα. Όταν ο κινέζος κοσμήτορας του ζήτησε να τραγουδήσει ένα τραγούδι στην εορταστική εκδήλωση της Πρωτοχρονιάς στο κτίριο της σχολής, ερμήνευσε το τραγούδι «Leyemu S'Agaro» του Fedon Kalyoncu, ενός Έλληνα τραγουδιστή που ζει στην Τουρκία. Οι Κινέζοι φοιτητές του δεν κατάλαβαν ούτε μια λέξη

ελληνικά, αλλά φαινόταν να απολαμβάνουν τη μελωδία του Αιγαίου. Στο τέλος, έλαβε ένα τεράστιο χειροκρότημα.

Ο ήρωάς μας παρακολουθεί στενά τις εξελίξεις που έχουν προκύψει από την εφαρμογή του νέου νόμου, δημιουργώντας ευκαιρίες για ξένα πανεπιστήμια στην Ελλάδα (Πρώτο Θέμα, 2025). Η αναζήτηση μιας ευκαιρίας να εγκατασταθεί στην Αθήνα φέρνει μαζί της ένα βαθύ παράδοξο. Αν ξεκινούσε να ζει στην Αθήνα, τι θα του έμενε να του λείπει, για τι θα ονειρευόταν; Μια ακόμα επιλογή που πάντα σκέφτεται είναι να παντρευτεί μια Ελληνίδα στην Αθήνα. Ποιος χρειάζεται πενταετή βίζα, όταν με τη σωστή σύζυγο μπορεί να έχεις διά βίου ευτυχία, δωρεάν μαθήματα ελληνικών και πιθανόν μια πεθερά που φέρνει σπανακόπιτα κάθε Κυριακή; Όπα!

Βιβλιογραφία

- Athens Institute for Education and Research. (2025). *16th Annual International Conference on Architecture, 6–10 July 2026, Athens, Greece* [Conference]. Athens Institute for Education and Research. <https://www.atiner.gr/architecture>
- Ecclesiastical Academy of Athens (AEAA). (2019, December 16). *Lecture by Dr. Atlihan Karacali* [Lecture]. AEAA. <https://www.aeea.gr/16-δεκεμβ-ομιλία-καθηγ-dr-atlihan-caracali/>
- Interior Architecture Microsymposium. (2025). *As part of the Athens Institute for Education and Research's 16th Annual International Conference on Architecture (June 6–10, 2026), Athens* [Conference session]. Athens Institute for Education and Research. <https://www.atiner.gr/arcinr>
- Πρώτο Θέμα (2025). Υπουργείο Παιδείας: Εγκρίθηκαν τέσσερις αιτήσεις για μη-κρατικά πανεπιστήμια. <https://www.protothema.gr/greece/article/1688518/upourgeio-paideias-egrithikan-tesseris-aitiseis-gia-mi-kratika-panepistimia/>
- Romfea. (2022). *Lecture on the response of architectural design to climate change at the AEAA* [Lecture]. Romfea. <https://www.romfea.gr/diafora/49005-dialeksi-gia-tin-anta-pokrisi-tou-arxitektonikoy-sxediou-stin-klimatiki-allagi-stin-aeea>

Between Ancient Monuments and Present Moments: The Diary of a Modern Philhellene

*Dr Atlihan Onat Karacali,
Lecturer of Architecture, University of Lancashire, UK &
Research Fellow, Athens Institute, Greece*

The author narrates his passion for Greek culture, retracing a journey that began with his childhood love of Greek mythology in a small Turkish town. His early contact with classical texts inspired him to explore Greece both academically and personally. His first visit to Athens in 2019, through the Erasmus Teacher Exchange program, left him enchanted by the Parthenon, the Acropolis Museum, and the tangible culture of the city. On subsequent visits, he explored Thessaloniki, Kos, and many Greek islands, immersing himself in local architecture, music, cuisine, and history. Alongside his cultural exploration, he pursued formal studies in the Greek language, achieving proficiency and forming lasting friendships with Greek academics and residents. His travels intertwined personal, academic, and professional experiences, from photography and museum visits to participation in conferences. The author reflects on shared Mediterranean traditions, the historical ties between Greece and Turkey, and the importance of focusing on common values rather than differences. Through years of repeated visits, Athens became for him a personal and spiritual home, shaping his scholarly work, teaching materials, and worldview. This diary reveals how deep cultural engagement can enrich an academic career, bridge nations, and transform lifelong passions into tangible professional and personal benefits.

Keywords: *Greece, Turkiye, Culture, Cultural Heritage, Architecture, Food, Travel, Music, Politics, Olympic Games, Football, Cinema*

Βιβλιοπαρουσίαση

Νικολάου Γ. Νικολούδη
**Στιγμές και Μορφές της Νεοελληνικής Ιστορίας:
Η Διαμόρφωση του Ελληνικού Κράτους και της Ελληνικής
Κοινωνίας έως το 2012**
(Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Σταμούλη, 2025)

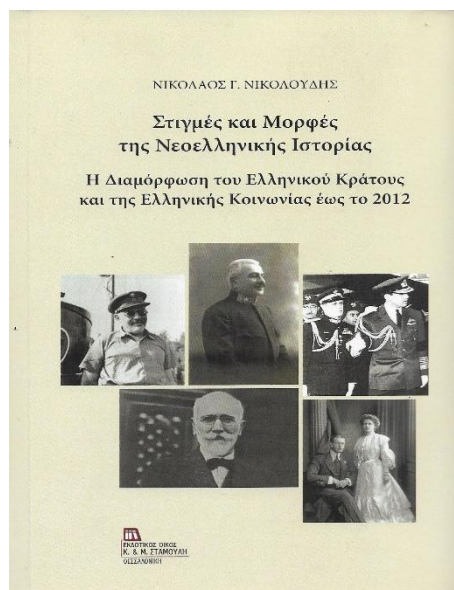
Γρηγόρης Θ. Παπανίκος

Ο Νικόλαος Γ. Νικολούδης είναι ένας αξιόλογος ερευνητής που ειδικεύεται σε ένα είδος που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε «προσωπογραφίες». Ο ίδιος το αναγνωρίζει αυτό, όταν στη σελ. 9 αναφέρει: «... με ενδιέφεραν πάντα ... οι περίοδοι κρίσεων και τα πρόσωπα».

Το βιβλίο του με τίτλο «Στιγμές και Μορφές της Νεοελληνικής Ιστορίας: Η Διαμόρφωση του Ελληνικού Κράτους και της Ελληνικής Κοινωνίας έως το 2012» (Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Σταμούλη, 2025) οργανώνεται σε 14 κεφάλαια, σε χρονολογική σειρά όσον αφορά το θέμα που αναπτύσσεται. Ξεκινά με τον βρετανικό φιλελληνισμό του 19ου αιώνα —το ένα από τα δύο άρθρα που είναι γραμμένο στα αγγλικά— και ολοκληρώνεται με ένα κεφάλαιο που αναφέρεται στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα. Στο τέλος κάθε κεφαλαίου παρουσιάζονται διάφορες φωτογραφίες και πορτρέτα των πρωταγωνιστών. Στο τέλος του βιβλίου υπάρχει περίληψη στα αγγλικά.

Στο παρόν κείμενο παρουσιάζω το βιβλίο αυτό μέσα από τις δικές μου ιστορικές διόπτρες (βλ. Papanikos, 2020). Τα ζητήματα που πραγματεύεται ο συγγραφέας συνδέονται άμεσα με τα ερευνητικά μου ενδιαφέροντα, γεγονός που καθιστά την ανάγνωση ιδιαίτερα γόνιμη. Στα επόμενα θα γίνει αναφορά σε ορισμένες από τις σχετικές μελέτες μου.

Το πρώτο κεφάλαιο εξετάζει τον φιλελληνισμό, αν και στην ουσία αναφέρεται στην Ελληνική Επανάσταση του 1821. Ο φιλελληνισμός δεν φαίνεται να διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο, όπως αντίστοιχα ο λεγόμενος “φιλομεξικανισμός” των Αγγλων δεν είχε ουσιαστική συμβολή στη Μεξικανική Επανάσταση, η οποία προηγήθηκε της Ελληνικής. Πρόκειται μάλλον για ένα ελκυστικό και εύπεπτο αφήγημα, το οποίο άσκησε περιορισμένη επιρροή στη διαμόρφωση της αγγλικής εξωτερικής πολιτικής.

Καθοριστικότερη παράμετρος υπήρξε η διεθνής συγκυρία, και συγκεκριμένα η άνοδος της Μεγάλης Βρετανίας σε συνδυασμό με την παρακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (βλ. Papanikos, 2025). Τα υπόλοιπα επιχειρήματα μπορούν να θεωρηθούν δευτερεύοντα.

Στη σελ. 22, ο συγγραφέας επισημαίνει ότι οι οπαδοί του Μπένθαμ (Bentham) υποστήριζαν την ελληνική ανεξαρτησία για τρεις λόγους:

1. Η Δύση «όφειλε» στην Ελλάδα, λόγω της κληρονομιάς της αρχαιότητας.
2. Η Ελλάδα αναγνωριζόταν ως χριστιανικό έθνος.
3. Η ανεξαρτησία της Ελλάδας θα δημιουργούσε νέες, κερδοφόρες επιχειρηματικές ευκαιρίες για τη Μεγάλη Βρετανία σε ολόκληρη την Ανατολική Μεσόγειο, ιδίως εξαιτίας της παρακμής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Εντούτοις, μπορεί να υποστηριχθεί ότι ο τρίτος παράγοντας, δηλαδή η οικονομική διάσταση, υπήρξε καθοριστικός και σε μεγάλο βαθμό διαμόρφωσε και τους δύο πρώτους.

Το δεύτερο κεφάλαιο αποτελεί σημείωμα για το 1897 και συνιστά κυρίως βιβλιογραφική αναφορά: η συμβολή του στον τόμο κρίνεται περιορισμένη.

Το τρίτο κεφάλαιο αναφέρεται στον Μακεδονικό Αγώνα. Ο συγγραφέας επισημαίνει ορθώς ότι το φαινόμενο οφειλόταν στην παρακμάζουσα Οθωμανική Αυτοκρατορία (σ. 53). Ωστόσο, η χρήση του όρου “πιόνια” για τις βαλκανικές εθνότητες μπορεί να θεωρηθεί ατυχής, καθώς όλες τους αντιλαμβάνονταν —και όχι αδικαιολόγητα— τη συνεργασία με τις Μεγάλες Δυνάμεις, κυρίως την Αγγλία και τη Ρωσία, ως ευκαιρία για την απελευθέρωση από τον Οθωμανικό ζυγό.

Ο συγγραφέας αναφέρεται, επίσης, στην αποκαλούμενη “γεωγραφική Μακεδονία”, σημειώνοντας ότι ο όρος “Μακεδονία” χρησιμοποιήθηκε για περίπου 1.500 χρόνια ως γεωγραφικός προσδιορισμός. Η θέση αυτή συνάδει με την άποψη που έχει διατυπωθεί και σε προγενέστερη βιβλιογραφία (βλ. Παπανίκος, 2018). Για το μακεδονικό ζήτημα, και ειδικότερα για τη συζήτηση γύρω από τη λεγόμενη “μακεδονική” γλώσσα, βλ. το άρθρο του Καμπακτσίου (2025).

Το τέταρτο κεφάλαιο εξετάζει τον ρόλο του Ελευθερίου Βενιζέλου στην ίδρυση της Κοινωνίας των Εθνών, ξεκινώντας ωστόσο με την πολιτική του το 1917 και τη λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Ο συγγραφέας επισημαίνει (σ. 91) ότι βασική επιδίωξη του Βενιζέλου το 1917 ήταν η υλοποίηση της Μεγάλης Ιδέας, δηλαδή η ενσωμάτωση περιοχών με σημαντικούς ελληνικούς πληθυσμούς: Βόρειος Ήπειρος, Θράκη, Δυτικά Παράλια της Μικράς Ασίας, Δωδεκάνησα και Κύπρος. Στην πράξη, με εξαίρεση τμήμα της Θράκης και τα Δωδεκάνησα (τα οποία ενσωματώθηκαν μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο), οι στόχοι αυτοί δεν επιτεύχθηκαν.

Ο συγγραφέας υπογραμμίζει ότι «αντίθετα με τους άλλους ηγέτες, ο Βενιζέλος επιδίωξε την υλοποίηση των στόχων του αξιοποιώντας συστηματικά τη γοητεία του κατά τη διάρκεια προσωπικών συναντήσεων και διαπραγματεύσεων» (σ. 91). Ωστόσο, η πολιτική αποτιμάται εκ του αποτελέσματος, και τα αποτελέσματα δείχνουν ότι η γοητεία και η ικανότητα διαπραγμάτευσης ενός ηγέτη μικρής χώρας δεν αρκούν όταν έρχονται σε σύγκρουση με τα συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων. Σε αυτό το πλαίσιο, το καθοριστικό στοιχείο ήταν η σύμπτωση ή η

απόκλιση των ελληνικών επιδιώξεων με τα στρατηγικά συμφέροντα της Μεγάλης Βρετανίας και, σταδιακά, των Ηνωμένων Πολιτειών. Όπως ορθά παρατηρεί ο συγγραφέας (σ. 92), «οι Αμερικανοί δεν διέθεταν μία σαφή πολιτική», ενώ «η Μεγάλη Βρετανία ήταν ένας ουσιαστικός παράγοντας». Μετά το 1947, οι ρόλοι των δύο δυνάμεων αντιστράφηκαν.

Στις σσ. 97–98, αναγνωρίζεται ρητά ότι η προσωπική γοητεία ή η δεξιοότητα διαπραγμάτευσης δεν έχουν βαρύτητα όταν συγκρούονται με τα συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων· μόνο σε ζητήματα που τους είναι αδιάφορα μπορεί μια μικρή χώρα να αποσπάσει οριακές επιτυχίες. Η Μικρασιατική Καταστροφή, μάλιστα, ενίσχυσε την εικόνα αποτυχίας της βενιζελικής εξωτερικής πολιτικής ως προς τον στόχο της Μεγάλης Ιδέας. Αντιθέτως, ορισμένα τμήματά της είχαν υλοποιηθεί νωρίτερα υπό βασιλείς και μάλιστα χωρίς πολεμικές συγκρούσεις (Παπανίκος, 2023, Πίν. 3).

Ο Νικολούδης (2021), που αναδημοσιεύεται ως κεφάλαιο 6, αμφισβητεί ότι ο Βενιζέλος φέρει την κύρια ευθύνη για τη Μικρασιατική Καταστροφή· μια θέση με την οποία μπορεί να συμφωνήσει κανείς, καθώς από το 1832 και εξής οι τύχες της Ελλάδας καθορίζονταν σε μεγάλο βαθμό από τις στρατηγικές επιλογές των Μεγάλων Δυνάμεων και όχι αποκλειστικά από τις ενέργειες της εκάστοτε ελληνικής ηγεσίας (βλ. Papanikos, 2022). Η ήττα στη Μικρά Ασία ενδεχομένως να μπορούσε να μετριαστεί με έγκαιρη κατανόηση της βρετανικής στροφής υπέρ της Τουρκίας, αλλά η πλήρης αποφυγή της ήταν μάλλον ανέφικτη.

Υπάρχει μια θεωρία, χωρίς απολύτως τεκμηριωμένα στοιχεία, ότι οι εκλογές του 1920 διεξήχθησαν με τρόπο που οδήγησε σε ήττα του Βενιζέλου, ενδεχομένως ώστε να περιοριστεί η ευθύνη του για τις μετέπειτα εξελίξεις στη Μικρά Ασία. Αν και δεν υπάρχει άμεση απόδειξη γι' αυτό, η πολιτική πρακτική των Μεγάλων Δυνάμεων συχνά προέβλεπε την προστασία και την παροχή «ασύλου» σε συνεργάτες τους. Στο πλαίσιο αυτό, οι Βρετανοί προστάτευσαν τον Αριστείδη Στεργιάδη, όταν οι Έλληνες της Σμύρνης προσπάθησαν να τον εμποδίσουν να φύγει, και στρατιωτικό απόσπασμα των Βρετανών τον φυγάδευσε στη Γαλλία. Εκεί έζησε τα υπόλοιπα χρόνια της ζωής του (μέχρι το 1950), πιθανώς με οικονομική υποστήριξη από το εξωτερικό.

Το επόμενο κεφάλαιο αρχίζει με τη Μικρασιατική Καταστροφή και τον τρόπο με τον οποίο ο Πρίγκηπας Ανδρέας γλίτωσε την εκτέλεση, καθώς θεωρήθηκε υπεύθυνος για την καταστροφή. Οι Βρετανοί, που δεν επιθυμούσαν την εκτέλεσή του, μεσολάβησαν ώστε να αποφευχθεί η θανατική ποινή. Ο ίδιος ο Πάγκαλος – υποτιθέμενος αντίπαλός του – τον οδήγησε στο Φάληρο, όπου τον παρέλαβε βρετανικό πολεμικό πλοίο και τον μετέφερε σε ασφαλές μέρος.

Η υπόθεση αυτή παρουσιάζει ομοιότητες με τη μεταγενέστερη φυγάδευση του Ανδρέα Παπανδρέου κατά τη δεκαετία του 1960, όπου η παρέμβαση των ΗΠΑ διασφάλισε την αποφυγή «ατυχήματος» (Παπανίκος, 2019). Στην περίπτωση της δεκαετίας του 1920, πρωτεύοντα ρόλο είχε η βρετανική παρέμβαση, η οποία περιελάμβανε και τη διεξαγωγή τυπικών νομικών διαδικασιών για λόγους δημόσιας εικόνας. Η αφήγηση του συγγραφέα είναι συναρπαστική, ωστόσο θα ήταν χρήσιμη μια εκτενέστερη ανάλυση του ρόλου των Βρετανών στη διαδικασία αυτή.

Το έβδομο κεφάλαιο ασχολείται με τα απομνημονεύματα που άφησε ένας από

τους τρεις αρχιστρατήγους της Μικρασιατικής Εκστρατείας, ο Λεωνίδας Παρασκευόπουλος. Ο συγγραφέας αναγνωρίζει την ηπιότητα του στρατηγού, ο οποίος, αν και βενιζελικός, ήταν εγκρατής στην κριτική του προς την αντιβενιζελική παράταξη, αναγνωρίζοντας παράλληλα λάθη και στη βενιζελική πλευρά. Ένα από τα σημαντικά ζητήματα του Μικρασιατικού Πολέμου ήταν ποιος αποφάσισε τη μεγάλη εκστρατεία προς την Άγκυρα. Ο συγγραφέας αναφέρει (σελ. 152) ότι ο Παρασκευόπουλος κατήρτισε το σχέδιο για τη μεγάλη επέλαση και την καταστροφή των δυνάμεων του Κεμάλ. Και όλα αυτά έγιναν πριν από τις εκλογές του Νοεμβρίου του 1920.

Το όγδοο κεφάλαιο ασχολείται με τον Ελληνοϊταλικό πόλεμο. Ήδη στο προηγούμενο κεφάλαιο ο συγγραφέας τονίζει ότι ο μεγαλύτερος εχθρός του ελληνισμού ήταν η Ιταλία, καθώς είχε εδαφικές διεκδικήσεις σε περιοχές όπου η πλειονότητα του πληθυσμού ήταν Έλληνες. Η αντιπαλότητα αυτή ξεκίνησε το 1861, με την ενοποίηση της Ιταλίας. Το 1912 η Ιταλία απέσπασε τα Δωδεκάνησα από την Οθωμανική κυριαρχία, τα οποία παρέμειναν υπό ιταλική κατοχή μέχρι το 1943. Ο Ελληνοϊταλικός πόλεμος και η ιταλική κατοχή καταλαμβάνουν μεγάλο μέρος αυτού του κεφαλαίου. Ο συγγραφέας αναφέρεται σε άγνωστες πτυχές των ωμοτήτων που διέπραξαν οι Ιταλοί κατακτητές, οι οποίες όμως ξεχάστηκαν στο όνομα της συνθηκολόγησης που υπέγραψε η Ιταλία το 1943. Τα περισσότερα από αυτά τα αποτρόπαια εγκλήματα, αν όχι όλα, έμειναν ατιμώρητα.

Το ένατο κεφάλαιο είναι γραμμένο στα αγγλικά και φέρει τον τίτλο «*The Sacred Squadron in Tunisia (February – April 1943) The Beginning of a Saga*» [«Ο Ιερός Λόχος στην Τυνησία (Φεβρουάριος – Απρίλιος 1943) Η αυγή ενός έπους»]. Η μονάδα αυτή έδωσε την πρώτη της μάχη στην Τυνησία το 1943, ενώ διαδραμάτισε επίσης σημαντικό ρόλο στην απελευθέρωση των Δωδεκανήσων. Ο συγγραφέας περιγράφει πώς ο Χριστόδουλος Τσιγάντες ανέλαβε την ηγεσία του Ιερού Λόχου και τη συμβολή του στις μάχες που δόθηκαν στην Τυνησία.

Τα επόμενα τρία κεφάλαια — το δέκατο, το ενδέκατο και το δωδέκατο — περιγράφουν τις περιπέτειες του «Ιερού Λόχου» στη Νάξο και στη Νίσυρο, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο ο Ιερός Λόχος και ο Χριστόδουλος Τσιγάντες αποτυπώθηκαν στη νεοελληνική πεζογραφία. Και τα τρία κεφάλαια δικαιολογούν τον τίτλο του βιβλίου «Μορφές και στιγμές», καθώς ακριβώς αυτό παρουσιάζουν. Ο συγγραφέας μάς προειδοποιεί ότι αυτός είναι ο στόχος του, οπότε δύσκολα μπορεί να ασκήσει κανείς κριτική.

Τα δύο τελευταία κεφάλαια αφορούν τη μεταπολεμική Ελλάδα. Το δέκατο τρίτο επικεντρώνεται στον έμπιστο σύμβουλο του βασιλιά Κωνσταντίνου Β' (1964–1967), Μιχάλη Αρναούτη. Ο συγγραφέας μας πληροφορεί ότι ο Αρναούτης ήταν απόφοιτος της Στρατιωτικής Σχολής Ευελπίδων και πολέμησε στον Εμφύλιο και στον Πόλεμο της Κορέας. Το 1955 επιλέχθηκε ως εκπαιδευτής του διαδόχου Κωνσταντίνου, το 1958 έγινε υπασπιστής του και την περίοδο 1960–1964 υπηρέτησε ως επικεφαλής του στρατιωτικού οίκου του διαδόχου. Το 1964, με την άνοδο του Κωνσταντίνου στον θρόνο, ανέλαβε ιδιαίτερος γραμματέας του, ενώ το 1967 συνελήφθη μετά το πραξικόπημα. Ο συγγραφέας αναφέρεται επίσης στα χρόνια του Αρναούτη στην Αγγλία και στις ίντριγκες στις οποίες ενεπλάκη με στόχο την ανατροπή του Καραμανλή μετά το 1974. Σωστά επισημαίνει ότι τα πραγματικά προσόντα του Αρναούτη ήταν στρατιωτικά και ενδεχομένως θα μπορούσαν να είχαν

φανεί χρήσιμα στο Κυπριακό. Ωστόσο, το Κυπριακό, με ή χωρίς τη συμβολή του, είχε ήδη πάρει την πορεία προς τη λύση που είχαν αποφασίσει οι ΗΠΑ με το Σχέδιο Άτσεσον, όπως έχω αναλύσει στο Παπανίκος (2024).

Το τελευταίο κεφάλαιο αποτελεί σχεδόν μια μονογραφία 69 σελίδων, μαζί με τις φωτογραφίες, και αναφέρεται κυρίως στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα. Ο συγγραφέας επισημαίνει ορθά, στη σελ. 263, ότι στη μετεμφυλιακή Ελλάδα ο ξένος παράγοντας — κυρίως οι ΗΠΑ — διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο· σε συνδυασμό με τον στρατό, τον θρόνο, τα οικονομικά συμφέροντα και τα πολιτικά κόμματα, καθόρισε την πορεία της χώρας έως το 1974. Η περίοδος αυτή εξετάζεται με μεγάλη περιγραφική λεπτομέρεια. Έχουν γραφτεί χιλιάδες βιβλία και άρθρα για αυτή την εποχή. Ωστόσο, αμφιβάλω αν ο ιστορικός του μέλλοντος θα τη θεωρήσει αρκετά σημαντική ώστε να της αφιερώσει ιδιαίτερη προσοχή. Κατά την κρίση μου, η περίοδος αυτή είναι υπερτιμημένη και δεν αξίζει τόσο μεγάλη έμφαση. Σε κάθε περίπτωση, δύο είναι τα πραγματικά επιτεύγματα εκείνων των χρόνων: η ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (νυν Ευρωπαϊκή Ένωση) και στην Ευρωζώνη. Αν αυτά παγιωθούν στο πέρασμα των αιώνων, ο ιστορικός του μέλλοντος πιθανότατα θα αναγνωρίσει αυτή την περίοδο ως την απαρχή τους.

Συνολικά, το βιβλίο διαβάζεται ευχάριστα. Προσωπικά, δεν θα συμπεριλάμβανα ορισμένα κεφάλαια και θα μετέφραζα στα ελληνικά τα δύο κεφάλαια που είναι γραμμένα στα αγγλικά.

Βιβλιογραφία

- Καμπακτσίου, Κ. (2025). [Βαλκανική πολιτική εναντίον επιστήμης: Γιατί το 1944 μία δυτική βουλγαρική διάλεκτος χαρακτηρίστηκε «μακεδονική» γλώσσα;](#) *Αθηναϊκό Ακαδημαϊκό Περιοδικό*, 5(1), 19–30.
- Νικολούδης, Ν. (2021). [Ήταν συνυπεύθυνος ο Ελευθέριος Βενιζέλος για τη Μικρασιατική καταστροφή;](#) *Αθηναϊκό Ακαδημαϊκό Περιοδικό*, 1(2), 11–21.
- Παπανίκος, Γ. Θ. (2018). [Η Μακεδονία είναι μόνο μία και είναι γεωγραφική](#) [Αδημοσίευτο κείμενο]. Αθήνα: 25 Ιουλίου 2018.
- Παπανίκος, Γ. Θ. (2019). [Ανδρέας Γ. Παπανδρέου: Οικονομολόγος και Προθυπουργός](#). Αθήνα: Αθηναϊκό Ινστιτούτο.
- Papanikos, G. T. (2020). [What is history? An assessment of Carr's monograph](#). Athens, Greece: Athens Institute for Education and Research (ATINER).
- Papanikos, G. T. (2022). [Wars and foreign interventions in Greece in the 1820s](#). *Athens Journal of History*, 8(1), 9–30.
- Παπανίκος, Γ. Θ. (2023). [Η Μοναρχία στην Ελλάδα](#). *Αθηναϊκό Ακαδημαϊκό Περιοδικό*, 3(1), 61–79.
- Παπανίκος, Γ.Θ. (2024). [50 χρόνια από την εφαρμογή του Σχεδίου Άτσεσον στην Κύπρο](#). *Αθηναϊκό Ακαδημαϊκό Περιοδικό*, 4(2), 5–9.
- Papanikos, G. T. (2025). [Is the Thucydides trap relevant to the rise and fall of the Ottoman Empire? A cliometric analysis](#). *Athens Journal of Mediterranean Studies*, 11(2), 1–17.

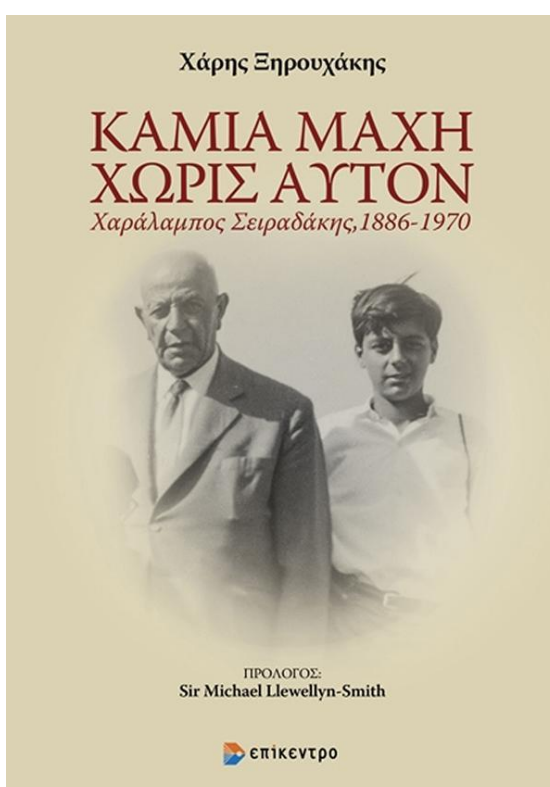
Βιβλιοπαρουσίαση

Χάρη Ξηρουχάκη
Καμία Μάχη Χωρίς Αυτόν
Χαράλαμπος Σειραδάκης, 1886-1970
(Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Επίκεντρο, 2024)

Νικόλαος Γ. Νικολούδης
Ερευνητής, Μονάδα Ιστορίας, Αθηναϊκό Ινστιτούτο, Ελλάδα

Οι ιστορικές βιογραφίες αποτελούν μια θεματική κατηγορία σχετικά παραγνωρι-σμένη στην Ελλάδα, ιδιαίτερα κατά τις δεκαετίες που ακολούθησαν τη Μεταπολίτευση του 1974. Οι λόγοι είναι αρκετά προφανείς. Η επικράτηση, την περίοδο αυτή, ερμηνευτικών ρευμάτων της Ιστορίας που δίνουν έμφαση στην ανάλυση του ρόλου κοινωνικών ομάδων στη διαμόρφωση του ιστορικού γίνεσθαι (σε αντιδιαστολή με την παλαιότερη έμφαση στη συμβολή σημαντικών προσω-πικοτήτων) συνέβαλε στην υποβάθμιση της διερεύνησης της δράσης ατόμων που έζησαν σε κρίσιμες ιστορικές περιόδους. Κι όμως, ακόμη και όταν η συμμετοχή τους δεν υπήρξε καθοριστική για τη διαμόρφωση των εξελίξεων, η μελέτη τους μπορεί εισφέρει ουσιαστικά στην καλύτερη κατανόηση του ευρύτερου ιστορικού πλαισίου μέσα από το πρίσμα του «μικρόκοσμού» τους.

Σε αυτή την κατηγορία εντάσσεται και η περίπτωση του Χαράλαμπου Σειραδάκη, η βιογραφία του οποίου, γραμμένη από τον εγγονό του Χάρη Ξηρουχάκη, αποτελεί το θέμα του παρόντος βιβλίου. Στους περισσότερους φιλόστοργες το όνομα του Σειραδάκη είναι μάλλον άγνωστο, καθώς δεν πρωταγωνίστησε σε κάποιο μείζον γεγονός. Παρ' όλα αυτά, όπως αποκαλύπτεται μέσα από τη ροή της αφήγησης, ο Σειραδάκης είχε σχεδόν αδιάλειπτη παρουσία στα περισσότερα δραματικά επεισόδια που σφράγισαν τη νεοελληνική Ιστορία στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα.

Με αφετηρία την ιδιαίτερη πατρίδα του, το ημιορεινό χωριό Λιβαδάς στη νοτιοδυτική κρητική επαρχία Σελίνου, υπήρξε μάρτυρας, ήδη από μικρή ηλικία, της τελευταίας κρητικής επανάστασης του 1897, που είχε ως ευτυχή κατάληξη την αυτονόμηση της τουρκοκρατούμενης Κρήτης. Η ανεξάρτηση της Μεγαλονήσου από τον οθωμανικό ζυγό του επέτρεψε να διεκδικήσει σταδιακά προοπτικές ευρύτερης εκπαίδευσης και επαγγελματικής ανέλιξης, οι οποίες θα ήταν αδιανόητες αν είχε γεννηθεί μερικές δεκαετίες νωρίτερα. Παράλληλα, του ενέπνευσε το όραμα της Μεγάλης Ιδέας, η ολοκλήρωση της οποίας φαινόταν πιο εφικτή, ιδίως μετά την εμφάνιση του Ελευθερίου Βενιζέλου στην πολιτική ζωή της αυτόνομης Κρήτης και, λίγο αργότερα, του ελληνικού κράτους.

Έτσι, παρότι το 1909 διορίστηκε σταθμάρχης στο τελωνείο Χανίων, θέση με ευοίωνες επαγγελματικές προοπτικές, μόλις δύο χρόνια αργότερα παραιτήθηκε και κατατάχθηκε ως εθελοντής στην κρητική πολιτοφυλακή, που επρόκειτο να συμμετάσχει στους Βαλκανικούς Πολέμους. Έκτοτε συνδέθηκε στενά με τον συμπατριώτη του Παύλο Γύπαρη, στενό συνεργάτη του Βενιζέλου και επικεφαλής της άτυπης σωματοφυλακής του.

Στη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων ο Σειραδάκης πολέμησε στην Ήπειρο, όπου διακρίθηκε κατά την εκπόρθηση του Μπιζανίου — συμμετοχή για την οποία αργότερα τιμήθηκε από την ελληνική πολιτεία. Στη συνέχεια έλαβε μέρος στις επιχειρήσεις που οδήγησαν στην προσωρινή απελευθέρωση της Βορείου Ηπείρου.

Το 1914 εντάχθηκε στην «ελληνο-κρητική λεγεώνα», ένα σώμα περίπου 300 εθελοντών που, στα τέλη της άνοιξης και στις αρχές του καλοκαιριού του 1915, πολέμησαν στη Λωρραίνη στο πλευρό του Γαλλικού Στρατού εναντίον των Γερμανών, διακρινόμενοι για το θάρρος και την τόλμη τους. Λίγο αργότερα, μέσα στο ίδιο έτος, η μονάδα μεταφέρθηκε στο μέτωπο της Καλλίπολης, όπου υποστήριξε μια αποτυχημένη καταδρομική επιχείρηση στα μετόπισθεν των Τούρκων κατά τη διάρκεια Συμμαχικής απόβασης στον Κόλπο του Ξηρού. Την περίοδο του Εθνικού Διχασμού ο Σειραδάκης εντάχθηκε στο Κίνημα της Εθνικής Αμύνης (Θεσσαλονίκη 1916) και τον Μάιο του 1917 πολέμησε στη Μάχη του Ραβινέ. Κατά τη διετία 1919-1920 υπηρέτησε στον ανεξάρτητο λόχο του Παύλου Γύπαρη, γεγονός που στιγματίσει τη σταδιοδρομία του, καθώς συνδέθηκε με την αναίτια εκτέλεση του Ίωνα Δραγούμη τον Αύγουστο του 1920 στο κέντρο της Αθήνας από απόσπασμα της συγκεκριμένης μονάδας.

Μετά την πτώση του Βενιζέλου, και στη διάρκεια της δραματικής διετίας 1921-1922 τα ίχνη του χάνονται, καθώς είχε τεθεί σε αργία. Τον Οκτώβριο του 1922 επανήλθε στην ενεργό δράση και τοποθετήθηκε για τρία χρόνια στη Θεσσαλονίκη, όπου τον Απρίλιο του 1924 παντρεύτηκε τη νεότερη σύζυγό του Φανή, με την οποία απέκτησε τέσσερις κόρες.

Στη συνέχεια, υπηρέτησε στο Φρουραρχείο Αθηνών, έως το 1933. Μετά την άνοδο του Λαϊκού Κόμματος στην εξουσία μετατέθηκε στην Ξάνθη και, την 1η Μαρτίου 1935, έλαβε μέρος στο τελευταίο βενιζελικό κίνημα, η αποτυχία του οποίου οδήγησε τον Βενιζέλο στην αυτοεξορία στη Γαλλία, ενώ τον Σειραδάκη — όπως και άλλους βενιζελικούς αξιωματικούς της Ανατολικής Μακεδονίας — στο Κάρλοβο της Βουλγαρίας.

Μετά την αμνηστία που παραχώρησε το 1936 ο Ιωάννης Μεταξάς στους βενιζελικούς πραξικοπηματίες, ο Σειραδάκης επέστρεψε με την οικογένειά του

στην Κρήτη. Κατά τη γερμανική επίθεση του 1941 διακρίθηκε ως επικεφαλής της τοπικής, ουσιαστικά αυτοσχέδιας, άμυνας στον τομέα της Κανδάνου, έχοντας προηγουμένως ανακληθεί στην ενεργό υπηρεσία από την κυβέρνηση Τσουδερού, με τον βαθμό του αντισυνταγματάρχη. Η σφοδρότητα, ωστόσο, της γερμανικής επίθεσης δεν άφησε σοβαρά περιθώρια αντίστασης στους αμυνόμενους, με συνέπεια ο Σειραδάκης να περάσει τα επόμενα δύο χρόνια κρυπτόμενος στα βουνά της δυτικής Κρήτης.

Για μια ακόμη φορά, όμως, η τύχη του φάνηκε να αλλάζει όταν, σε ηλικία 57 ετών, η κυβέρνηση του Καΐρου επιδίωξε τη συνεργασία του, φυγαδεύοντάς τον από την Κρήτη με αγγλικό πολεμικό πλοίο. Στην Αίγυπτο, όπου ο μικρός Ελληνικός Στρατός σταδιακά ενισχυόταν με την προσέλευση εθελοντών από την Ελλάδα, επικρατούσε αναβρασμός λόγω των έντονων πολιτικών αντιθέσεων στις τάξεις του: βασιλόφρονες, μεταξικοί, βενιζελικοί και φιλοεαμικοί αξιωματικοί και οπλίτες συνυπήρχαν σε καθεστώς έντονης πόλωσης.

Ο Σειραδάκης διορίστηκε διοικητής του 5ου τάγματος της 2ης (υπό συγκρότηση) ελληνικής ταξιαρχίας, στην οποία όμως είχαν ήδη εκδηλωθεί επαναστατικές τάσεις δύο μήνες νωρίτερα. Παρά τη μετριοπαθή στάση του, δεν κατόρθωσε να αποτρέψει μια νέα στάση, η οποία οδήγησε στην πλήρη διάλυση της ταξιαρχίας, τη στιγμή μάλιστα που η παρουσία της ήταν απαραίτητη για τις επιχειρήσεις κατάληψης της Σικελίας.

Στη συνέχεια του ανατέθηκε η διοίκηση του νεοϊδρυθέντος Κέντρου Κατάταξης και Διαλογής των νεοσυλλέκτων· ωστόσο, τον Απρίλιο του 1944, η μονάδα αυτή συμμετείχε στην τρίτη και σοβαρότερη ανταρσία του εξόριστου Ελληνικού Στρατού και ουσιαστικά αυτοδιαλύθηκε. Την ίδια περίοδο ο Σειραδάκης γνώρισε και μια προσωπική τραγωδία, την άνανδρη δολοφονία της δεύτερης κόρης του από Γερμανό στρατιώτη στην Κρήτη.

Στα τέλη Νοεμβρίου 1944, ο απόστρατος πλέον Σειραδάκης επέστρεψε στην ημιαπελευθερωμένη Κρήτη, όπου οι Γερμανοί εξακολουθούσαν να κατέχουν μια «οχυρωμένη περίμετρο» με κέντρο τα Χανιά, έως τον Ιούνιο του 1945. Την περίοδο αυτή του είχε ανατεθεί ο συντονισμός, στον νομό Χανίων, της διανομής της ανθρωπιστικής βοήθειας που έστελνε στην Ελλάδα η UNRRA του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ).

Η τελευταία υπηρεσία που προσέφερε ο Σειραδάκης στην πατρίδα του ήταν μέσω του διορισμού του ως νομάρχης Χανίων, θέση που διατήρησε κατά το μεγαλύτερο μέρος του 1947. Μετά την αφυπηρέτησή του, το 1952, και την άρνησή του να συμμετάσχει στα πολιτικά δρώμενα της περιόδου, η οικογένειά του μετακόμισε στην Αθήνα, όπου έζησε τα τελευταία 18 χρόνια της ζωής του.

Με βάση το προαναφερθέν περίγραμμα της ζωής του, η βιογραφία του Σειραδάκη, την οποία προλογίζει ο γνωστός Βρετανός ιστορικός της Νεοελληνικής Ιστορίας (και πρώην πρεσβευτής του Ηνωμένου Βασιλείου στην Ελλάδα) σερ Μάικλ Λιουέλν Σμιθ (Sir Michael Llewellyn-Smith), θα μπορούσε να παρουσιαστεί σε έκταση πολύ μικρότερη από τα 18 κεφάλαια και τις σχεδόν 300 σελίδες της παρούσας έκδοσης. Ο συγγραφέας, ωστόσο, συνδύασε επιτυχημένα την εκτενή παρουσίαση των γεγονότων της κρητικής και, γενικότερα, της νεοελληνικής Ιστορίας με τα σαφώς πιο περιορισμένα πληροφοριακά στοιχεία για τη δράση του παππού του. Παράλληλα, βιογραφώντας τον, χωρίς να υπερτονίζει τη συμμετοχή του στα σημαντικά γεγονότα,

καταφέρνει να κρατήσει αμείωτο το ενδιαφέρον του μη ειδικού αναγνώστη μέχρι το τέλος. Το βιβλίο είναι καλογραμμένο και εύληπτο, κάτι όχι πάντα αυτονόητο για ιστορικά έργα της εποχής μας. Ταυτόχρονα, ο συγγραφέας αποφεύγει τις μελοδραματικές εξάρσεις σε σχέση με τα τραγικά περιστατικά της ιδιωτικής ζωής του Σειραδάκη. Οι γενικότερες ιστορικές κρίσεις του παραμένουν συγκρατημένες, χωρίς να συγκαλύπτεται η προτίμησή του στην ευρύτερη βενιζελική παράταξη.

Γενικά, τα στιγμιότυπα της προσωπικής πορείας του Σειραδάκη, ενταγμένα στο πλαίσιο των κορυφαίων δραματικών στιγμών της συλλογικής μας Ιστορίας, προσλαμβάνουν σχεδόν παραδειγματικό χαρακτήρα. Το έργο συμπληρώνεται με πλούσια και ενδιαφέρουσα εικονογράφιση εγγράφων και φωτογραφιών από την προσωπική ζωή και τη σταδιοδρομία του Σειραδάκη, στοιχεία που, σε συνδυασμό με τα αφηγηματικά προσόντα του βιβλίου, προεξοφλούν σχεδόν την επιτυχία της αγγλικής του έκδοσης, η οποία αναμένεται σύντομα από τις εκδόσεις Helion & Company.

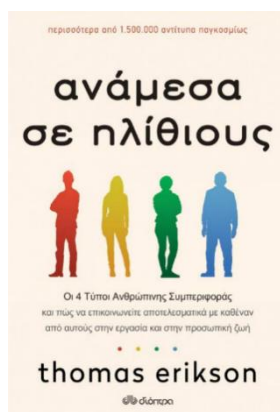
Βιβλιοπαρουσίαση

Η Πολυπλοκότητα της Ανθρώπινης Συμπεριφοράς: Ανάλυση μέσα από Δύο Οπτικές

Αφροδίτη Γ. Παπανίκου

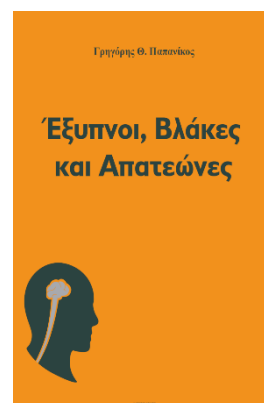
Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια, Oxford Brookes University, U.K.

Εισαγωγή

Η ανάλυση της ανθρώπινης συμπεριφοράς αποτελεί ένα διαχρονικό και πολύπλοκο ζήτημα, που απασχολεί πολλούς συγγραφείς. Ωστόσο, είναι εύκολο να δοθούν σαφείς απαντήσεις για την πολυπλοκότητα της ανθρώπινης συμπεριφοράς;

Δύο αξιόλογα βιβλία επιχειρούν, το καθένα από τη δική του οπτική γωνία και με βάση τα

ερευνητικά του δεδομένα, να προσφέρουν εξηγήσεις για την ανθρώπινη συμπεριφορά, τις γνωστικές ικανότητες και τον τρόπο με τον οποίο αυτές επηρεάζουν την καθημερινότητα και τις διαπροσωπικές σχέσεις. Πρόκειται για το βιβλίο του Thomas Erikson «Ανάμεσα σε Ηλίθιους» και το βιβλίο του Γρηγόρη Παπανίκου «Έξυπνοι, Βλάκες και Απατεώνες».

Η Εξέλιξη της Ανθρώπινης Συμπεριφοράς μέσα στον Χρόνο

Ανθρώπινη Συμπεριφορά στην Αρχαιότητα

Η ανθρώπινη συμπεριφορά, με τις ποικίλες εκφάνσεις της, αποτέλεσε διαχρονικά αντικείμενο μελέτης για τους αρχαίους φιλοσόφους. Η διερεύνηση της «εξυπνάδας», της «φρόνησης» (φρόνησις) και της «σοφίας» (σοφία) απασχόλησε ιδιαίτερα τους στοχαστές της αρχαιότητας, οι οποίοι προσπάθησαν να κατανοήσουν την πολυπλοκότητα της ανθρώπινης φύσης και τις κινήσεις της. Ο όρος «εξυπνάδα», όπως τον αντιλαμβανόμαστε σήμερα, δεν απαντάται αυτούσιος στην αρχαία γραμματεία, αλλά μπορεί να συσχετιστεί με τις έννοιες της νοημοσύνης ή της διανοίας, δηλαδή των γνωστικών ικανοτήτων που

επιτρέπουν τη μάθηση, την προσαρμογή και τη λήψη αποφάσεων. Μέσα από αυτές τις έννοιες, οι αρχαίοι στοχαστές επιχείρησαν να διερευνήσουν πώς η γνώση και η κρίση διαμορφώνουν τη συμπεριφορά και τη δράση του ανθρώπου. Ο άνθρωπος, ένα ον με ποικίλες και συχνά με αντιφατικές τάσεις, επιδιώκει συχνά να αναδείξει την ανωτερότητά του έναντι των άλλων, ανάλογα με τις εκάστοτε συνθήκες. Αυτή η ανάγκη για διάκριση και υπεροχή αποτελεί ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της ανθρώπινης συμπεριφοράς.

Στα έργα των αρχαίων φιλοσόφων διακρίνουμε την έντονη ανάγκη τους να ερμηνεύσουν την ανθρώπινη συμπεριφορά. Ο Σωκράτης, με την περίφημη φράση «ἐν οἶδα, ὅτι οὐδὲν οἶδα» («ένα ξέρω, ότι δεν ξέρω τίποτα»), υποστήριζε ότι η γνώση της αλήθειας προϋποθέτει, ως το πρώτο στάδιο της φιλοσοφικής σκέψης, την αναγνώριση της άγνοιάς μας. Η σοφία, σύμφωνα με τον Σωκράτη, ξεκινά όταν συνειδητοποιούμε την έκταση της άγνοιάς μας. Ο φιλόσοφος τόνιζε ότι η αρετή και η σοφία δεν μπορούν να διδαχθούν με τον παραδοσιακό τρόπο, μια θέση που προκάλεσε έντονες διαφωνίες και αντιπαράθεσεις στην εποχή του. Η αντίληψη αυτή συνδέεται άμεσα με την ιδέα ότι η αρετή συνιστά γνώση και ότι η γνώση αποτελεί θεμέλιο για ορθή δράση. Αντίθετα με τον Σωκράτη, ο Πλάτωνας, στο έργο του «Πολιτεία», διατύπωσε την άποψη ότι η εξυπνάδα συνδέεται άρρηκτα με την ικανότητα του νου να κατανοεί την αλήθεια. Για τον Πλάτωνα, η ανώτερη μορφή εξυπνάδας είναι η φιλοσοφική σκέψη, η οποία υπερβαίνει κατά πολύ την πρακτική ευφυΐα (Παπανίκος, 2025).

Για τους αρχαίους Έλληνες, η πραγματική εξυπνάδα ήταν μία ολιστική έννοια, η οποία περιλάμβανε όχι μόνο την ικανότητα του νου, αλλά και την ηθική ακεραιότητα, την πρακτική σοφία και την ικανότητα να ζει κανείς μία ενάρετη και ευτυχισμένη ζωή.

Η αντίληψη αυτή της εξυπνάδας παραμένει επίκαιρη και σήμερα, καθώς συνεχίζει να αποτελεί αντικείμενο διαλόγου. Σε μία εποχή που δίνεται μεγάλη έμφαση στις τεχνικές γνώσεις και στην ικανότητα του νου, είναι σημαντικό να αντιληφθούμε ότι η πραγματική εξυπνάδα περιλαμβάνει επίσης την ηθική σκέψη, την κρίση και την ικανότητα να ζούμε με σοφία και φρόνηση.

Ανθρώπινη Συμπεριφορά στη Σύγχρονη Κοινωνία

Η συμπεριφορά των ανθρώπων στη σύγχρονη κοινωνία διαμορφώνεται από μία σύνθετη αλληλεπίδραση κοινωνικών, πολιτισμικών και τεχνολογικών παραμέτρων. Η ραγδαία εξέλιξη της τεχνολογίας και η παγκοσμιοποίηση έχουν φέρει σημαντικές αλλαγές στον τρόπο που οι άνθρωποι επικοινωνούν και συνεργάζονται.

Παρά την τεχνολογική πρόοδο της κοινωνίας, ο άνθρωπος παραμένει συχνά πίσω, επιλέγοντας μέσω της επιτήδειας πονηριάς και της ψευδεπίγραφης εξυπνάδας να αναδείξει τον εαυτό του. Ο όρος «έξυπνος» χάνει σταδιακά την πραγματική του αξία, καθώς συχνά χρησιμοποιείται για να περιγράψει τον λεγόμενο «βλάκα-έξυπνο», έναν άνθρωπο που φαινομενικά διακρίνεται για την ευφυΐα του, αλλά στην πράξη ενεργεί με έλλειψη κρίσης. Παρόλα αυτά, για ορισμένους, ο χαρακτηρισμός αυτός θα μπορούσε να θεωρηθεί ακόμη και τιμητικός. Πολλοί φιλόσοφοι και κοινωνικοί αναλυτές έχουν προσπαθήσει να ερμηνεύσουν τέτοιες

συμπεριφορές, με συμπεράσματα που συχνά αναδεικνύουν τα μειονεκτήματα και τις αντιφάσεις της ανθρώπινης φύσης.

Αναπόφευκτα, είναι πιο πιθανό να συναντήσει κανείς έναν «έξυπνο-βλάκα» παρά έναν πραγματικά έξυπνο άνθρωπο. Ο πραγματικά έξυπνος δεν θα ισχυριζόταν ποτέ ότι είναι έξυπνος, σε αντίθεση με τον «έξυπνο-βλάκα», ο οποίος περηφανεύεται για τα ελαττώματά του και για το πώς έχει πετύχει, όχι χάρη στην πραγματική του εξυπνάδα, αλλά μέσω της πονηρίας του.

Βιβλιοπαρουσίαση και Σύγκριση των Βιβλίων «*Ανάμεσα σε Ηλίθιους*» του Thomas Erikson και «*Έξυπνοι, Βλάκες και Απατεώνες*» του Γρηγόρη Παπανίκου

Η ανθρώπινη συμπεριφορά, η νοημοσύνη και οι κοινωνικές δυναμικές αποτελούν βασικά θέματα που αναλύονται σε δύο σημαντικά βιβλία: «*Ανάμεσα σε Ηλίθιους*» του Thomas Erikson και «*Έξυπνοι, Βλάκες και Απατεώνες*» του Γρηγόρη Παπανίκου. Και τα δύο έργα επιχειρούν να αναλύσουν τις γνωστικές ικανότητες των ανθρώπων και να εξηγήσουν το πώς αυτές επηρεάζουν τις συμπεριφορές των ανθρώπων, την καθημερινότητά τους και τις διαπροσωπικές σχέσεις τους.

«Ανάμεσα σε Ηλίθιους» – Thomas Erikson

Το βιβλίο του Thomas Erikson αποτελεί παγκόσμιο μπεστ σέλερ και βασίζεται σε ένα ευρέως χρησιμοποιούμενο μοντέλο ανάλυσης προσωπικότητας, γνωστό ως μοντέλο DISC. Σύμφωνα με αυτό το μοντέλο, οι άνθρωποι κατηγοριοποιούνται σε τέσσερις βασικούς τύπους προσωπικότητας, οι οποίοι αντιστοιχίζονται σε χρώματα για ευκολότερη αναγνώριση και κατανόηση:

Κόκκινοι (Κυριαρχικοί): Αυταρχικοί, αποφασιστικοί και δυναμικοί.

Κίτρινοι (Εξωστρεφείς και Δημιουργικοί): Κοινωνικοί, ενθουσιώδεις και πειστικοί.

Πράσινοι (Σταθεροί και Υποστηρικτικοί): Υπομονετικοί, φιλικοί και καλοπροαίρετοι.

Μπλε (Αναλυτικοί και Συστηματικοί): Λογικοί, προσεκτικοί και τελειομανείς.

Ο Erikson παρουσιάζει τα χαρακτηριστικά, τις συμπεριφορές και τις δυναμικές αλληλεπιδράσεων κάθε τύπου, προσφέροντας πρακτικά παραδείγματα και στρατηγικές για την αποτελεσματική επικοινωνία και συνεργασία με διαφορετικούς τύπους ανθρώπων. Μέσα από αυτήν την προσέγγιση, το βιβλίο επιχειρεί να συνδέσει τη θεωρία της προσωπικότητας με εφαρμογές στην καθημερινή και επαγγελματική ζωή, καθιστώντας το ένα χρήσιμο εργαλείο για αυτογνωσία και βελτίωση της κοινωνικής αλληλεπίδρασης.

Το βιβλίο αναλύει τον τρόπο με τον οποίο οι διαφορετικοί αυτοί τύποι επικοινωνούν, έρχονται σε σύγκρουση και συνεργάζονται, προσφέροντας στον αναγνώστη εργαλεία για καλύτερη κατανόηση των ανθρώπων γύρω του. Μέσα από αυτήν την ανάλυση, ο Erikson βοηθά να διακρίνει κανείς πότε η συμπεριφορά ενός ατόμου αντανακλά πραγματική εξυπνάδα ή, αντίθετα, όταν

η επιφανειακή έξυπνη στάση κρύβει έλλειψη κρίσης και λογικής, δηλαδή στοιχεία «ηλιθιότητας»..

«Έξυπνοι, Βλάκες και Απατεώνες» – Γρηγόρης Παπανίκος

Το βιβλίο του Γρηγόρη Παπανίκου αποτελεί μία φιλοσοφική και κοινωνιολογική μελέτη της εξυπνάδας, της βλακειάς και της απάτης, ως εκφάνσεων της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Ο συγγραφέας κατηγοριοποιεί τους ανθρώπους σε τρεις βασικές ομάδες:

- **Έξυπνοι (Φρόνημοι κατά την αρχαία ελληνική γραμματεία):** Άτομα που κατανοούν τις καταστάσεις, λαμβάνουν ορθές αποφάσεις και δημιουργούν θετικά αποτελέσματα, τόσο για τον εαυτό τους όσο και για τους γύρω τους.
- **Βλάκες:** Άτομα που δυσκολεύονται να αντιληφθούν τις συνέπειες των πράξεών τους, συχνά προκαλώντας βλάβη στον εαυτό τους και στο περιβάλλον τους.
- **Απατεώνες:** Αυτοί που εκμεταλλεύονται τους άλλους για προσωπικό όφελος, εφαρμόζοντας χειριστικές τακτικές και εξαπάτηση.

Το βιβλίο εξετάζει τον τρόπο με τον οποίο αυτές οι τρεις κατηγορίες αλληλεπιδρούν στην κοινωνία, επηρεάζοντας πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά συστήματα.

Πίνακας 1. Σύγκριση των δύο βιβλίων

Κριτήριο	Ανάμεσα σε Ηλίθιους	Έξυπνοι, Βλάκες και Απατεώνες
Σκοπός	Ανάλυση προσωπικότητας και επικοινωνίας.	Ανάλυση κοινωνικής συμπεριφοράς και ηθικής.
Προσέγγιση	Ψυχολογική, βασισμένη στο DISC model.	Φιλοσοφική, κοινωνιολογική.
Κατηγοριοποίηση	4 τύποι προσωπικότητας.	3 κοινωνικές κατηγορίες.
Κοινό	Επαγγελματίες, ηγέτες, όσοι ενδιαφέρονται για αυτοβελτίωση.	Όσοι ενδιαφέρονται για κοινωνική ανάλυση και ηθική.
Υφος	Πρακτικό, εύκολο στην ανάγνωση.	Αναλυτικό, θεωρητικό.

Συμπέρασμα

Τα δύο βιβλία προσεγγίζουν την ανθρώπινη συμπεριφορά από διαφορετικές θεωρητικές οπτικές γωνίες. Το «Ανάμεσα σε Ηλίθιους» επικεντρώνεται στη βελτίωση της επικοινωνίας και της αυτογνωσίας μέσα από την ανάλυση των τύπων προσωπικότητας σύμφωνα με το μοντέλο DISC, παρουσιάζοντας τα χαρακτηριστικά, τις συμπεριφορές και τις αλληλεπιδράσεις κάθε τύπου με πρακτικά

παραδείγματα. Αντίθετα, το «Έξυπνοι, Βλάκες και Απατεώνες» εξετάζει την εξυπνάδα, τη βλακεία και την απάτη μέσα από φιλοσοφική και κοινωνιολογική σκοπιά, εστιάζοντας στις ηθικές, ψυχολογικές και κοινωνικές διαστάσεις της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Έτσι, ενώ το πρώτο βιβλίο παρέχει πρακτικά εργαλεία για την κατανόηση και τη διαχείριση των διαπροσωπικών σχέσεων, το δεύτερο προσφέρει θεωρητικό πλαίσιο για την κριτική ανάλυση της ανθρώπινης φύσης και των κοινωνικών αντιλήψεων περί ευφυΐας και ηλιθιότητας.

Και τα δύο έργα συμβάλλουν ουσιαστικά στην κατανόηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς, με το βιβλίο του Erikson να χαρακτηρίζεται από πρακτικό προσανατολισμό και καθημερινή εφαρμογή, ενώ το έργο του Παπανίκου εστιάζει σε θεωρητικές προσεγγίσεις και εμβάθυνση στις κοινωνικές δομές.

Ανάλογα με τα ενδιαφέροντα του αναγνώστη, κάθε βιβλίο προσφέρει πολύτιμες γνώσεις, είτε για προσωπική ανάπτυξη, είτε για την ανάλυση της κοινωνικής δυναμικής.

Βιβλιογραφία

- Erikson, T. (2020) *Ανάμεσα σε Ηλίθιους: Οι τέσσερις τύποι ανθρώπινης συμπεριφοράς και πώς να επικοινωνείτε αποτελεσματικά με τον καθένα*. Μετ. Εκδόσεις Key Books.
- Papanikos GT (2025) *Ethics and Academic Integrity: Lessons from Plato's Protagoras* *Athens Journal of Humanities and Arts* (forthcoming) <https://bit.ly/414C5FJ>
- Παπανίκος, Γ. (2023) *Έξυπνοι, Βλάκες και Απατεώνες*. Αθήνα: Εκδόσεις ATINER.

Επιστολές-Νέα-Ανακοινώσεις

Ανοικτή Εκδήλωση

Κρυφή Εκπαίδευση: Χαρακτηριστικές Περιπτώσεις και Περιπτώσεις Μελέτης

Οργάνωση: Αθηναϊκό Ινστιτούτο (www.atiner.gr) υπό την αιγίδα του Αθηναϊκού Ακαδημαϊκού Περιοδικού (<https://www.atiner.gr/aap>).

Διεύθυνση: Χαλκοκονδύλη 9 (5^{ος} Όροφος), Πλατεία Κάνιγγος.

Ημέρα: Πέμπτη, 27 Μαρτίου 2025

Ώρες: 17:30-20:30

Πρόγραμμα (όπως διεξήχθη)

Συντονιστής: Λάμπρος Απ. Πυργιώτης, Αρχισυντάκτης, Αθηναϊκό Ακαδημαϊκό Περιοδικό.

1. **Ουτκού Οξέρ**, Συνεργάτρια Ερευνήτρια, Αθηναϊκό Ινστιτούτο. Τίτλος: *Η Εκπαίδευση επί Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*. ([Περίληψη](#) - Παρουσίαση - Ολόκληρη Εργασία)
2. **Αντώνης Σμυρναίος**, Καθηγητής Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Τίτλος: *Οι Παράδοξες Περιπέτειες των Ιστορικών Πηγών: Το Κρυφό Σχολείο*. ([Περίληψη](#) - [Παρουσίαση](#) - Ολόκληρη Εργασία)
3. **Γρηγόρης Θ. Παπανίκος**, Πρόεδρος, Αθηναϊκό Ινστιτούτο. Τίτλος: *Παράνομα (Κρυφά) Σχολεία και Λανθάνουσα Ζήτηση υπό Κατοχή και Καταπίεση: Η Περίπτωση της Ελλάδας υπό τον Οθωμανικό Ζυγό*. ([Περίληψη](#) - [Παρουσίαση](#) - [Ολόκληρη Εργασία](#))
4. **Θάνος Σκούρας**, Ομότιμος Καθηγητής, Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Τίτλος: *Πόσο Αποτελεσματικά ήταν τα Ελληνικά Κρυφά Σχολεία στη Διατήρηση της Ελληνικής Γλώσσας;* ([Περίληψη](#) - Παρουσίαση - Ολόκληρη Εργασία)
5. **Κωνσταντίνος Γ. Χατζηδημητρίου**, Συνεργάτης Ερευνητής, Πανεπιστήμιο St. John, ΗΠΑ. Τίτλος: *Σχόλια στα Προλεγόμενα για μια Μελέτη της Ελληνικής Εκπαίδευσης κατά την Τουρκοκρατία και το Ζήτημα της Ύπαρξης Κρυφών Σχολείων*. ([Περίληψη](#) - Παρουσίαση - Ολόκληρη Εργασία)
6. **Ιωάννης Σπυριδάκης**, Πρόεδρος του Τμήματος Ειδικοτήτων Εκπαίδευσης και Καθηγητής, Πανεπιστήμιο St. John, ΗΠΑ. Τίτλος: *Η Ελληνική Εκπαίδευση στις Ηνωμένες Πολιτείες ως μια Μορφή Υπονομευτικής Δραστηριότητας Ανάλογης με τα Κρυφά Σχολεία στην Ελλάδα*. ([Περίληψη](#) - Παρουσίαση - Ολόκληρη Εργασία)
7. **Καθλίν Άννα Ο'Ντόνελ**, Εξωτερική Ερευνήτρια, Βρετανική Σχολή Αθηνών. Τίτλος: *Κελτική (Ιρλανδική) Λογοτεχνία: Κρυφά Σχολεία και Επανάσταση*. ([Περίληψη](#) - Παρουσίαση - Ολόκληρη Εργασία)
8. **Αλεξάνδρα Τρυνιέτσκα**, Αναπληρώτρια Επικεφαλής, Μονάδα Λογοτεχνίας, Αθηναϊκό Ινστιτούτο κ' Επίκουρη Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Maria Curie-Skłodowska, Πολωνία. Τίτλος: *Το Κρυφό Πολωνικό Σχολείο: Το «Ιπτάμενο» Πανεπιστήμιο*. ([Περίληψη](#) - [Παρουσίαση](#) - Ολόκληρη Εργασία)
9. **Άγγελος Νικολαΐδης**, Καθηγητής, Πανεπιστήμιο του Ζουλουντάντ, Νότια Αφρική. Τίτλος: *Η Εκπαίδευση υπό το Απαρτχάιντ*. ([Περίληψη](#) - [Παρουσίαση](#) - Ολόκληρη Εργασία)
10. **Λίντα Τέϊλορ**, Διευθυντικό Στέλεχος, Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Δικαιοσύνης, ΗΠΑ. Τίτλος: *Τα Κρυφά Σχολεία και η Εκπαίδευση των Δούλων*. ([Περίληψη](#) - Παρουσίαση - Ολόκληρη Εργασία)

Συζήτηση

Ανοικτή Εκδήλωση

Ποιες χώρες, ποιοι λαοί και ποια πρόσωπα είπαν ΟΧΙ στις δυνάμεις του Άξονα κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο!

Οργάνωση: Αθηναϊκό Ινστιτούτο (www.atiner.gr) υπό την αιγίδα του Αθηναϊκού
Ακαδημαϊκού Περιοδικού (<https://www.atiner.gr/aap>).
Διεύθυνση: Χαλκοκονδύλη 9 (5^{ος} Όροφος), Πλατεία Κάνιγγος.

Ημέρα: Πέμπτη, 30 Οκτωβρίου 2025

Ώρες: 17:30-20:30

Πρόγραμμα

(Το παρόν πρόγραμμα ενδέχεται να αλλάξει. Το τελικό πρόγραμμα θα κοινοποιηθεί λίγο πριν την εκδήλωση.)

Συντονιστής: Λάμπρος Απ. Πυργιώτης, Αρχισυντάκτης, Αθηναϊκό Ακαδημαϊκό Περιοδικό.

Κύριες Ομιλίες (<12 λεπτά η κάθε μία)

11. **Νικόλαος Γ. Νικολούδης**, Ερευνητής, Μονάδα Ιστορίας, Αθηναϊκό Ινστιτούτο. *Το ΟΧΙ των Βενιζελικών Αξιοματικών στον Άξονα.* ([περίληψη](#))
12. **Γιώργος Αρχοντάκης**, Φιλολόγος-Ιστορικός, π. Διευθυντής, Ιωνίδειος Σχολή Πειραιά κ' Πρόεδρος, Ένωση Σμυρναίων. *Οι Συνθήκες που Διαμόρφωσαν την Αρνητική Στάση των Ελλήνων Απέναντι στις Δυνάμεις του Άξονα.*
13. **Ιωάννης-Διονύσιος Σαλαβράκος**, Επίκουρος Καθηγητής, Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων. *Γερμανική Υψηλή Στρατηγική 1939-1942: Από Τοπικό σε Παγκόσμιο Πόλεμο.* ([περίληψη](#))
14. **Ουτκού Οζέρ**, Συνεργάτρια Ερευνήτρια, Αθηναϊκό Ινστιτούτο. *Η Τουρκία στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο: Διπλωματία, Οικονομία και Τύπος.* ([περίληψη](#))
15. **Παναγιώτης Κ. Γέροντας**, Πλωτάρχης (Ο) - Ιστορικός Υπηρεσίας Ιστορίας Ναυτικού κ' Υποψήφιος Διδάκτωρ, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Ελλάδα. *Η προετοιμασία της Ελλάδας στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο στο Διπλωματικό και Στρατιωτικό Επίπεδο.* ([περίληψη](#))
16. **Γρηγόριος Θ. Παπανίκος**, Πρόεδρος, Αθηναϊκό Ινστιτούτο. *Οι Επιπτώσεις του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στο Κατά Κεφαλήν ΑΕΠ.* ([περίληψη](#) - [παρουσίαση](#) - [ολόκληρη εργασία](#))

Σύντομες Τοποθετήσεις (<5 λεπτά η κάθε μία)

1. **Παναγιώτα Μπλέτα**, Ερευνήτρια, Μονάδα Διοίκησης, Αθηναϊκό Ινστιτούτο. *Η Πνευματική Ρίζα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.* ([περίληψη](#))
2. **Δέσποινα Ν. Κούτσαρη**, Συγγραφέας-Οικονομολόγος. *Τρύπη, Λακωνίας: Αντίσταση Ενός Ορεινού Χωριού στην Κατοχή.* ([περίληψη](#))
3. **Έλενα Ενέ Δραγκίτσι-Βασιλέσκου**, Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, Ηνωμένο Βασίλειο. *Οι Σκέψεις του Ζαν-Πολ Σαρτρ για τον Πόλεμο.* ([περίληψη](#))
4. **Γιάτσεκ Γκάνκαρσον**, Ανεξάρτητος Ερευνητής, Πολωνία. *Ατομική Αντίσταση: Το Θαρραλέο «Όχι» απέναντι στη Ναζιστική Τρομοκρατία.* ([περίληψη](#))
5. **Φούλια Ακσού**, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Altınbaş, Τουρκία. *Η Ναζιστική Προπαγάνδα και η Τουρκική Εξωτερική Πολιτική μέσα από τον Φακό της Εφημερίδας «Die Türkische Post».* ([περίληψη](#))
6. **Δάφνη Βιντάνετς**, Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Εφαρμοσμένων Επιστημών Baltazar Zaprešić, Κροατία. *Η Περίπτωση του Καρδινάλιου Aloysius Stepinac στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο: Νεότερες Προσεγγίσεις και Στοιχασμοί.* ([περίληψη](#))

7. **Έλενα Ρόβενκο**, Ερευνήτρια, Ωδείο Σερζ Ραχμάνινοφ (Παρίσι), Γαλλία. *Το Φιλανθρωπικό Έργο του Σεργκέι Ραχμάνινοφ κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.* ([περίληψη](#))
8. **Κρασιμίρ Κουτσάροφ**, Ανεξάρτητος Ερευνητής, Βουλγαρία. *Ελλάδα και Βουλγαρία: Δύο Πράξεις Αντίστασης.* ([περίληψη](#))
9. **Αλεχάντρο Γκουτιέρρες Λεόν**, Ερευνητής, Πανεπιστήμιο της Βαλένθια, Ισπανία. *Ο Συνεχής Αγώνας του Ισπανικού Αντιφασισμού μέσα από την Ιστορική Φυσιογνωμία του Francisco Largo Caballero.* ([περίληψη](#))
10. **Ντομένικο Μανταλόνι**, Καθηγητής, Πανεπιστήμιο του Σαλέρνο, Ιταλία. *Η Ιταλική Συμβολή στον Αντιφασιστικό Αγώνα.* ([περίληψη](#))

Athens Institute

A World Association of Academics and Researchers

19th Annual International Conference on Mediterranean Studies 30-31 March & 1-2 April 2026, Athens Greece

The Center for European & Mediterranean Affairs organizes the 19th Annual International Conference on Mediterranean Studies, 30-31 March & 1-2 April 2026, Athens, Greece sponsored by the Athens Journal of Mediterranean Studies.

The aim of the conference is to bring together academics and researchers from all areas of Mediterranean Studies, such as history, arts, archaeology, philosophy, culture, sociology, politics, international relations, economics, business, sports, environment and ecology, etc.

Please submit an abstract (email only) to: atiner@atiner.gr, to Dr. Steven Oberhelman, Vice President of International Programs, ATINER, Interim Dean & Professor of Classics, Holder of the George Sumey Jr Endowed Professorship of Liberal Arts, and Texas A&M University, USA, Vice President of International Programs, ATINER and Editor of the Athens Journal of History, Dr. David Philip Wick, Director, Arts, Humanities and Education Division, ATINER & Retired Professor of History, Gordon College, USA & Dr. Yannis Stivachtis, Director, Center for European & Mediterranean Affairs (CEMA) and Professor, Jean Monnet Chair, Director of International Studies Program & Director, Diplomacy Lab Program, Virginia Tech – Virginia Polytechnic Institute & State University, USA.

Athens Institute

A World Association of Academics and Researchers

**20th Annual International Conference on
Sociology
4-8 May 2026, Athens, Greece**

The Sociology Unit of the Athens Institute is organizing its **20th Annual International Conference on Sociology, 4-8 May 2026, Athens, Greece** sponsored by the Athens Journal of Social Sciences.

The aim of the conference is to bring together academics and researchers from all areas of Sociology, Social Work and other related fields. Theoretical and empirical research papers will be considered. Consistent with the theme of the Athens Institute small academic events, all programs may include a few sessions on current topics in education and research.

Please note that all our conferences are non-thematic as explained in our policy ([click here](#)). However, academic members and friends can take the lead to organize and chair a special session as part of this conference.

Please submit an abstract (email only) to: atiner@atiner.gr, using the abstract submission form by **30 September 2025** to: **Dr. Domenico Maddaloni**, Head, Sociology Unit, Athens Institute & Professor, University of Salerno, Italy or **Dr. Philip G. Cerny**, Director, Social Sciences Division, Athens Institute & Professor Emeritus, University of Manchester (UK) and Rutgers University (USA).